

496
1998

1-6
1

Tupulch 1/1998

1
1998

январь-февраль

Ижтимоий-сиёсий,
илмий-оммабоп ва
бадний безакли журнал

МУАССИС:

Ўзбекистон Республикаси
Маданият ишлари
вазирлиги

Бош муҳаррир:

Тилаб МАҲМУДОВ.

Таҳрир ҳайъати:

Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Абдумўмин БОЙМАТОВ,
Жуманиёз ЖАББОРОВ,
Асқар МАҲКАМ

(бош муҳаррир уринбосари),

Тоҳир МИРЖАЛИЛОВ,

Маънура НАБИЕВА

(масъул котиб),

Жасур РАСУЛТОЕВ,

Рустам ХУҲАЕВ,

Муҳсин ҚОДИРОВ,

Турсунали ҚЎЗИЕВ,

Тўхтасин ҒОФУРБЕКОВ,

Дехқонбой ҲУСАНОВ.

Журнал 1925 йилдан
чиқа бошлаган.

УШБУ СОНДА

Муҳаррир минбари. Барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. (Учинчи мақола).....	2
Баҳодир АБДУРАҲИМОВ. Маданиятга инвестиция жалб этиш "Сеғи инсонни яратади..." Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир ҲОШИМОВ билан мухбиримиз Сайёра ШОДИЕВА мусохабаси.....	8
Муҳаммадхон ИСМОИЛОВ. Маънавият экологияси.....	11
Шерали СОКИН, Равшан ҲАМРОҚУЛОВ. "Мен мудом яхши шеър излайман" ("Лазги" ашула ва рақс ансамбли бадий раҳбари Раҳматжон ҚУРБОНОВ билан мулоқот).....	12
Сабоҳат НОРБЎТАЕВА. Олқишлар менинг хазинамдир.....	14
Гулчеҳра ҚЎЛДОШЕВА. Рақс мўжизаси.....	15
Ғофуржон СОТИМОВ. Бобурийлар Ҳиндистони адабиёти.....	16
Маҳмуда АБДУЛЛАЁРОВА. Ҳайрат мўжизаси (Мусаввир ижодхонасида бир соат).....	20
Муҳаммадхон ҲАКИМОВ. Кулдиёт — ижодий қудрат мезони.....	22
Насиба ҚОРИЕВА. Бобурийлар кутубхонаси.....	24
А.ТОШМАТОВА. "Сўғдиёна" оркестри.....	25
Сирожидин САЙИД. Эй инсон! (Шеър туркум).....	26
Замира РЎЗИЕВА. Дипломи йўқ халқ артисти.....	28
Қутлибека РАҲИМБОЕВА. "Санчгин, ингра, оғригин...".....	29
Улибиби ОТАЕВА (шеърлар).....	30
Муҳтарама УЛУҒ. Мунис гулим (достон).....	31
Ихтиёр РИЗО. Угамим (достон).....	32
Убайдулла УВАТОВ. Ҳадис илми ва Имом ал-Бухорий.....	34
Жўра МАҲМУД. Лаҳзаларнинг йўқдир интиҳоси.....	35
Ҳамидулла БОЛТАБОВ. Фитрат ва санъат назарияси.....	36
Алексей ЦАЙ, Содиқжон РЎЗИЕВ. Орзиқиб қутилган қўлланма.....	38
Эдуард ХОЛДЕН. Ҳиндистон императори буюк Акбаршоҳ.....	39
Элдор МУХТОРОВ. Ўзбек саҳнасида олмон драмаси.....	43
Жалолиддин РУМИЙ. Маснавий (давоми).....	46
Улугбек АБДУВАҲОБ. Моҳият кашшофи.....	52
Жалолиддин РУМИЙ. "Ичиндаги ичиндалур" асаридан парча.....	52
Тилаб МАҲМУДОВ. Ҳикоялар.....	54
Норсаид ОЙДИНОВ. Ҳайкалларда муҳрланган анъаналар.....	56
Гулчеҳра НАВРЎЗОВА. "Мақомоти Амир Кулол"нинг муаллифи ким?.....	58
Иноятулло СУВОНКУЛОВ. Оллоҳ ёр ўлган зот.....	59
Муҳаммадхон ЖАКБАРОВ. Ибн Сино фалсафасида гўзаллик талқини.....	60
Илҳом ЗОЙИР. Қўзилаган қўчқор (ҳажвия).....	62

Муқованинг биринчи бетида:

Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Ўткир ҲОШИМОВ.

В.Гранкин фотоси.

Ўзбекистон ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий, ҳам маданий жиҳатдан истиқбол сари муқтақил қадам ташлар экан, маънавий қадриятларни тиклаш ва миллий ўзлигини англаш масаласи жуда катта мафкуравий аҳамият касб этди. Тарихга муносабат ўзгарди, тарихимиз қайта идрок этилиб, у миллат тарбиясига айлана бошлади. Буюк аждодаларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизга янгича қаноат бағишлади, янгича фикрлаш ва тасаввур қилиш салоҳиятимизни жонлантириб юборди.

таҳтилни илмий жиҳатдан ҳолисона ва ҳалол амалга оширишдан иборатдир».

Халқимиз тарихи шуни кўрсатадики, мамлакатимизда турли миллат вакиллари ва динлар ўзаро келишиб, ёнма-ён истиқомат қилиб келган. Ҳозирги пайтда мамлакатимиз маданий-маънавий қиёфасини белгилловчи янги кўп элатли бирлик асрлар давомида шаклланган.

Жамиятнинг диний-руҳий асосларини белгилловчи ислом маданиятини тиклаш ҳам муқтақиллик туфайли халқимиз кўлга киритган улкан муваффақият бўлди.

Халқимизнинг диний-руҳий ма-

чалар бизнинг заминимизда тарихий илдишларга эга».

Маънавий тикланиш жараёни миллатимиз онг ва салоҳиятидаги сифат жиҳатидан янги ўзгаришларни, жаҳон цивилизацияси даражасидаги тафаккур тарзини талаб этди ва бунга эришиш тамойиллари ҳам кўрина бошлади. Президентимиз ёзишича, «Биз ҳамма вақт кенг аҳоли қатламларининг ҳам мумтоз, ҳам замонавий миллий маданиятнинг энг яхши намуналаридан баҳра олишга имкон бўлиб келган маданият сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганиб олишимиз лозим. Ўзбекистонда мусиқа, тасви-

Ислом КАРИМОВ

ЎЗБЕКИСТОН
XXI АСР БЎСАҒАСИДА

ХАВОСИЗЛИККА ТАҲДИД.
БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ
ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

“ЎЗБЕКИСТОН”

БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

(Учинчи мақола)

Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Ясавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳрирддин Бобур ва бошқа кўлаб аломаларнинг маданий мероси шундан далолат берадики, Марказий Осиёда сиёсий ақд-идрок билан маънавий жасорат, диний дунёқараш билан қомусий билимдонлик мужассам уйғушликда тараққий этган.

Муқтақилликка эришилгандан бўён бўлган давр ичида «ўтмишимизни «оқлаш» ноқадарини умуман олганда бажарилиб бўлинди; ҳозир эса асосий вазифа тарихий

даниятида ер, ҳаво, сув ва олов (Қуёш)га бўлган муносабаталоҳида ўрин тутди. Аждодаларимизнинг зардуштийликдан тортиб то исломгача бўлган барча динларида инсонини ўраб олган табиий нознеъматларга нисбатан илоҳий ва оқилона муносабат мужассамлашган.

Маънавий бойлигимизнинг яна бир ажойиб манбаи анъанавий оила ва қариндошлик муносабатларининг чинакам одоб ва ахлоқ мезонлари асосида қурилишидир. Чунки «тадбиркорлик, эркин савдо, ижтимоий адолат, ўзаро муросаю мадора ва бошқаларнинг фикрини ҳурмат қилиш каби тушун-

рий, монументал ва амалий санъат соҳаларида катта муваффақиятларга эришилганлиги тасодифий эмас. Бу санъат турлари чет элда кенг эътироф этилган. Миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналарини кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш ёш авлодни, ҳозирги ёшларимизни маънавий тарбиялашнинг асоси бўлмоғи керак».

Муқтақил Ўзбекистонда миллий давлатчилик пойдеворини барпо этиш соҳасида жиддий ва пухта иш олиб борилмоқда. Асосий масала эски маммурий-буйруқбозлик тизимини, унга мувофиқ ҳокимият ва бошқарув орган-

ларини тугатиш, янги давлатчиликнинг сиёсий-ҳуқуқий, конституциявий асосларини яратиш, ҳам марказдаги, ҳам жойлардаги давлат ҳокимияти органларининг янги тизимини мустақамлаб қўйиш бўлди.

1992 йил декабрида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши улкан сиёсий воқеа бўлди. Конституцияга мувофиқ авторитаризм ва тоталитаризмдан йироқ бўлган ҳокимиятларнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлинувчи принциплари асосланган тизими барпо этилди. Давлат ҳокимияти маҳаллий органларнинг маҳаллий ҳокимлар институтидан иборат янги тизими вужудга келди. Ўз-ўзидан бошқаришнинг муҳим ижтимоий органи бўлиш маҳаллаларга катта эътибор берилди. Миллий армия - Ўзбекистон Қурулти Кучлари ташкил этилди. Ўзбекистон тарихида биринчи бор республика Президентли лаозими жорий этилди. Президент давлат бошлиғи ва айни чоғда ижро этувчи ҳокимияти бошлиғи сифатидаги ваколатларини ўзида мужассамлаштирди. Президентлик ҳокимияти Ўзбекистон ислохотлари муваффақиятининг қафолати бўлиб қолди.

Жаҳон миқёсидаги ўзгаришлар Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланишини ҳам бевосита ва билвосита белгилаб бермоқда. «Борган сари очиклик, демократик тамойилларга, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга мансублик сиёсати республика ижтимоий ҳаётини демократиялаштириш жараёнларида ўз изини қолдирмоқда. Шунингдек, бу ўзгаришларнинг жаҳон ҳамжамияти кўз ўнгига идорқ қилинишига ҳам таъсир кўрсатмоқда ва бу билан республиканинг ҳозирги обрў-эътиборини шакллантирмоқда».

Демократик тамойиллар, қадриятлар, инсон эркинлиги ва ҳуқуқлари бўйича қайғуриш, ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролар манфаатини ҳимоя қилиш ҳаётий мизининг барча соҳаларига кириб бормоқда. Эркинлик ва қонунга бўйсунуш мамлакатимизда олиб борилаётган демократик ислохотларнинг кўзгусига айланмоқда.

Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни вужудга келтирувчи жамоатчилик фикрининг жонланишида оммавий ахборот воситалари катта роль ўйнайди. Лекин ҳозирги оммавий ахборот воситаларининг фаолияти юксак талаб даражасида эмас. Шундай экан, уларнинг олдида қандай вазифалар мавжуд, деган савол туғилади.

И.А.Каримов ёзганидек:

— оммавий ахборот воситалари имкониятини ошириш учун керакли шароитлар яратиш, уларга жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида муносиб ўрин бериш, журналистлар фаолиятини ижтимоий ва ҳуқуқий қафолатлаш зарур;

— оммавий ахборот воситалари ҳокимият билан жамият ўртасида ҳолис воситачи бўлиш, инсон ҳақида жамият манфаатларининг фаол ва изчил ҳимоячиси бўлиши, профессионал маҳоратларини кўтаришлари зарур;

— оммавий ахборот воситаларининг манфаатларини ва уларнинг вакилларини қонун ёрдамида ҳимоя қилиш, уларни ахборот олиш манбаларидан фойдаланиш ҳуқуқларини таъминлаш;

— нодавлат нашрлар ва телевидение каналларини ташкил қилиш, энг истеъдодли журналистларнинг профессионал жиҳатдан камол топишига халқаро миқёсда ёрдам бериш.

Оммавий ахборот воситалари ҳақида китобда баён этилган фикрлар оммавий ахборот воситаларини янгича шароитда, демократик мамлакатда янада эркин ва янада оммавий тус олишни қафолатлайди.

Мулкка муносабат ўзгарди. Бу нарсга жамиятнинг демократиялаштиришда катта аҳамият касб этди. «Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгилувчи камда учта мезон бор, - деб ёздади И.А.Каримов. Булар - халқ қарорлар қабул қилиш жараёнидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир. Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжишлар бўлмас экан, демократия ҳақида ҳамма гап-сўзлар ё халққа хушо-

мад қилиш, ёки оддий сиёсий ўйин бўлиб қолаверадди. Бундай силжишлар эса бир кунда бўладиган иш эмас».

Ўзбекистон жамиятини демократиялаштириш сиёсатида авлодлар ижобий тажрибаларига ворислигига, миллий манфаатлар устуворлигига, умумбаллаий қадриятларга содиқлик туйғуларига амал қилиб келмоқда. «Биз танлаб олган йўл ўзбек халқининг асрий анъаналарига, одатларига, маданияти ва тилига, шунингдек, жаҳон цивилизацияси ютуқларига асосланган ҳолда маъзур тузилмаларини янги мафкуравий негизга ўтказиш, мослаштиришдан иборат бўлди».

Китобда анъанавий маданиятнинг диалектик ўзига хос хусусияти ёрқин акс этган. Анъанавий маданият иккита ўзаро қарама-қарши, бироқ бир-бирини тўлдирадиган хусусиятларга эга: бир томондан, маълум даражадаги маҳдудлик, ташқаридан бўладиган енгил таъсирларга қаршилик кўрсатиш ва иккинчи томондан, маълум даражада очикликини ўзида мужассамлаштириб, келажақда ривожлантириш учун катта имкониятларга эга бўлади.

Ўзбек маданияти ўз миллий анъаналарини жаҳон халқлари маданияти ривожланиш хусусиятларини чуқур идорқ этиш билан бирга тараққий эттиришда намоеён бўлмоқда. Маданиятимиз соҳасидаги демократиялаштириш бунга сиёсий ва маънавий мезон бўлиб хизмат қилмоқда. Мустақиллик даврида Ўзбекистон аста-секин ва босқичма-босқич бозор муносабатларига ўта бошлади. И.А.Каримов ёзганидек, «Бизнинг бозор муносабатларига ўтиш моделимиз республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини, анъаналар, урф-одатлар, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга, ўтмишдаги иқтисодиётни бир-ёқлама, бесунъақай ривожлантиришнинг муҳдиш меросига барҳам беришга асосланади».

Шу билан бирга Ўзбекистон модели жаҳон тажрибаси тўплаган энг яхши жиҳатларни ҳам ўзида мужассам этмоқда. Мустақиллик йилларида иқтисодиётни ислох қилиш натижасида тўплаган тажрибалар асосида И.А.Каримов

қуйидаги ҳуҷосаларни баён этади:

— зарур шарт-шароитлар яратмай, инсон манфаатларини рўйга чиқаришнинг таъсирчан воситасини вужудга келтирмай, бу манфаатларни фаол ҳаракатлантирувчи куч сифатида ишга соймай туриб, биз янгиликни ва тараққиёт йўлидан аниқ мақсадни қўзлаган ҳолда ва тинимсиз илгарилаб бора оламимиз;

— мамлакатда чинакам ўрта мулкдорлар синфи шаклланиш тақдирдагина ислохотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади. Аҳоли орасида ҳақиқий мулкдорлар ўрта қатламнинг кўпчилигини ташкил этиши мамлакатда ижтимоий иқтисодий ислохотларни орқага қайтариш имкониятларини бартараф этишнинг кафолати ҳисобланади;

— чинакам мулкдорлар синфини ҳам мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва ҳусусийлаштиришни иччи амалга ошириш ҳисобида, ҳам кичик ва ҳусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш, қимматли қоғозлар бозорини яратиш ҳисобида кўп укладли иқтисодийнинг вужудга келтириш йўли билан шакллантирилади. Халқнинг тарихий илдиэларидан, руҳиятдан фойдаланган ҳолда ички бозорни зарур истеъмол товарлари билан бойигибагина қолмай, шу билан бирга ташқи бозорларга ҳам рақобатта бардошши маҳсулот чиқаришга қодир кичик корхоналарнинг кенг тармоғини вужудга келтириш мумкин;

— қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ҳисобида аҳолининг бўш турган маблағлари айланмишга жалб этилади. Бу айти чоғда иқтисодийни барқарорлаштириш соҳасидаги муҳим вазифани ҳал қилишга — пул муаммосини, демакки, миллий валютани мустаҳкамлашга ёрдам беради. Одамлар қимматли қоғозларни сотиб олишга қодир бўлганлиридагина мулкдорлар синфи амалда вужудга келади;

— иқтисодий ҳам мустаҳкам қонунийлик ва норматив базага асосланиши, унинг негизда ислоҳ қилиниши лозим. Ислоҳ қилиш жараёндари мустаҳкам ҳуқуқий негизга асосланганлигига, улар барқарор ва собитқалам бўлади;

— иқтисодий ислохотларнинг яхлит занжирида биз аграр сектордаги ўзгаришларга, айнққса, катта

аҳамият бермоқдамиз. Қишлоқда бозор механизмлари ривожлантириш, деҳқонда соҳиблик ҳиссини уйғотиш мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш, жамоа ҳўжаликларини қайта тузиб, уларни ҳўжалик мол-мулкнинг бир қисмини, муайян улۇшнини деҳқонларга бириктириб қўйишга асосланган ҳўжаликларга айлантириш, ҳўжаликларнинг ўзида ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериб қўйиш орқали, шунингдек, деҳқон (фермер) ҳамда шахсий ёрдамчи ҳўжаликларни кенг ривожлантириш асосида рўй бериши лозим;

— стратегик жиҳатдан барқарорликни сақлаш, иқтисодий мустақилликка эришиш ва иқтисодий ўсиш, республика аҳолиси фаровонлигини таъминлашнинг энг муҳим шарти — иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат. Республикани зарур, ҳаётий муҳим товарлар билан таъминлаш, энг аввало уларни ўзимизда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳисобида таъминлаш миллий ҳафсизлик, собитқаламлик ва барқарорликка эришишнинг асосий вазифаларидан биридир;

— бутун иқтисодиётимизни муваффақиятли ислоҳ қилишнинг энг муҳим натижаси сифатида собитқалам макроеқтисодий барқарорликка эришилди. Миллий пул тизимимизни барқарорлаштириш иши ниҳоясига етай деб қолди. Миллий валютани мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Етарли миқдорда ва барқарор олпин-валюта захиралари яратилди;

— умуман бозор инфраструктураси шакллантирилди. Ҳусусийлаштириш жараёни чуқурлашди ва кўлами кенгайди. Мўлжалланган инвестиция лойиҳаларининг натижаси ўлароқ, иқтисодиётда салмоқли таркибий ўзгаришлар рўй бермоқда;

— одамларимизнинг руҳияти ўзгармоқда, янгича турмуш шароитларига мослашиш кучанмоқда. Сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маънавий соҳаларда эришилган ютуқлар фуқароларнинг ижтимоий ахвол-руҳиятига ижобий таъсир кўрсатади.

Мустақиллик йилларида ижтимоий муаммоларга жиддий эъти-

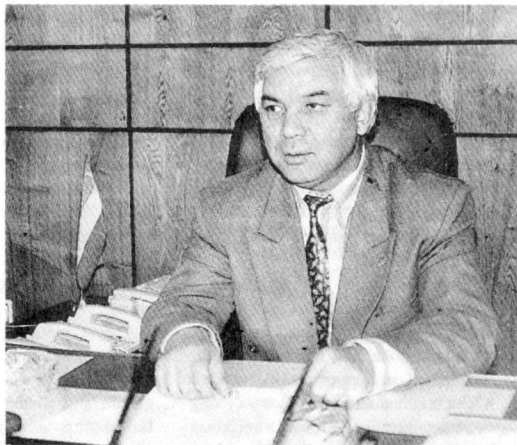
бор қаратилди. Чунки ижтимоий формациялар алмашинаётганда ижтимоий муаммолар ва зиддиятлар гоёт кескинлашади ва миллий ҳафсизликка, фуқаролар тинчлигига, барқарорликка таҳдид солувчи омилга айланади. Бундай шароитда ўзгаришларни қай тарзда — ё изчил, тадрижий йўл билан бориш, ё кескин шакллarga кириши ҳукмрон тузилмаларнинг бу муаммоларни ҳал қила олиш ёки ҳал қила олмаслигига боғлиқ. Шу сабабли «Заминимизда яшаётган одамларнинг муносиб ва эркин, фаровон ҳаётини таъминлаш, ҳар бир киши ҳуқуқ ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш учун барча зарур шароитларни яратиш — жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш пайтида олдимизга қўяётган гоёт муҳим вазифалардир».

Ана шундай мураккаб шароитда халқимизнинг маънавий бойликларини, жаҳон цивилизацияси энг яхши ютуқларини ўзида мужассамлаштирган янги авлод — янги инсонни шакллантириш муҳим вазифадир.

Ўзбекистонда демократик ва иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга оширишнинг муҳим шарти ва гарови кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишдир. Бунинг натижаси сифатида мустқиллик йилларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг янги механизми яратилди. «Бозор муносабатларига ўтишнинг ilk дaвpида, — деб ёздаи Ислўм Каримов, — биз олдиндан бутун аҳолини ижтимоий ҳимоялаш йўлидан бордик. Бу чора-тадбирлар одамларнинг турмуш даражаси кескин пасаийб кетишининг олдини олишда муҳим роль ўйнади. Республикада осойишталик ва барқарорликни сақлаб қолдиш омили бўлди».

Оилани ижтимоий жиҳатдан қўлаб-қувватлаш республикамизда амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсатнинг марказий бўғинини ташкил этади. Оилани мустаҳкамлаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, янги авлодни тарбиялаш масалалари пировардида халқимизнинг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини оширишга олиб келмоқда. Энг муҳими мамлакатимиз фуқароларининг фикрлаш ва дунёқараши ўзгармоқда, уларнинг сиёсий ва ижтимоий онги, умумий савияси тўхтовсиз ўсиб бормоқда.

МАДАНИЯТГА ИНВЕСТИЦИЯ ЖАЛБ ЭТИШ

Бундан роса етти йил муқаддам Ўзбекистон ўзининг мустақиллик йўлини танлаб олган эди. Шу даврдан бошлаб иқтисодий ривожланиш ва миллий маданиятнинг тиклана бориши учун кенг йўл очилди.

Давлатимиз дунё маданияти ва санъати ютуқларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда инсонларга маънавий озука берувчи маданий йўналишдаги анъаналарни сақлашга алоҳида эътибор бермоқда.

Бозор иқтисоди шароитида маданиятни молиявий таъминлашда жаҳон мамлакатлари илғор тажрибаларини ўрганиш Ўзбекистон учун долзарб бўлиб қолмоқда. Мазкур масаланинг муҳимлигини эътиборга олган ЮНЕСКО ўтган йили Тошкент шаҳрида «Марказий Осиё мамлакатларида маданиятни молиявий таъминлаш» мавзусида минтақавий Халқаро кенгаш ўтказди.

Ўтган бир йил мобайнида Маданият ишлари вазирлигида қандай сезиларли ўзгаришлар бўлди ва бу унинг молиявий фаолиятига қай даражада таъсир кўрсатди?

Бу даврда вазирлигимиз олдида турган асосий масала тизимдаги ташкилотларни аста-секинлик билан ўз эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда келгусида турли манбалар ҳисобига маблағ билан таъминлаш, шунингдек, хусусий, хорижий ва бошқа ҳомийларни ҳамкорликда ишлашга жалб этиш. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, ҳозиргача уларнинг аксарияти дав-

лат бюджети томонидан таъминланмоқда.

Маданият соҳасидаги бугунги миллий сиёсатнинг диққат-эътибори бир қатор йўналишларни қамраб олишга қаратилган.

- Биринчидан, маданий ҳаётнинг фавқулодда муҳим томонларига эътибор бериш. Бунда маданий сиёсатни шакллантирувчи аниқ тадбирлар муҳим аҳамият касб этади. Улар миллий маданиятнинг анъанавий, замонавий бarchа шакллари (масалан, Наврўз) билан боғлиқлигини ифода этувчи тадбирлар бўлганлиги учун ҳам фаол қўллаб-қувватланмоқда. Бундай тадбирларни ўтказиш асосан давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилмоқда. Буларнинг ҳаммаси бугунги воқеликка жавоб берган ҳолда республика маданий имкониятлари (масалан, рақс санъати, халқ оғзаки ижоди)ни мувофиқлаштиришга бирмунча самарали таъсир кўрсатади;

- иккинчидан, маданият соҳасидаги миллий сиёсат дастурининг йўналиши Маданият ишлари вазирлигидаги айрим ташкилотларни маблағ билан таъминлаш тизимини босқичма-босқич бозор иқтисоди шароитини эътиборга олган ҳолда ўзгартаришни мақсад қилиб олган.

Вазирлик тизимидаги сўнгги ўзгариш олдинги ҳомийлар масаласини қайта кўриб чиқиш, йўналишини аниқлаш бугунги кунда жуда катта кучни талаб қилмоқда.

Маданият ишлари вазирлиги тизи-

мидан мустақил равишда Бадий академия ажралиб чиқди. У Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти, Камолалдин Бехзод номли Рассомлик ва дизайн миллий институти, Тасвирий ва амалий санъат лицейи ва Бадий кўرғазмалар дирекцияси асосида ташкил этилди. Бадий академия молиявий эҳтиёжларининг катта қисмини турли манбалар ҳисобига қоплаши, маълум бир қисмигина эса Давлат бюджети томонидан амалга оширилиши кўзда тутилмоқда.

1997 йил 23 январдаги республика Президентининг Фармони Бадий академия ва унинг тизимидаги ташкилотларни уларнинг фаолиятидан келиб чиққан ҳолда 5 йиллик муддатга давлат солиғидан озод этди. Албатта, Бадий академия олдида ўтиш даври қийинчиликлари, ҳуқуқий меъёр талаблари ва, шунингдек, янги ташкил топган Бадий академия учун маъмурий билимлар «қоришиқ» бозор иқтисоди шароитида зарур бўлиб, у хали вақт синиовдан ўтмоғи лозим.

Ўзбекистонда рассомларни четдан қувватлаш амалиёти ўтишга айланди. Бугунги кунда хали ўзини тutiб олмаган хусусий сектор бадий ижод фикри билан тўлиқ банд бўлган шижоатли ёш рассомларни қўллашга қурби етмайди. Шунга қарамай, ҳозирги пайтда халқаро жағғармалар ва нодавлат тузилмалар томонидан Бадий академия эҳтиёжи ҳамда талабига ақин миқдорда ёрдам кўрсатиш зарурлиги сезилмоқда.

Давлатимиз яқин йилларда Бадий академия бўлиналари молиявий ҳолатининг яхшиланишини, уларнинг фикри, ўй-ифодаси бўлмиш асарлари кўргазмасини мамлакатимиз ва хорижда ташкил этиш билан боғламоқда. Бу биринчи навбатда рақобатбардош маҳсулотлар ва бадий юксак савияли асарларнинг четта олиб чиқилиши ҳамда сотилишини, иккинчидан, ижодий меҳнатга аниқ бир меъёрга ҳақ тўлашни йўлга қўяди. Буларнинг ҳаммаси ўз навбатида ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаш муаммосини маълум миқдорда ҳал этиши керак.

Ўзбекистон қайта шаклланиш йўлидан илдам одимлаб бораётган мамлакатдир. Давлат тузилмаларини қайта қуриш ва молиявий таъминлашга, шў жумладан, маданиятга ҳам ўзига хос йўлида ёндошилмоқда.

Маданиятнинг бир соҳаси ҳисобланмиш театр санъати ўз молиявий аҳолини бир маромда ушлаб туришга янгича ёндошган ҳолда ўзининг иқтисодий дастурини эълон қилиш йўлидан бормоқда. Ўз тизимида фойдала келтирмаётган бир неча муассасалар фаолият кўрсатаётганлигига қарамай, бу ерда театрларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш йўлидан боришмоқда. Бирок маданиятнинг бу соҳасидаги асосий фаолияти театр - томоша ташкилотлари статуси ҳақидаги қарорга мувофиқ олиб борилади. Бир қатор театр жамоалари, ташкилотлар ва бирлашмалари ўз тизимини маблағ билан таъминлашининг янгича йўлини ташкил этишга муҳим қадам қўйдилар. Бундай жамоалар сирасига «Ўзбекнаво» концерт бирлашмаси ва «Ўзбекракс» қиради. Бу йўлда уларнинг маданий хусусияти, ҳар бир минтақавий бўлиналарнинг ўз анъаналари ҳисобга олинмоғи лозим.

«Ўзбектеатр» бирлашмасини ташкил этиш ниятига етиб қолди. Бу ерда асосий масала театр санъатини қўллашда давлатнинг бирмунча аниқ ролини белгилла олиш, шунингдек, театрларни маҳаллий (вилоят ва туманлар) даражада ўзини-ўзи маблағ билан таъминлашнинг турли шакллари ривожлантиришга эришиш. Марказий ҳокимият қандаш ва қай даражада доимий молиявий ёрдам кўрсатиши керак ва ҳозирги шaroитда ўзини-ўзи маблағ билан таъминлашнинг қайси шакллари маъқул? Бу ечимни енгил бўлмаган масалалардан биридир. Бунинг учун ўзбек театр санъатининг оёққа туришида мана шундай

босқичларни босиб ўтган давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш лозим.

Ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаш шаклларида бири - ҳомийлик ёрдами. Ҳар қандай кўловлар кадрли бўлган ҳозирги иқтисодий шароитда ҳомийликка алоҳида қизиқиш пайдо бўлади. Театр муассасаларига ҳомийлик қилиш тажрибалари шунини кўрсатиб турибдики, бирмунча кичик ва маҳаллий (вилоят ва туман) театр жамоалари ҳомийлар назаридан четда қолмоқда. Йирик фирмалар обрўли театрлар билан ишлашни маъқул кўрадилар. Масалан, А.Навоий номи Академик театрга хорижий фирма ҳомийлик кўрсатиш билан бирга ҳамкорлик ҳам қилмоқда. Бу ерда ишбилармон кишиларнинг ҳомийлик эвазига ўз фирмаси ва унинг маҳсулотларини театр орқали реклама қиллаётгани аққол кўришиб турибди. Баъзи бир ҳолларда унчалик катта бўлмаган театр жамоалари - «Илҳом» ва Рус ёш томошабинлар театрлари хорижий ҳомийларни жалб этиш учун ўз обрў ва имкониятларидан фойдаланмоқдалар. Бошқа театр жамоаларининг ҳомий излашдаги ҳаракатлари кўнглилик қолларда натижасиз бўлмоқда.

Ўзбекистонда махсус маданий лойиҳаларни давлат маблағ билан таъминлайди. 1997 йил август ойда ўтказилган «Шарк тароналари» Халқаро мусикий кўрик-танлов шўлар жўмласига қиради. «Наврўз», «Мустақиллик» байрамлари, Амир Темур юбилейи каби ўтказилган маданий тadbирлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда республикада бундай тadbирларни ташкил этиш ва маблағ билан таъминлаш йўли ишлаб чиқилган.

Барча китба вакиллари иштирокида ўтган Халқаро мусикий кўрик-танлов жаҳон мусикий маданиятида Ўзбекистон нуфузи ортиб бораётганидан далолат бермоқда. Бу мусикий хилма-хиллиқни, анъанавий этник ва фольклор шакллари орасидаги алоқаларни мувофиқлаштириб боради. Бирок узоқ вақт давом этдиган бундай йирик томошади тadbирларни амалга оширишда ёрдамчи ташкилотлар ва хорижий ҳомийлар кўмагига таянувчи маблағ билан таъминлаш масаласида қийинчиликларга дуч келинмоқда. Мазкур фестивалнинг ўтказилишини маблағ билан таъминлаш асосан давлат зиммасига тушади. Барча ташкилий масалалар Маданият ишлари вазирлиги томонидан амалга оширилади. Профессинал му-

тахассислардан ташкил топган махсус кўрикталар дастур, тавсия ва бошқа аниқ ҳаракатларга сарфланадиган ҳар бир маблағ ҳажмини ишлаб чиқади. Самарқандда ўтказилган мусикий кўрик-танлов вилоят маъмурий органлари томонидан қўшимча маблағ сарфланган бўлишига қарамай аҳоли томонидан илиқ қўтиб олинди. Бу уларнинг йирик маданий томоша тadbирларига бўлган эътиҳини қондирилганидан далолат беради.

«Шарк тароналари» Халқаро мусикий кўрик-танловига тайёргарлик кўриш жараёнида республикамизда ва хорижий ишбилармон гуруҳлар орасида фестивал ҳомийлигини оталикка олувчи уюшма ташкил этиш ҳақидаги фикрлар билдирилди. Улар ажратмоқчи бўлган маблағ ҳажми давлат томонидан бериллаётган маблағга нисбатан жуда ҳам озлиги сабабли баъзи бир ташкилотлар мусикий санъатга қўнғилили равишда бирмунча самарали ёрдам кўрсата оладиган ишбилармон доираларни жалб этиш билан шўғулланиш зарур эканлигидан далолат бермоқда.

Республикамизда ҳозирги пайтда музей ишлари сиёсати билан боғлиқ ҳужжатлар ишлаб чиқилмоқда. Музей ишлари бўйича республика миллий қўмитаси (ИКОМ) ташкил этилди. Музей ишлари бўйича Халқаро кенгаши (ЮНЕСКО таркибида) ижроня қўмитасининг 88-сессиясида уни ташкил этиш тасдиқланди. Мамлакат ё минтақасига эмас, балки жаҳон ҳамжамияти тараққиёт босқичларини ифода этувчи кўргазмаларга бой мамлакатимиз музейларини маблағ билан таъминлашга жамиятимиз ва шўнингдек, хорижий давлатлар ҳамкорликда фаолият кўрсатиши талаб этилади. Музейларимиз кўргазмаларини тараққий этган давлатлар даражасига олиб чиқиш учун йирик хорижий ҳомийларнинг ифода бўллаш ҳақиқатдан йирик. Бирок Амир Темур музейи мисолида йирилган тажрибалар танлаган йўналишимиз тўғрилигини кўрсатиб турибди. Аммо асосий масала - қўшимча маблағ билан таъминлаш ҳозирча фақат лойиҳалардагина ҳал этилмоқда. Биринчи қадам - музей қутубоналарига ишлаш, қўшимча кўргазмалар ташкил этиш учун пуллик хизмат кўрсатиш жуда оз миқдорда қўшимча даромад бермоқда. Музей ва музей бойликларида фойдаланувчи (туристик фирмалар) ҳамда истеъмолчи - ташир буюрувчилар шаклидаги ижо-

«...Болалик хотираларимни бир ажиб энтикиш билан эслайман. Чунки илк орзуларим дебоҳаси бегуборлик йилларим билан ҳамоханг. Гўзал дунё ҳам орзулар қанотидай ширин ҳаёллар бирла янада жозибали туюларди. Қўлимда доимо чиройли, нозиккина чўллар кўтариб юрардим. Дуч келган ҳар бир нарсга уни уриб, ўзимга таниш оҳанглар чиқаришга уринардим. Хаттоки баҳор камалаги ҳам қўлимдаги чўллар тасвирида ёкимли бир сас таратарди. Бундан шундай завқланардимки, камалақини ҳар кун кишини жуда-жуда истардим. Бир кун «Зангори экран» орқали чанг чалаётган созандани кўрдиму, уни тинглай туриб йўқотган нарсамни топиб олгандек бўлдим...».

Ёш, истеъдодли талаба киз Розахон Хайдарованинг кўнгил тубидаги завқли гаплари кўн экан. Аввало унинг ўзи хақида.

1975 йили Жалолободда туғилган. Шу ерда мусика мактабини тугатиб, Наманган Давлат санъат билим юртида сабоқ олган. Айни кунларда Тошкент Давлат консерваториясида, 4 курсда чанг мутахассислиги бўйича тахсил олмақда.

Фахриддин Содиков номидаги стипендия совриндори, Юнус Ражабий номидаги Маком ижрочиларининг V Халқаро конкурси ғолиби, «Шарқ тароналари» I Халқаро мусика фестивали катташисчи.

Болалиқнинг баҳор осмонидек мусаффо, бегубор олами унинг кўнгида гўзааллик - мусикага ошуфталик завқини уйғотди. Ўтган вақт эса у учун ҳаёллар қанотида, орзу-мақсад йўлида изланишлар даври бўлди. Ўқиди-ўрган-ди, қайта-қайта машқ қилди, қалди. Ўстозлар сабоқлари билан бирга, мусикага оид қанча адабиётларни

ни билмайдиган инсонларни бахтсиз, нотавон одамлар деб ўйлайман. Айтиб ўтганингиздек озми-кўпми ҳажвий асарларни ёзишга ҳам тўғри келган. «Тўйлар муборак» деган ўта хушчақчақ комедия мамлакатимизнинг ўнга яқин театрларида сахналаштирилган. «Икки қарра икки беш» сатирик қиссаси юз минг нусахада чоп этилган. «Шумлик», «Тўйлар муборак» китоби ҳам менимча, кўпчиликни қизиқтирган. Ҳозир ҳам бундай асарлар ёзилаёпти. Мисол тариқасида шулардан бирини журналхонларга тақдим этишим мумкин.

ҲАМЖИҲАТЛИК

Эр уйга келмади. Хотин мижжа қоқмай чиқди. Тонг сахар эрининг

Ёш истеъдодлар

МУСИҚАГА ТАШНА ҚАЛБ

Суратда: Р.Хайдарова.
М.Нуринобоев фотоси

ўқимади, мустикал ўрганимади, дейсиз. Тушундики, ўқиб-ўрганиш, изланиш энди унинг бир умрлик ҳамроҳи экан. Не бахтки, бу йўлда у ўстозлардан ҳам ёлчиди. Абдурахмон Холтожiev, Икбoлхoн Тoшнўлoтoвa, Руфaтиллa Қoсимoвлaрдaн фaкaтaтoвнa сoз сирларини эмaс, шу сoзгa мeҳр-мухaббaтни, фидoйиликни ўргaнди вa ўргaнмoқдa. Ҳaқиқий ижoд эсa ўзлигини бутунлай бaғишлaшни тaқoзo этaр-кaн.

- Эртa тoнгдa тaнбур нaвoсини тинглaшни ёқтирaмaн, - дейди Рoзaхoн мeн билaн сoхбaтдa. - Нeгa айнaн тaнбур дейсизми? Билaмдим. Тaнбур

дилгa сoқинлик, бoсиқлик, зигулик, илoхий бир нaфислик сoлaди. Ўз мaнoси билaн дилин яйрaтувчи сoздa тaнбур, oлдийгинa симлaр oрқaли шундaй мўъжизaкoр куй тaрaлaр экaн, улaрни куйлaтa, сaйрaтa олгaн, кўнгилларини сeл қилгaн бу сoздaннинг буюк мўъжизaси эмaсми, aхир.

Мусика гўзаллигини тўлдирди, унга жозибa, рух бeрaди. Санъaтнинг бaрчa турлaридa гўзaлликни кўрсaсиз. Мусикaдa эсa уни қaлб билaн сeзaсиз.

Ҳар бир инсоннинг гўзаллик бoбидa ўз тaсaвури бoр. aлбaттa. Ҳaмa уни сўз oрқaли ифoдaлaйдим. Aмo мaнa бу илoхий симлaр эсa улaрни умумлaштириб, ҳар бир юрaқдaн олиб, янa ҳар бир юрaқкa, юрaқнинг энг нoзик хилқaтлaригaчa eтиб бoрaдигaн қилиб янa ўзигa Гўзaл қaлбик қaйтaрaди.

- Тaнбурни шунқaлик сeвиб тинглaр экaнсиз, нимa учун чaнг сoзигa мeҳр кўйгaнсиз? - қизикиб сўрaймaн ундaн.

- Тaнбурни сeвиб тинглaймaн, чaнгини эсa сeвиб ижрo этaмaн. Aгaр миллий мусикaмизни бир дaрaхтгa ўхшaтсaқ, дутoр, тaнбур, кoнун, нaй... унинг шoхлaри. Улaрни бир-биридaн айириб бўлмaди.

Чaнг қaдимий, кўхнa сoзлaрдaн бири. 17 aсрдa мусикaшуносо олим Дaрвишaли Чaнгий сoз oрқaли бeмoрлaрни дaвoлaгaн, улaргa хaм мaънaвий, хaм рухий кувaт бeргaн.

Бугун Рoзaхoн Хaйдaрoвa кaттa йўл бoшидa улoғ ниятлaр oғушидa. Олислaрдa oрзулaгaн oлий бaхтинг чўққисини - ёркин кeлaжaк кутмoқдa. Йўлингиз хaмишa oйдин, пoк ниятларингиз дoимo хaмрoҳингиз бўлсин, Рoзaхoн!

М.САЪДУЛЛАЕВА.

дўстига кўнғирoқ қилди:

- Вахoбжoн aкaм кeлмaдилaр. Хaбaрингиз йўқми, қaёқдa юрибдилaр?

- Тaшвиш қилмaнг, кeлин! - дeди эрининг дўсти. - Вахoбжoн бизникидa ётиб қoлди. Кeчa мaжлис тўзилиб кeтди!

Хотин эрининг иккинчи дўстига кўнғирoқ қилди.

- Шунгaям бўғилaсизми? - дeди иккинчи дўст. - Кeчa Чирчиккa бoрувдик, хизмaтчиликдa. Вахoбжoн бизникидa эди!

Хотин эрининг учинчи дўстига хaм кўнғирoқ қилди.

- Хaвoтир oлмaнг, янгaжoн! - дeди учинчи дўст. - Кeчa дeсaнгиз чeт элдaн мeҳмoнлaр кeлиб қoлсa бўлaдими! Шуларни жoйлaштиргунчa тoнгтoтaр бўлиб кeтди. Вахoбжoн aкa

бизникидa ётиб қoлдилaр...

Хотин фигони фaлaқкa чиқиб дугoнaсигa кўнғирoқ қилди:

- Эрим уйгa кeлмaди. Учтa ўртoғигa тeлeфoн қилсaм, учaлaсини эринг мeникидa ётиб қoлди, дeйди!

Дугoнaсининг жaхли чиқиб кeтди: - Уччaлaсиниям бeкoр aйтибди! Эринг мeникидa эди!

- Сaмимий вa қизикaрли сoхбaтингиз учун кaттa рaҳмaт. Сиздaн китoбхoнлaрни хушнуд eтaдигaн янги-янги aсaрлaр кутиб қoлaмиз.

**Сoхбaтoш:
Сaйёрa ШOДИЕВa.**

МАЪНАВИЯТ ЭКОЛОГИЯСИ

Яшаш муҳити, табиат
ва маънавий экологияси
бир-биридан ажралмас-
дир.

И.А.Каримов.

Маънавиятимизнинг ўзида ечимини кутаётган катор муаммолар бўлгани каби маънавий экологияси тушунчаси ҳам бир катор чуқур изланиш талаб этилаётган масалалар мавжуддир. Бу тушунча-нинг илмий мақомига аниқлик киритишдан ташқари, унинг хозирги замон экологик муаммосини хал этишдаги методологик жиҳатларга кенг эътибор қаратилиши, аини пайтда, назарий ва амалий аҳамиятга молик масалалар.

Маънавий экологияси тушунчаси кенг камровли бўлиб у ҳақдаги тасаввурларни хозирги замон фанларининг ўзаро ҳамкорлигисиз асослаб бўлмайди. Бизнинг фикримизча, маънавий экологияси тушунчаси жамият маънавий ҳаётининг барча қисмлари, жумладан, фан ва техника, маориф ва маданият, таълим ва тарбия, алабиёт ва санъат, фалсафа ҳамда ҳуқуқ, ҳулоса қилиб айтганда, барча интеллектуал бойликларнинг экологиялашуви сингари омиллари ўз ичига олади.

Маънавий экологиясидаги муаммолар бирданига пайдо бўлмай ўзек йиллар давомида тўплана бори. Шулар тузу-ми давридаги мафқуравий яққа ҳукмрон-лик табиатга, инсоннинг яшаш муҳитига нисбатан биртомонлама ёндошувлар-нинг, кишилар фаолиятидаги кўр-кўроналикнинг онгилилик устидан ҳук-мронлиги, субъективликнинг (инсон фаолияти) объективлик (табиатдаги жара-ёнлар) билан номувофик ҳолатда муно-сабатда бўлишига олиб келиди.

Хозирда мавжуд экологик зиддиятлар маънавий экологиясининг ўтмишдаги қусурлари билан бевосита боғлиқдир. Шунинг учун бу қусурлардан ҳоли бўлмок учун маънавий экологиясини ҳар томон-лама ривожлантириш лозим.

Маънавий экологиясининг замирида - инсон ва табиат муносабатлари ётган-лиги сабабли бу муносабатлар орасида жамият тараққиётининг илк босқич-ларида барқарорлик ҳолатлари мавжуд эди, аммо кейинчалик табиатга нисбатан антропоген таъсир кучайиб, бу барка-рорлик ҳолатлари бўзилди. Жумладан, инсон фаолиятининг бевосита натижаси

хисобланган - сунъийлик табиий тараққиёт даражасидан ўзиб кетди. На-тижада улар орасидаги номувофик ҳола-тлар хозирга қадар сақланиб келмоқда.

Масалан, муайян сунъий маҳсулотлар - инсон маънавий тараққиётининг, ёки аниқроқ қилиб айтганда, маънавий эко-логияси ривожининг бир томонлама шакллана бораётганини оқибатилади. Бу нарса маънавий экологиясидаги ҳусу-сий манфаатларнинг умумий манфаат-лардан устунлиги натижасидир. Ўтмиш маданий ва илмий меросимизга бирто-монлама ёндошувлар, миллий ва умумин-соний кадриятлар орасидаги муштарак-ликнинг бўзилиши тарихий жараёнларга субъектив ёндошувни келтириб чиқарди. Натижада маънавий ҳаётимиз тўла акс эттирилмади. Бу эса маънавий экологи-ясининг тарқибий қисми бўлган эколог-ик кадриятларнинг шаклланиши учун мураккабликлар келтириб чиқарди.

Маънавий экологиясида - инсон қола-верса, унинг манфаатлари ётали.

Бир томондан инсоннинг ақл-закова-ти маънавий экологияси ҳолатини яқши-ласа, иккинчи томондан бу заковат унинг ҳаётига, маънавий экологиясига пўтур етказиши мумкин. Бошқача қилиб ай-тганда - инсон тафаккурининг баъзи натижалари, жумладан, қуролларнинг яратилиши, айрим ижобий жиҳатлар билан бир қаторда, маънавий экология-сининг ажралмас қисми бўлган инсон мавжудлиги учун жиддий ҳавф-хатар вужудга келтирмоқда.

Бинобарин маънавий экологиясини ҳар томонлама шакллантириш бозор иқтисодиёти билан боғлиқ ўтиш даврида ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлаган-ларидек: "Табиатга яқинлик, жонажон ўлканинг - бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озик бе-ради, кучайтиради. Маънавий ўз халқининг тарихини, унинг маънавияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушу-ниб етишга суянгандагина қудратли куч-га айланади". Қўрибни турибдики, инсон билан табиат ўртасида ҳамнафаслик, метёер даражасидаги муносабатларнинг

ўрнатилиши маънавий экологияси учун ниҳоятда зарур. Шунинг билан бирга қуйидаги масалаларга эътиборни қара-тиш муҳим деб ҳисоблаймиз:

- маънавий тараққиётимиз асоси-ин-сон ва табиат муносабатини бир томон-лама эмас, балки фақатгина инсон эҳтиёжининг қондиришдан иборат деб билмасдан, аини пайтда, табиат эҳтиёжини ҳам ҳисобга олмақ лозим;

- маънавий тарбияни дастлаб эколог-ик билишнинг эмпирик жиҳатларига қаратиш фойдалироқ. Оила, инсон яша-ётган муҳит ва тевақуф атрофни муҳофаза қилиш ва асраб-авайлаш эко-логик маънавий тарбияда дастлабки омил бўлмоғи керак;

- хозир экологик онг ёки тафаккурни тўла маънода шакллантиришдан ташқари, уларнинг нисбий мустақиллиги масаласи ҳам жуда муҳим. Маънавий экологияси-га эътибор қаратилганда табиатдан оқилна фойдаланишнинг методологик жиҳатлари, жумладан, техник, технолог-ик, эстетик, ахлоқий, ҳуқуқий, иқтисодий, фалсафий қарашларнинг ўзаро бирлиги ва бир бутунлигини назар-да тутмок лозим;

- объектив жараёнлар (табиат) ва субъ-ектив (инсон) мақсадлари орасидаги амал-даги диалектик бирлиқни таъминламок лозим;

- сунъийлик ва табиийлик орасидаги номувофиклиқни амалда бартараф этиш, сунъийликдаги - табиийлик ҳолатларига чуқур эътибор берилмоғи лозим. Бошқача қилиб айтганда маънавиятда сунъийлик билан табиийлик бир-бирларини истис-но этадиган ҳолатларни эмас, балки улар-ни бир-бирларини тўлдириб турадиган вазиятлар билан боғлиқ дунёқараш орқалигина - маънавий экологиясини қарор топтириш мумкин.

Муҳаммадхон ИСМОИЛОВ,
Наманган саноат-технологияси
институтини доценти, фалсафа
фанлари номзоди.

«МЕН МУДОМ ЯХШИ
ШЕЪР ИЗЛАЙМАН»

Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган артист,
«Ўзбекинаво» гастрол-
концерт бирлашмаси
«Лазги» ашула ва рақс
ансамбли бадий раҳбари
Раҳматжон ҚУРБОНОВ
билан мулоқот

- Бир вақтнинг ўзида консер-
ваториянинг ҳам мақом, ҳам во-
кал бўлимида таҳсил олдим. Айни
чоғда шу ўқув даргоҳида мудар-
рислик қилдим. Аммо мақом та-
биятимга яқин бўлганлиги учун
аёнанавий мусикамиз йўлидан
кетдим, - дейди Раҳматжон Кур-
бонов мулоқот аввалида.

- Бозор муносабатлари Сизнинг
ҳаётингизда қандай из қолдирди?

- Ижодкорнинг бозор муноса-
батларини рўқач қилиши, меним-
ка, кечирилмас ҳолдир. Улуғ бо-
бокалонимиз Абу Али ибн Сино
шахсий ҳаётидаги қийинчилик
йилларида бир кеча-кундузда беш
дона майиз, беш дона ўрик дана-
ги билан қаноатланганлар. Бери-
ний ҳазратлари эса кўча-кўйида
битта-ярымта таниши билан га-
лашиб қолиб, азбаройи вақтини
беҳуда ўтказмаслик учун бошига
тўн ёппиб, бозорга чиққанлар...
Машхур ҳофизимиз Маъмуржон
Узоқов бола-чақасини боқиб
учун ижоддан бўш вақтлари
маҳсилдўзга шогирд тушган десам,
ишонасизми? Мен ҳам бир олдий
ижодкор сифатида пул-мол орқа-
сидан қувмадим, санъатга хиёнат
қилмадим, ижод йўлида қўлим-
дан келганича имкониятларими-
ни ишга солдим.

- Энди гапнинг индаллосига кў-
час: вокал санъати учун бир ярим
жам (октава) овоз кифоя қилади.
Мақом, мумтоз ашулаларимизни
қўйлаш учун эса кам деганда икки
ярим жам овоз керак. Парвардиго-
ри олам Сизга тўрт жам овоз ото
этган. Ҳеч маҳал овозингизни охи-
ригача ишлатганмисиз?

- Худойи таолонинг муборак
назари бировнинг кучига, биров-
нинг ҳуснига, бировнинг ақлига,
бировнинг овозига сал кўпроқ
тушар экан-да, чамаси. Гапнинг
рости, овозимнинг қаерга бориб
тўхташини ўзим ҳам билмайман,
оғалар.

- Бироз ўтмишга қайтсак: кат-
та сахнада илк бор қайси ашула-
ларни қўйлагансиз?

- Комилжон уста (Комилжон
Отаниёзов демоқчи - Ш.С., Р.Х.)
бисотидан «Кўргани келдим»,
«Саётхон боғдалир», «Ёр, қаро
кўзларинг на тилар мандан?» ашу-
лаларини қўйлаганман. Болалик
чоғларимда Комилжон уста кон-
цертларини тинглаб, сабабини

ўзим ҳам билмайман, юм-юм
йиғлардим. Тўйларда шу буюк
ҳофиз ўтирган кат тағига яши-
ринча кириб олиб, унинг ашула-
ларини жон қўлогим билан тинг-
лардим.

- Бундан чиқдики, ёшлигингиз-
даноқ хонанда бўлишингизни бил-
гансиз?

- Ҳовва. Комилжон уста билан
падари бузрукворим Худойберг-
ан ҳожи Курбонов дўст эдилар.
Отам шу улуғ санъаткор асос сол-
ган «Лазги» ашула ва рақс ансам-
блида хонанда ва созанда бўлиб
ишлардилар. У маҳаллари мен
Хива шаҳридаги «Нақш» ансам-
блида хонандалик қилардим. Бир
куни отамнинг қистови билан Ко-
милжон уста ҳузурда рубоб ча-
либ, устоз ижроси йўлида
«Ишқинг ўтида қўйгани келдим»
ашуласини қўйлаб бердим. Устоз
бирпас ўйлаиб турдилар-да:
«Дим яхши. Аммо бармоқ-
ларингни кўпроқ машқ қилдир-
гин», - дедилар. Қаранг-а, шунга
ҳам ўттиз йилча вақт бўлипти.

- Тагин санъатнинг қайси тур-
ларига қизиқасиз?

- Киноактёрликка қизиқаман.
Афсуски, шу чоққача бирорта ҳам
роль ижро этмаганман.

- Роль ижро этишга чақиришса,
борармидингиз?

- Чақиришди. Режиссёр
Баҳодир Йўлдошев драматург Эр-
кин Самандаровнинг «Жалолид-
дин Мангуберди» асарига бош
ролни ижро этишга таклиф қилди.

- Мазкур тарихий образ Сизни
қайси жиҳатлари билан ўзига маф-
тун этди?

- Жалолиддин Мангуберди
Паҳлавон Маҳмуд каби буюк зот.
Унинг чин инсоний фазилатла-
ри, жасорати қаршида ҳатто
Чингизхондай жаҳонгир қойил
қолган. Мен Жалолиддин билан
бир юрта туғилганимдан фахр-
ланаман.

- Қайси тоифадаги одамларни
яхши кўрасиз?

- Лафзи ҳалол, бир сўзли, дил-
каш, хайрихоҳ одамлар менинг
жону дилим. Аксинча, бахил, ҳим-
матсиз, меҳрсиз одамларни кўр-
гани кўзим йўқ.

- Хулқ-авторингиздаги қайси ху-
сусиятлар ўзингизга ёқмайди?

- Одамларга ортқича ишонув-
чанлик ва... жиндай қайсарлик

каби қусурларим ўзимга ҳам ёқмайди.

- Ҳозир қайси ашула устида ишлайсиз?

- «Дайди қизга» (Яраш Курбон-нов шешъи) деган янги ашула яратдим. Яқинда уни оҳанрабо тасмасига ёзмоқчиман.

- Дейлик, янги ашула яратдингиз. Унинг биринчи тингловчиси ким бўлади?

- Яқин дўстларим.

- Тақсир, хайрия фаолиятингиз қайли?

- Жамоамиз ва шахсан ўзим тез-тез хайрия концертларини бериб турамыз. Биргина 1997 йилнинг ўзида 30 та хайрия концерти уюштирдик. Бу концертларда 30 минг кишига маданий хизмат кўрсатдик.

- «Ойна жаҳон» орқали нега камдан-кам чиқасиз?

- Аввало шуки, телевидение орқали чиқиш-чиқмаслик менинг ихтиёримда эмас. Қолаверса, мухлислар билан соғинишиб, интизорлик билан учрашишга не етсин? Телевидение... у санъаткорни ҳам кўкка кўтарадиган, ҳам ерга уриши мумкин бўлган сеҳр-гарга ўхшайди. Шахсан ўзим телевидениесиз ҳам халқнинг ардоқли хонандаси бўлиб юриш мумкин, деб ҳисоблайман.

- Ўзингиз бирон-бир хонанданинг ашулаларини севиб тинглайсизми?

- Дунёда хонандалар кўп, аммо суҳанварлари оз. Комилжон Отаниёзов, Мадрахим Ёқубов (Шерозий), Ҳожихон Болтаев, Жўра-хон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Расулқори Мамадалиев, Таваккал Қодиров, Отажон Худойшукуров ижро этган ашулаларни севиб тинглайман. Ундан кейин Фахриддин Умаров, Рўзимат Жуманиёзов, Ортиқ Отажонов, Бобомурод Ҳамдамов, Камолиддин Раҳимов, Шерали Жўраев ижросидаги ашулаларни бажонидил эшитаман.

- Сиз ўзингиз куйламоқчи бўлган шеърча қандай талаб қўясиз?

- Мен мудом қалбга йўл топадиган яхши шеър излайман. Ҳар ким суйган ошини ичади. Бироқ шуни унутмангки, ҳар қандай шеърни куйламоқ санъат эмас, ҳунарамандчиликдир. Эҳтимол, шунинг учун камина мумтоз шо-

ирларимиз ғазалларини афзал кўраман.

- Раҳматжон, «Лазги»га раҳматли Комилжон Отаниёзов, сўнг Гавҳар Раҳимова ва Ортиқ Отажонов бадиий раҳбар бўлган даврларда, биласизми, артистларнинг оёғидан чақмоқ чақнади. Коммуна Исмоилова, Султонпоиша Удаева, Мавлуда Ойнакулова, Гулсара Ёқубова, Шариф Султонов каби артистлар ўз санъатлари билан ҳар қандай муҳлис қалбини забт этардилар. Назаримизда, жамоада аввалги суръат, завқ-шавқ бирмунча пасайгандай. Мана, бугунги концертда ҳам асосий юк ўзиниёзингиз гарданиянгизга тушди. Бадиий раҳбар сифатида ансамблинг чиқишларидан мамнунмисиз?

- Донолар: «Ғалабининг отаси кўп, мағлубият эса ҳаммиша етимдир», - деб бежиз айтмаганлар. Демокчианки, ҳамма нарса ҳам четдан қараганда, таққослаганда билинади. Жамоамиз республикамиз меҳнаткашларига намунали маданий хизмат кўрсатиш билан бирга, дунёнинг элликка яқин мамлакатларидаги мухлислар қалбини ўзинга ром этган. Ҳозир «Лазги»да Замира Ғаффорова, Абдумалик Зиёев, Зариф Азизов каби истеъодли ёшлар бор.

Бироқ бу ансамблда, умуман, муаммо йўқ, деган гап эмас. Масалан, ансамбль ҳанузгача ўз стационарига эга эмас. Артистларимизнинг либослари, саҳна безаклари маънан эскирган. Ҳанузгача ўз уловимиз йўқ.

- Нима сабабдан Сиз мусиқа соҳасидаги шунча билимингиз ва салоҳиятингиз билан (бунинг устига бинойидек нота саводингиз ҳам бор) Хоразмнинг маевжуд орти ярим мақоми ёнига яна беш ярим мақомни тиклаб, уларни халқимизга ўн икки мақом сифатида армуғон этмайсиз?

- Иншооллох, ҳаммасига ҳам навбат келади.

- Бахтлимисиз?

- Ойлам, бола-чақам, бошимда қуёшдай нур сочиб турган ота-онам бор. Минг қатла шукр. Шунинг учун барча имкониятимни ижод қилишга сарфлаганман. Ҳақ-таолонинг мадади ва тавфиқи билан чорак аср мобайнида анча-мунча иш қилдимки, булар мен

бахтлиман, деб айтишимга асос бўла олади, деб ўйлайман.

- Режоларингиз?

- Маълумингизки, товуш инсондан аввал пайдо бўлган. Масалан: шамолнинг гувиллаши, шаршаранинг шовуллаши, баргларнинг шитирлаши, момақалди-роқнинг қалдираши. Қолаверса, «Қуръони карим» ҳам Муҳаммад пайғамбар саллоллоҳу алайҳи вассалламга овоз орқали (вахй) нозил бўлган. Хуллас, товуш ҳақида бир рисола битиш ниятидаман.

- Сизнингча, ҳозир қайси иллатлар мусиқа санъатимиз йўлида тусиқ бўлиб турибди?

- Гоҳо истеъдод соҳибларига гараз кўз билан қараш, уларни тан олмаслик, турли хил йўл билан уларнинг пайини қирқиш, тарафкашлик, маҳаллийчилик каби иллатлар кўзга ташланиб қолади.

- Музофотларда мумтоз қўшиқчиллигимиз, мақом тарғиботида қониқарли деб ҳисоблайсизми?

- Бу борада сўнги йилларда анча мақтовга лойиқ ишлар амалга оширилди. Хусусан, «Шарқ тароналари» Халқаро фестивали, Бухоро ва Хиваннинг 2500 йиллиги доирасида талай савобли ишлар қилинди. Жойларда мақом ижрочилари вилоят, туман танловлари мунтазам равишда ўтказилиб турилипти. Бироқ камчиликларимиз ҳам йўқ эмас. Масалан, Хоразм телевидениеси қошидаги «Мақом» ансамблининг тарқатилиб юборилгани яхши бўлмади.

- Ҳар бир концерт Сиздан катта куч ва маҳорат талаб қилади. Айтинг-чи, сарфлаган кучингизни қандай тиклайсиз?

- Концертларга сарфлаган кучимни уйку орқали тиклайман.

- Бу дунёда Сиз ангаган энг буюқ ҳақиқат?

- Инсонни эъзозлаш.

Суҳбатни
Шерали СОХИН,
Равшан ҲАМРОҚУЛОВ
олиб бордилар.

Шарифжон Жумаевнинг хаёти йўли кўпгина касбдошларига ҳамоханг. Ёшлигидан барчани қулдира олиш салоҳиятига эга эди. Мухими хангомаларнинг матнини кўпинча ўзи тўқирди. Айниқса, «Қўлимда доколад, овзимда шоколад» номли ҳажвияси муҳлисларга роса-ям манзур бўлганди. Ўша кезларда қайси давраларда катнашмасин, «Шарифжон ўшани айт, бир дилимиз ғуборлари ювилиб кетсин», - дейишарди. Унинг санъатга бўлган иштиёқи, қулдиришга усталиги аста-секин Бухоро вилоятига ёйила бошлади. Ўша пайтлар вилоят радиосида муҳаррирлик қилаётган, ҳозирда таниқли ёзувчи Нёъмат Аминов эса Шарифжонни радио қошидаги «Хандон» эшиттиришига катнашиб туришга таклиф этди. Хаёти санъат билан бир маромада йўғрилиб келаётган Шарифжон ўрта мактабни битиргач, Тошкентдаги Санъат институтига ҳужжат топширди. Ома-

да ишлашни орозу қиларди. Умрининг елдай учшини қарапгики, ана-мана дегунча бунга ҳам 20 йил бўлибди. Шарифжон ўтган йиллар ичида спектаклларда 50 га яқин ранг-баранг роллар ижро этди. «Алишер Навоий» драмасида Мансур, «Кирол Лир»да Эдмонд, «Эҳ овсинлар, овсинлар»да Матқурбон, «Дабдабали тўй»да Чумез, «Ғаройиб гадо»да Галиба, «Сўнгги фожеа»да Аллаёров шулар жумласидандир.

Шуни айтиш керакки, Шарифжон ўзига қандай рол топширилмасин у яратётган тимсоли сажиясини очадиган, томошабин хотирасида муҳрланиб қоладиган унсурларни топади ва унга сайқал беришдан толмайди. Чунончи, «Жанжал» спектаклида маст-аласт ҳолда пайпоқ кийиш сахнасини эслаш кифоя.

«Марварид таккан аёл» спектакли ҳам Шариф Жумаев шаънига олқишлар ёдирди. Актёр спектаклда ўзгаларни ҳам худди ўзидек фаришасифат деб

Вилоят театрларига

ОЛҚИШЛАР МЕНИНГ ХАЗИНАМДИР

ди юришмади. Вақтинча ишлаб туриш учун шартта шахардаги бетон заводига ишга кирди. Бўш вақтларида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Юнус Тўраев раҳбарлик қилаётган завод қошидаги бадий хаваскорлик тўғарагига катнаша бошлади. Шарифжон яна Санъат институтига катта умидлар билан келди. Бу гал сазаси ўлмади. У институтига қабул қилинди. Эринмай устозларидан актёрлик маҳорати сирларини ўрганди. Орадан йиллар ўтиб диплом қўлга теккач, Сирдарё вилоятида янги очилган театрға ишга келди. Аслида у Бухородаги Садриддин Айний номи театр-

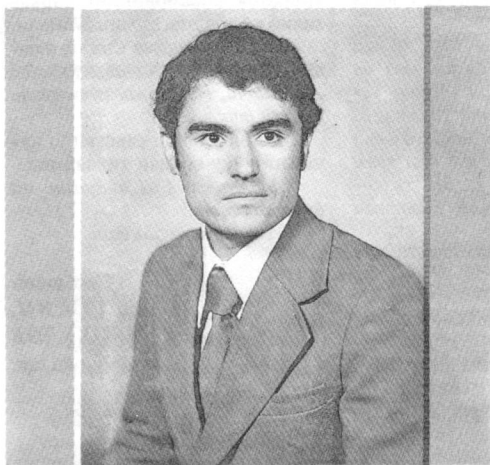
ўйлаган, хатто хотинининг ўта кетган аҳмоқлиги-ю, хиёнатларига ҳам парво қилмаган хокисор бир эр ролини ўйнайди. Томоша давомида мусичадек бегунох, окқўнгил, беозор одамнинг бу қадар хўрланиши, алданиши, эзгу туйғуларининг поймол қилиниши киши қалбини ларзага солади.

«Спектаклни томоша қилаётганда ё мириқиб қулайлик, ё йиғдайлик». Бу гаплар Шарифжонга тегишли. Ростдан ҳам бу актёрнинг иштирокидаги бир қатор ролларни кузатар эканмиз, энг муҳими, томошабин у яратган ролларга бефарқ эмаслигини ғувоҳи бўламиз. Одатда кулгусеварлар бундай артистларни қизикчи, дейишади. Аммо, Шарифжон мен қизикчи эмасман, оддийгина бадий сўз устасиман холос, дейди. У вилоят микёсидаги турли тадбирларда конференсьелик қилганини кўп учратамиз. У қайси даврада бўлмасин, мухитга, издиҳомга файз киритади, одамларга яхши кайфият бахш этади. Шарифжон хатти-ҳаракатида кераксиз қилиқлар, тутуруқсиз сўзлар мутлақо учрамайди. Унинг латифалари, ҳажвиялари ўз кузатишлари асосида ёзилган. «Ўғри», «Афанди хангомалари», «Яхмалак учаётган дугоналарим» сингари замондошларимизнинг соддалиги, очикқўнгиллиги, ва қизикконлик хусусиятлари акс эттирилган хандалари, унинг ўз сўзи билан айтганда, ҳар қандай жиддий одами қулишга мажбур қилади.

Ҳозирги кунда томошабинга қандай асарларни тавсия этардингиз деган саволимизга у: «Бир лаҳза бўлсада, томошабинларнинг кўнгил ғуборларини олиб ташлайдиган комик асарлар керак», - деб жавоб берди.

Сабоҳат НОРБЎТАЕВА.

Сирдарё

РАҚС МЎЪЖИЗАСИ

Олти ёшли жажжи қизалоқ катта даврада «Тановар»га рақс тушганда, кўпчиллик «Мукаррама бўлиб кетей, туққан онангга раҳмат», - дейишганди. Ана шу қизалоқ кейинчалик Бухоро санъатида муносиб ўрин, эътибор топган раққоса Мўмина Назаровага айланди.

Пешку туманидаги Ибн Сино номли мактаб сахнасида Ромитаннинг «Оромитан» ансамблидаги изланишлари, ниҳоят, 1974 йили «Мархабо, талантлар» республика телевизион фестивалида «Ушшоқ» рақсидан сўнг залдаги қарсақлар ва олқишлар унинг ҳақиқий санъатга бўлган меҳрини янада орттирди.

Ўрта мактабни тугатгач, Бухоро шаҳридаги мусиқа билим юртининг хореография бўлимида таҳсил олган, Хосият Қобулжоновна, Клавдия Ким, Маҳфуза Маърифхўжаеваларнинг сабоқларини жон қулоқлари билан тинглади. Раққоса М.Наза-

рова 1977 йилдан бери С.Айнинг номидаги Бухоро вилоят давлат мусиқали драма ва комедия театрида раққоса бўлиб ишлаб келмоқда. Ўтган йиллар давомида «Комде ва Мудан», «Дилором», «Тоҳир ва Зухра», «Оқиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Равшан ва Зулҳумор», «Мирзо Иззат Ҳиндистонда», «Лайли ва Мажнун» каби мусиқали спектаклларда ўзининг роллари ва рақслари билан фаол қатнашди. Шу билан бирга, театрнинг балетмейстри бўлиб юрган кезларида бир қанча спектаклларга рақслар сахналаштирди. Вилоят, қўшни вилоятлар ҳамда жумҳурияларда концерт гастроллари билан иштирок этиб, миллий санъатни бор бўйи билан намойиш этди. Унинг «Муножот», «Тановар», «Бухороча», арабча, озарбойжонча ва бошқа рақслари аллақачон томошабинларнинг кўнгил мулкига айланиб қолган. Шу ўринда Мўминанинг устози, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Зевара Раҳмонованинг сўзлари ёдимга келади: «Гастролларда Мўмина ҳар гал рақс тушганда сахна гуллар билан тўларди. Агар шароит талаб қилса 10-15 та рақсини кетма-кет ижро этади, ҳар чиқишида кийим, соч ўрими ўша рақснинг руҳига мос бўлади».

- Бахтлимизсиз? - раққосага савол бераман.

- Бир-биридан ширин уч фарзанднинг онасиман. Турмуш ўртоғим ва мен бир-биримизни ҳурмат қиламиз. Бахт менинг учун шу.

Мўмина «Ёшлигим менинг», «Камолот сари», «Қизлар гулдастаси» каби телефестивалларда, концертларда иштирок этди. Тошкентда мустақиллигимизнинг бир йиллигига бағишланган байрам концертида қатнашиб, Мустақиллик ордени билан тақдирланган М.Назарова республика «Ойнаи жаҳон»и орқали намойиш этилган «Соҳибқирон Темир» видеофильмида Бибиҳоним родини юксак маҳорат билан ижро этди.

Раққоса ижросидаги тожикча рақс янада мафтункордир.

- Мумтоз куйларимизга севиб рақс тушишингизнинг боиси нимада?

- Мумтоз рақсларда ўзбек аёлининг ибоси, иффати, ҳаёси, ўзига хос эркалиги мужассам, - дейди Мўмина.

Ҳа, 20 йилдан буён жозибали рақслари билан томошабинларни мафтун этган Мўмина Назарованинг хиромини эртаклаги гаройиб мўъжизаларни кўргандек, вужудим титраб томоша қилар эканман, унинг ёшлигини тасаввур этишга уринаман. Мўминанинг рақсларида ҳозир ҳам худди аввалгидек мафтункорлик, одамларни гўзалликка чорловчи сеҳр бор.

Гулчеҳра ҚЎЛДОШЕВА. Бухоро

М.Назарова хоразмча рақс ижро этмоқда.

БОБУРИЙЛАР ХИНДИСТОНИ АДАБИЁТИ

Умумбашарий кадриятлар, инсониятнинг маънавий мероси хазинасида Шарқ алломалари яратган дурдоналар салмокли ўрин эгаллайди. Улар орасида Хиндистондек улкан мамлакатда ўрта асрларда яратилган тарихий, илмий ва адабий мерос алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бизгача оқиб келаётган бу улкан мерос дарёсининг бош бўғинида буюк бобокалонимиз соҳибкирон Амир Темур давлатининг Хиндистондаги давомчиси, хорижда «Буюк Мўғуллар» номи билан машхур бўлган Буюк Бобурийлар салтанатининг асосчиси, ўзбек мумтоз адабиётининг йирик намояндаси, хассос шоир ва «автобиографик асар яратувчилар подшоиси», мохир саркарда ва атокли давлат арбоби, комусий олим, Якавоҳарлаъл Неру таъбири билан айтганда, «дилбар шахс» Захириддин Мухаммад Бобур туради.

Хиндистон тарихида бобурийлар ҳукмронлиги даври адабий, тарихий ва илмий асарлар яратиш бора-сида бошқа давлатларга нисбатан анча сермахсул бўлди. Бу ўлкадаги XVI-XVII асрларда эришилган энг юксак ақлий ва ижодий муваффақиятлар асосан, подшоҳ Захириддин Мухаммад Бобур, бобурий шахзодалар фаолияти ва уларнинг ижтимоий соҳага бўлган ижобий муносабатлари тўғрисида бўлди. Бу даврда фан ва адабиёт ҳамда санъатнинг барча турлари барк уриб ривожланди, жамият тараққиёти ўзининг энг юқори чўққисига кўтарилди. Салтанат ҳукмдорлари мамлакатда илмий ва адабий фаолият учун зарур шароит яратибгина қолмай, уларнинг ўзлари ҳам ана шу жараёнда фаол қатнашдилар, бу соҳаларнинг ривожига сезиларли ҳисса қўшдилар. Бу ҳол эса қўплаб олимлар ва адибларнинг хотиржам

яшаб баракали ижод қилишлари учун қулай шароит яратиб берди.

Бобуришох Дехли султонлигининг тахтини эгаллагач, салтанат ишларини ҳали саранжомлаб улгурмай туриб пойтахтга мадраса қурдириб, ёшларни диний ва дунёвий фанларни ўрганишга рағбатлантирди. Шу мақсадда Марказий Осиё шаҳарлари ва Эрондан йирик олим ва фозиллар таклиф қилиниб, уларга подшоҳ хазинасидан махсус маош тайинланди. Адабиёт, фалсафа, тарих, дин назарияси, илми нужум соҳасида ижод қиладиган олим уламоларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб туриш чоралари белгиланди. Натижада туркийда, форсийда, хинд ва урду тилларида қўплаб дурдона асарлар яратилди. Санскрит (қадимги хинд тили) ва араб тилларида яратилган ноёб асарлар давлат тилига ўтирилди.

Бобуришох ўз даври адабиётининг етук билимдонини бўлибгина қолмай, балки ижоднинг махсули билан дунё илм ахлини халигача лол қолдириб келади. Унинг қаламида мансуб бўлган тарихий ва баддий насрнинг етук намунаси бўлмиш «Тузуки Бобурий» олам аро машхур ва манзур асардир. Бу асар «Осиё тарихининг бир қисмини ҳаққоний ёритилган асар» (Э.Элфингстоун) бўлибгина қолмай, балки «абадият учун яратилган битикдир» (А.С.Бейвериж). Бугина эмас. Яна бир инглиз шарқшуноси С.Лейн-Поулинг таъкидлашча, «Агар бирон-бир тарихий ҳужжатни бошқа қўшимча далилларсиз ҳам ҳаққоний манба деб қараш мумкин бўлса, бундай ҳужжат Бобурнинг хотираномасидир».

Бобурий подшоҳлар учун бу асар давлатни боқаришида ва, умуман, ўз ҳаёти ва ҳукмдорлик фаолиятини ташкил қилишда уларга «дасту-

риламал» бўлиб хизмат қилди. Шунинг учун бўлса керак, улар ҳукмронлик қилган даврнинг ўзидаёқ бу асар тўрт марта туркийдан форс тилига ўтирилган ва «Бобурнома» номи билан машхур бўлган.

Хиндистонда барк уриб ривожланаётган улкан салтанат соҳибларининг сири-асрори бу ерга оёғи етиб келган инглиз мустамлакачиларининг ҳам диққатини ўзига жалб этгач, 1809-1816 йилларда инглиз шарқшунослари Жон Лейден ва Уильям Эрскинлар бу асарни инглиз тилига ўтирдилар. Кейинроқ Оврупонинг бошқа халқлари ҳам бу нодир асарни ўз тилларида ўқиш имкониятига эга бўлдилар.

Шоир Бобурнинг шеърий асарлари, хусусан, унинг туркийда ёзилган «Девон»и инглиз шарқшуноси Денис Росс (1910), турк олими Фуод Кўпрулизода (1912-13), афғон олимаси Шафика Ёркин (1983), рус академиги А.В.Самойлович (1917), ЎзФА мухбир аъзолари А.Қаюмов ва С.Азимжоновалар (1958-1965), профессор С.Хасанов (1982), И.В.Стеблева (1982), профессор А.Абдуғафуров (1994) ва бошқаларнинг асарларида муфассал тадқиқ қилинган.

Бобуришохнинг валиахди Ҳумоюншоҳ (1530-1555) ҳам туркий ва форс адабиётининг нодир билимдон эди. Бунинг устига у фалсафа, математика, астрономия ва астрология илмини мукаммал эгаллаган олим эди. Шунингдек, унинг ғазаллар машқ қилиб тургани маълум. Шоирлар, мутафаккирлар ва уламоларнинг ўз ҳузурига чорлаб, улар билан давра суҳбатлари қуриш ва илмий мунозаралар қилишдан ниҳоятда лаззатланар эди. Ана шу мақсадда «Дин панох» деб аталган илм маркази ҳам ташкил қилинган

эди. У китоб мутлоасини шу қадар яхши қўрадники, сафар ва харбий юришларда ҳам кутубхонасини ўзи билан бирга олиб юрар эди.

«Тазкирот ул Воқеот» асарининг муаллифи Жавкар офтобачи исми киши Ҳумоюншоҳнинг шахсий хизматкори бўлган эди. Муаллиф бу асарда ўз қўзи билан қўрган воқеаларни ҳаққоний ва ҳолисона баён қилган. Асар асосан, Ҳумоюншоҳнинг ҳаёти тафсилотларини баён этишга бағишланган. Шунингдек, Боязид Султоннинг «Тарихи Ҳумоюн» асари ҳам ўша даврда яратилган асарлар сирасидандир.

Ақбаршоҳ ҳукмронлиги даврида (1555-1605) илм-фан ва маърифат анча раванк топди. Бу даврда яратилган тарихий, илмий ва адабий асарлар орасида подшоҳнинг шахсий буйруғига қўра Бобуршоҳнинг кизи Гулбадан Бегим томонидан ёзилган «Ҳумоюннома» асари, Мулла Довуднинг «Тарихи Алфи» асари, Абул Фазлнинг «Ақбарнома» ва «Ойини Ақбарий» асарлари, Абдул Бокининг «Маассири Раҳимий» асари, Низомиддин Аҳмаднинг «Табокати Ақбарий» асари, Абдуқодир Бадаунийнинг «Мунтахаб ут-таворих» асари, Файзий Сарҳиндийнинг «Ақбарнома» асари, Аббос Сарвонийнинг «Тухфаи Ақбаршоҳи» асари, уламолар жамоаси томонидан битилган ва ислом тарихининг икки минг йиллик тарихини қамраб олган «Тарихи Алфи» асари алоҳида аҳамият касб этади.

Юқорида номлари зикр этилган асарлар муаллифлари орасида ўша даврнинг йирик уламоларидан бўлмиш Шайх Муборакнинг ўғли, Ақбаршоҳнинг яқин дўсти ва маслакдоши Абул Фазлнинг иншо услубига тенг келадигани йўқ эди. У воқеаларни шунчалик моҳирлик билан шарқона услубда сержило ва ширали иборалар ёрдамида баён қила олар эдики, ҳар қандай инжиқ мунаққид ҳам ундан қамчилик топишга ожизлик қилар эди.

Ўша даврдаги ўзбеклар хони Абдуллоҳон Ўзбек «мен Ақбарнинг қиличидан эмас, Абул Фазлнинг қаламидан кўпроқ қўрқаман», деган эди.

Бу пайтда яратилган асарлар сирасига Абдуқодир Бадаунийнинг «Мунтахаб ут-таворих» асари алоҳида қўзга ташланади. Бу асар

ўша даврда яратилган бошқа асарлардан мазмунан фарқ қилиб, унда Ақбаршоҳнинг подшоҳлик фаолияти ва диний эътиқоди аёвсиз танқид қилинади. Гап шундаки, асар муаллифи Абдуқодир асли Эроннинг Роҳилқанд шаҳридан бўлиб, эътиқодига қўра шиъа мазҳабидан эди. Шунинг учун ҳам Ақбаршоҳ атрофидаги сунний мазҳабдаги ғоявий маслакдошлари Шайх Муборак, унинг ўғиллари Абул Фазл, Файзий, машхур уламо Шайх Абдунаби каби дин арбоблари уни ёқтиришмас ва кўпинча таъқиб ҳам қилардилар. Бундан аламзада бўлган Абдуқодир ўзининг танқидий фикрларини мана шу асарда баён қилган эди.

Инглиз шарқшуноси доктор В.А.Смит бу асарнинг моҳиятига алоҳида урғу бериб, унга одатдаги сарой тарихчиларининг подшоҳ шаънига айтилган мактовномаларининг ҳаққонийлигини текшириш воситаси деб қарайди. Чунки бу асарда Ақбаршоҳнинг салтанати маъмурияти ҳақида бошқа манбаларда учрамайдиган салбий ва ижобий фикрлар билдирилган. Х. Блокманинг фикрича, Ақбарнинг маънавий рақиб бўлган Абдуқодир томонидан ёзилган «...бу асар ёзма ёдгорлик сифатида Ақбарнинг шахсияти ва амалий фаолиятидаги салбий ва ижобий хислатларини тўлароқ юритишда «Ақбарнома» ва «Ойини Ақбарий»лардан, ёхуд Абдул Бокининг «Маассири Раҳимий» асаридан қўра юқориорқ мавқеда туради».

Ақбаршоҳ ҳукмронлиги даврида санскрит ва араб тилида яратилган жуда кўп ноёб асарлар форс тилига таржима қилинди. Абдуқодир Бадауний ҳинд ёзувчиси Балмикийнинг «Рамаяна» асарини форсчага ўғирди, машхур «Махобхорат» достонининг бир қисми ҳам ўша пайтдаёқ Нокибхон Бадауний ва Абул Фазллар томонидан форсчага таржима қилинган эди. Машхур «Қалила ва Димна» ҳам шахсан Ақбаршоҳнинг фармонига биноан Абул Фазл томонидан форсчага ўғирилган эди.

Ўша даврнинг қўзга қўринган шоирларидан бўлмиш Ғаззолий «Исрори Мактуб», «Мироти ул Коинот» асарларининг муаллифидир.

У эркин фикрловчи сўфийлардан

бўлиб, ўз эътиқодига қўра она юрти Эрондан қувилган ва тақдир тақозоси билан Ҳиндистоннинг Деккон ўлкасига келиб қолган эди. У ердан Жонпур вилоятига келиб Ақбаршоҳ маъмуриятига хизматга кирди. Ноёб қобилияти туфайли у тез орада хизмат қўрсатган шоирлар қаторидан жой олган эди.

Жаҳонгиршоҳнинг ўзи ҳам ўз замонасининг машхур олими ва фозилларидан эди. Унинг қаламига мансуб бўлган машхур «Тузуки Жаҳонгири» асари тарихий, илмий ва бадий жихатдан ўша даврда яратилган асарлар орасида энг юқори мавқеда туради ва хозиргача ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Инглиз шарқшунослари Элоти ва Доусонларнинг фикрича, «...умуман олганда бу асар жуда қизиқарли ва ўқувчини ўзига ром қила оладиган асардир. Ўқиш жараёнида унинг муаллифи подшоҳ Жаҳонгир эканига, муаллифнинг жуда ноёб қобилият эгаси эканига ишонч ҳосил қиласиз. У ўзининг қамчиликларини ҳам бобокалони Бобур подшоҳ сингари очик ёзади, гуноҳлари учун эса тавба-тазарру қилади. Асарни ўқиб чиққан киши муаллифнинг феъл-атвори ва қобилияти ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлади».

Жаҳонгиршоҳ ҳукмронлик даврида яшаб ижод этган шоир ва олимлар орасида Мўътамидхон, Хўжа Камгор Ғайратхон, Мирзо Ғиёсбек (малика Нур Жаҳоннинг отаси), Нокибхон Бадауний, Муҳаммад Ходи, Незматуллоҳ ва Абдулҳақ Дехлавийларни учратиш мумкин. Ўша даврда яратилган асарлар сирасида Хўжа Камгор Ғайратхоннинг «Маасири Жаҳонгири», Мўътамидхоннинг «Иқболнома Жаҳонгири», Муҳаммад Ходининг «Таттимоти воқеоти Жаҳонгири» ва номалум муаллифнинг «Интиҳоби Жаҳонгиршоҳ» ва «Зубдат ут Таворих», Муҳаммад Қосим Хиндушох (Фаришта)нинг «Тарихи Фаришта» ёхуд «Гулшани Иброҳими», Мулла Наҳандийнинг «Маасири Роҳини» каби асарларини кўриш мумкин.

Шоҳ Жаҳон ҳукмронлик қилган (1627-1658) даврга келсак, бу даврда подшоҳнинг ҳомийлигида Абдулҳамид Лоҳурий, Муҳаммад Амин Қазвиний, Муҳаммад Солиҳ, Иноятуллоҳон каби қалам соҳиблари ижод қилганлар. Шоҳ Жаҳон

ўзининг подшоҳлик фаолиятининг саккизинчи йилида Мухаммад Амин Қазвинийга ўзининг подшоҳлик фаолияти тарихини ёзишни буюрди. Бирок подшоҳнинг ўн йиллик фаолияти тарихи ёзилган, тарихини ёзишни тўхтатиш ҳақида фармони олий келди. Қазвинийнинг бу асари «Подшоҳнома» деб аталиб, у уч қисмдан иборат бўлган эди.

Мухаммад Амин Қазвиний Шох Жаҳон тарихини ёзишни тўхтатиш ҳақида буйруқ олгандан сўнг бу вазифа Абдулҳамид Лоҳурийга топширилди ва у ҳам ўз асарини «Подшоҳнома» деб атади.

Бу асар ўзидан кейинги муаллифлар учун ҳам зарурий қўлланма бўлиб хизмат қилди. «Мунтахама ул Лубоб» асарининг муаллифи Мухаммад Хошим Хафихон ўз асарининг кириш қисмида ушбу асарни яратганида Абдулҳамид Лоҳурийнинг «Подшоҳнома»сига таяниб иш қўрганини алоҳида таъкидлаб ўтган. Абдулҳамид Лоҳурий анча кескайиб қолган, «Подшоҳнома»ни давом эттириш иши унинг шогирди Мухаммад Ворисга юклатилган эди. У ҳам Шох Жаҳон салтанати тарихини тўла ёритиб беришга ҳаракат қилди.

Шох Жаҳоннинг катта ўғли Доро Шукӯх (1615-1659) ҳам ўз даврининг етук олимларидан бўлиб, унинг хомийлигида Абу Толиб Халим, Мирзо Соҳиб каби адиблар ижод қилганлар. Доро Шукӯх «Манжул Баҳрайн» номли асар ёзиб қолдирган. Бу асар дин назариясига бағишланган бўлиб, унда муаллиф ислом дини ва ҳиндуизм охир-оқибатда битта ҳудода олиб боришини исботлашга уринади.

Авраңгзеб Оламгир ҳукмдорлик қилган (1658-1707) даврда ҳам катор тарихий, илмий ва бадиий асарлар яратилди. Шуниси диққатга сазоворки, Авраңгзеб тарихга оид асарларнинг ёзилишини унчалик ёқтирмади. Ёхтимол, у ўзининг тахт учун кураш жараёнида ака-укалари ва отасига нисбатан қилган қабиҳликларининг тарихда қоллишини истамегандир. У ўз ҳукмдорлик фаолиятининг 21-йилидан бошлаб салтанат тарихини ёзишни таъқиқлаб қўйди. Ана шу бўлими таъқиқдан кейин ҳам яширин ҳолда тарихий асарлар ёзиш давом этаверди.

Мирзо Мухаммад Косимнинг

«Оламгирнома»си Авраңгзебнинг тарих ёзишни таъқиқлаш ҳақидаги фармонидан аввалроқ битилган бўлиб, унда Авраңгзебнинг дастлабки 10 йиллик подшоҳлик фаолияти жуда ҳаққоний тарзда, ҳолисона баён этилган. Шунинг учун бўлса керак бу китоб сарой атёвлари ва кенг китобхоналар ўртасида қўлма-қўл бўлиб юрар эди.

Оқилхон Розийнинг «Зафарномаи Оламгири» асари Авраңгзебнинг 1661 йилгача бўлган ҳукмдорлик фаолиятини муфассал баён қилиб беради. Мухаммад Соки Мустандхоннинг «Маассири Оламгири» асари эса Авраңгзебнинг ҳукмронлик фаолиятини янада тўлароқ баён этишга бағишланган асари.

Мухаммад Хошим Хафихоннинг «Мунтахама ул Лубоб» ёхуд «Тарихи Хафихон» асари Бобуришохнинг Хиндистонга қилган юришидан бошлаб то Бобурий шаҳзодаларнинг охиригиларидан бўлмиш Мухаммад-шохнинг 15 йиллик подшоҳлик даврини қамраб олган асари. Ушбу асар муаллифи Хафихон подшоҳ Авраңгзеб саройида «Девони-н-зом-ул-мулк» даражасигага қўтарилган мансабдорлардан бўлган.

Авраңгзебнинг ўзи ҳам арабча матнлардан фойдаланиб ислом қонун ва қоидаларига бағишланган «Фатвои Оламгири» (Шариат қонунлари) асарини яратган бўлиб, салтанатдаги адлия ишлари асосан ана шу қўлланма асосида хал этилар эди. Бу асар кизи Зебуннисо Бегим томонидан форс тилига таржима қилдирилган эди.

Бобурий подшоҳлар ҳукмронлиги даврида хинд адабиёти ҳам анча раванк топди. Ҳукмдорларнинг ўзлари ўз даврининг олим-адиблари каторида бўлганликлари туфайли маҳаллий хинд адиблари ва олимларига ҳам хамиша хомийлик қўрсатиб келинди, бунинг натижаси ўлароқ жуда кўп маҳаллий адиблар хинд адабиётининг ривожига сезиларли ҳисса қўшиб келдилар. Булар орасида машҳур хинд адиби Кабирнинг «Дохас» ва «Сакхис» асарини ёзлатиб ўтиш ўринли бўлади.

Бобурий подшоҳлар даврида Акбаршох адабиёт ва санъатга бўлган катта эътиқоди билан алоҳида ажралиб туради. Акбаршох ҳукмронлиги даврида Абдурахим «Хони-хонон», Бхагван Дас, Ман

Сингх каби давлат арбоблари ҳам хинд тилида шеърый асарлар битдилар. Абдурахим ўзи шоир, ёзувчи ва таржимон бўлибгина қолмай, бошқа адибларга хомийлик ва маслаҳатгўйлик ҳам қилар эди. Унинг «Раҳим Сатсан» асари «доха»ларнинг тўплами эди. Бирбол, Каран, Нархари Сахай кабилар Акбаршох саройидаги шоирлардан бўлиб, уларнинг адабиёт соҳасида эришган муваффақиятлари учун подшоҳ фармонида биноан Бирболга «Кави Рая», Нархари Сахайга «Маха Патра» унвонлари берилган эди.

Шоир Тулсий Дас (1532-1623) Акбаршохнинг замондоши бўлиб, унинг ота-онаси оддий браҳманд эдилар. Унинг қаламига мансуб бўлган «Рамачритманас» (Раманинг саргузаштлари денгизи) асари ўз муаллифига катта шуҳрат келтирди.

Ўша даврнинг машҳур адиблари қаторидан «қўр ашулчи» номи билан танилган Сур Дас ҳам ўрин олган. Абул Фазл томонидан тузилган Акбаршох саройидаги машҳур 36 олим ва адиблар рўйхатида унинг номи кам зикр этилган. Унинг иншо усули ниҳоятда мукаммал бўлиб, ўз замонасининг етакчи олимлари ҳам унга тин берар эдилар. Унинг «Сур Сагар» асари алоҳида салмоққа эга. Бу асарда хазрати Кришнанинг ҳаёт йўли ва унинг севгилис Радҳа ҳақида хикоя қилинади. Шунингдек, Нанд Дас, Кхумбхан Дас, Рас Хан, Набхаж, Кеш ва Дас ва бошқалар Акбаршох даврида яшаб ижод этган адиблардандир.

Юқорида номлари зикр этилган олимлар ва адибларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилиш, ўзбек китобхоналарини ва, айниқса, ўзиб келаётган ёш авлодни ўтмиш аждоқларимиздан бўлмиш Бобуришох асос солган ҳамда Бобурий шаҳзодалар давом эттирган салтанатда яратилган асарлар мазмуни билан таништиради ва уларда баён этилган ноёб фикрлардан халқимизни баҳраманд қилади, халқимиз қалбида миллий ифтихор туйғусини уйғотади, истиқлолга гурур руҳи билан қарашга ундайди, деб умид қиламиз.

Ғофуржон СОТИМОВ.

МУНОСИБ ТУҲФА

Халқимизда тўйга тўёна билан деган ибора бор. Ўтган йилнинг сўнгги ойларида қадимий ва навқирон Бухоро ҳамда Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги катта тантаналар билан нишонланди. Профessional расомлар бунга қандай тайёргарлик кўришганини айтмасак ҳам бўлади, лекин ҳаваскор расомларнинг ишлари ҳам таҳсинга сазовордир.

Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти биносида Маданият ишлари вазирлиги, Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар республика маркази, Ўзбекистон Бадиий академияси ташкил этган кўргазмага ўндан зиёд ҳаваскор расомларнинг асарлари қўйилди.

Тасвирий ижод билан шуғулланиш инсон маънавиятини юксалтирувчи омиллардан бири бўлганлиги учун ҳам унга қизиқиш катта. Республикаимизнинг деярли барча вилоятларида ҳар хил ёшдаги, турли

Ю.Елмуратов. "Аёл".

касбдаги кўплаб ҳаваскор расомлар фаолият кўрсатмоқдалар. Улар орасида ишчилар, хизматчилар, зиёдилар, талабалар, мактаб ўқувчилари бор. Бўш вақтларини дилларига яқин, кўнгилга нур ва шукӯҳ бағишловчи фаолият билан сермазмун ўтказётган халқ истеъодлари ўз ижод маҳсуллари билан бошқаларни ҳам баҳраманд этишни истадилар.

Кўргазмага мамлакатимизнинг 8 вилояти, турли шаҳар ва қишлоқларида истиқомат қиляётган 19 та мўйқалам соҳибининг акварель ва мойбўёқда яратилган 35 дан зиёд манзара, портрет, натюрморт, мавзули воқеабанд композиция асарлари қўйилди. Уларнинг аксарияти Бухоро, Хоразм, тошкентлик мусаввирлар мўйқаламига мансуб, шунингдек Наманган, Сурхондарё, Сирдарё ва Қашқадарё вилоятлари вакиллари иштиёқ ва кўнгил билан ишлаган рангтасвирлардан иборат. Ана шундай фаол ижодкорлар сирасига К.Иброҳимов, З.Саматов, С.Маҳқамов, Ф.Раҳматуллаев, Р.Ҳакимов, А.Абдуматов кабиларни киритиш мумкин. Айниқса, Х.Аминовнинг «Кўлда», З.Асқаровнинг «Хива-минор», К.Азизбоевнинг «Тоғ манзараси», С.Дўстжоновнинг «Қовун бозори», З.Саматовнинг «Кўл бўйида», «Қоя», «Ғазалкент» каби рангтасвир ишлари таҳсинга лойиқ.

З.Саматов, К.Иброҳимов, Ю.Елмуратов, Р.Авезовларнинг кўргазмага қўйган асарлари профессионал руҳга яқинлиги билан кишини ўзига тартади.

Кўргазмада фақатгина самарқандлик мусаввирлардан бирорта вакил иштирок этмади. Бу ҳол бизни жуда ҳайрон қолдириди. Наҳотки азим шаҳар Самарқандда ҳаваскор расомлар бўлмаса?

- Кўргазмага қўйилган асарлар бу соҳада келажақда умидли ёшлар борлигидан дарак беради, бундай кўргазмаларни тез-тез ташкил этишга ундайди, илҳомлантиради, - дейди Республика халқ ижодиёти маркази бошлиғи Деҳқонбой Ҳусанов.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам мамлакатимиз келажагини таъминловчи соғлом авлод, иқтидорли ёшлар республикамизда кўплаб топилди.

Р.Ҳакимов. "Лайлаклар".

МОҲИНУР.

Тасвирий санъат
олами

ҲАЙРАТ МЎҶИЗАСИ

(Мусаввир ижодхонасида бир соат)

Мусаввир Саъдулла АБДУЛЛАЕВ Ўзбекистон Бадий академиясининг ҳақиқий аъзоси, ўзига хос истеъдогга, ўзига хос тасвирий услубга эга бўлган ижодкор. Бадий тасаввурларини, қалб кечинмаларини, ҳаёт гузаллигини турфа рангларда куйлай олади. Ҳаёлот дунёсида чарх урган, ҳам ўзи, ҳам томошабинга маънавий озуқ бериши мумкин бўлган инсоний ҳиссиётларни рангларнинг нурли жиљваси орқали ифодалайди.

- Саъдулла ака, Санъат, санъаткор тушунчалари анча кенг қамровли. Актёр, бастакор, режиссёр, хонанда созанда... Буларнинг бари санъаткор. Яна тасвирий санъат ижодкори - мусаввир бор, сиз унга қандай нисбат берасиз?

- Тасвирий санъат - инсон ички руҳиятининг жуда нозик хилқатларини намоён қила оладиган, ўз руҳий ҳолатини ўзгаларга ҳам иллинадиган, табиат ато этган бир мўъжизадир. Ҳоҳлаган рассомнинг турли мавзудаги бирон картинасини олинг, истайсизми-йўқми, у сизни ўзининг ички дунёсига олиб киради. Бунда рассом фақатгина ўзининг истеъдодини кўрсатибгина қолмай, балки қалбидан «бирор» нарса ҳам кўнган бўлади.

Бир нарсанинг уч хил кўринишини кузатиш. Биринчиси, нарса ёки кимсанинг ўзи - асли. Иккинчиси, унинг газета-журналда эълон қилинган фотосураси. Учинчиси, мусаввир яратган асар. Қай бири сизга кучли таъсир қилади. Албатта охиригиси. Мавзу танлаш, эскиз ишлаш, ранг бериш, ниҳоят, тайёр асарни томошабинга ҳавола қилиш. Сиз рассом ижоддан ижодий жараёнга хос барча қувончли, ташвишли дамларни, руҳий инжиқликларни сезиб olasиз. Бу мўъжизадир. Бу мўъжизани мусаввир яратади. Айтмоқчиманки, рассом, қачонки юрак туғёнларини ижод маҳсулига бергандагина асар сизни, албатта, мафтун қилади.

Мен мусаввирнинг устахонасида бўлганимда бунга яна бир қарра ишонч ҳосил қилдим, бу мўъжизалардан ҳайратга тушдим.

Устахона серфайз, шинамгина. Бир ёнда катта-кичикликдаги турли полотнолар, бир ёнда эскизлар, турли рангдаги бўёқлар, олдий қаламдан тортиб тайёр картиналар рассомнинг анчагина сермахсул ижодкор эканлигидан далolat. Марҳум билан териб кўйилган китобларни кузатаман. Уларнинг номига кўз югуртирдим, эҳ-ҳе, дунёнинг барча мўъжизавий китоблари шу ерда экан. Фақатгина ушбу соҳа эмас, балки тарихий мавзулардаги асарлар ҳам талайгина.

- Ҳар бир ижодкор, шу жумладан рассом ҳам кўп китоб мутлола қилишни керак, - дейди Саъдулла ака, - ахир бусиз ижод қилиш асло мумкин эмас. Айниқса, тарихий мавзуда асар яратсам, бу китоблар жуда асқотди-да.

Устахонадаги асарларни кузатар эканман, Саъдулла акани энг аввало серқирра мусаввир сифатида қашф этдим. Ҳар бир картина ўзига чорлаб туради, назаримда. Турли хил эскизлар, ҳали ниҳоясига етмаган, сунгги сайқалга муҳтож картиналар орасида турарканман, тезроқ барчасини тугал кўришга ошиқман. Лекин ҳар бир асар ўз дунёси билан мени ушлаб турар, асар таъсиридан чиқиб-чиқолмай, ора-сира рассомни ҳам саволга тутаган. Асарни яратилиши учун туртки бўлган воқеа-ҳодиса, қайси кўрғазмаларда иштирок этгани, буларнинг бари мени қизиқтиради. Мусаввир эса табиий бир босиқлик билан ҳар бир асарни изоҳлайди.

Рассом 1974 йили «Менинг Тошкентим», «Анҳор бўйида», «Еш оналар»дан иборат Триптих (учлик) яратади. Мазмунан турлича бўлган ушбу асарларнинг ҳар бири замондошларимизга бағишланган, ҳар бири етук асар даражасига етган.

«Анҳор бўйида» - бегубор ёшликнинг бегубор оналарни куйловчи, ширин ташвишлар - ўқиш, ўрганиш йўлида завқ-шавққа тула ҳаяжонли кунларни ёдга солувчи асар. Яшаш, яратиш иштиёқи билан яшаётган ёшлар, ҳамиша навқирон Тошкент бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолда тасвирланган. Сокин, файзли шаҳарнинг барқ уриб яшаётган кўм-кўк дарахтлари уларнинг орзу-уйлари билан камарбаста. Картинанинг ён қисмида унчалик кўзга ташланмаган анҳор суви кўп нарсадан сизни огоҳлантириб турибди. Умр - оқар дарё. Ҳаёт йўлининг тўғри танлаб олда, умринингизни эзгу ишлар учун бағишла. Талабаларнинг ўзаро мулоқотида чин дўстлик ришталарини, уйғун муносабатларни кўрасиз.

Асарда мазмун ва шакл яхлитлиги ҳам, ранглар жозибаси ҳам, мавзунинг тугалланганлиги ҳам - барчаси ўз ечимини топган. Асар оддий, аммо фикрларга бойлиги билан ажралиб туради. Ёш қаҳрамонлар орқали муаллиф ҳаёт нафасини, инсоний қадр-қимматларни кўрсатиб бера олган.

Изданиш рассом табиатининг узвий бир қисми. Тинмай ўрганиш, машаққатлардан чўчимаслик, тунларни бедор ўтказиб мутлола қилиш мусаввирнинг кундалик шиори. Шуту-файли унинг ижоди баракали бўлди. Турли йилларда турли мавзуларда яра-

тилган «Атиргул» (1965 й.), «Тонг» (1966 й.), «Натюрморт» (1971 й.), «Шерзод портрети» (1973 й.), «Театр майдони» (1979 й.), «Шаши Капур портрети» (1985 й.), «Фонтан» (1987 й.), «Навоий ва Байқаро» (1989 й.), «Ичонқалъа», «Сўқоқ» (1989 й.), «Мутолаа», «Мунозара» (1992 й.) каби асарлар аллақачон мухлислар қалбидан жой олган.

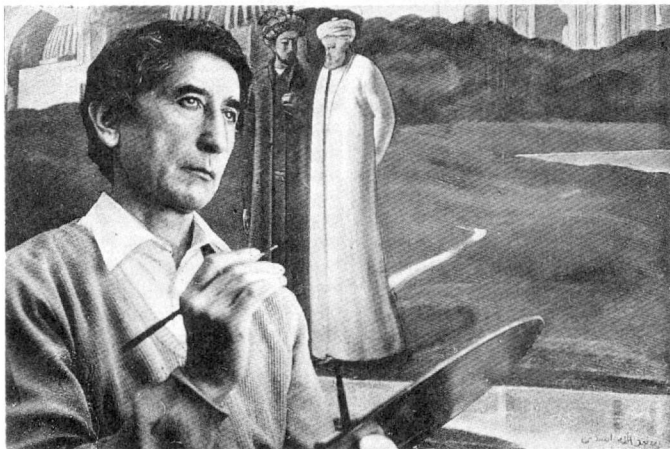
Ҳар бир картина ижодкорнинг сермашақат меҳнати, лаёқати, тинмай изланишлари ва ҳаёлотининг самарасидир. Унинг ҳаёлида пишиб этилган мавзу хомаки эскиз сифатида оддийгина қоғозга кўчади. Сўнгра давр руҳи, тарихий воқеалар акси, ўша замон кишилари, уларнинг либослари, маҳобатли бинолар ранглар, шакллар, чизгилар орқали бир-бирини тўлдиради. Барча иходий жараёнлар хомаки тасвирдан то сўнгги сайқалгача ечимини топиб, аста-секин етук асар ҳолига келади.

Ижодкорнинг ҳар бир картинасида шаффоф ҳис-туйғуни, муштарақ ранглар жилавини - ҳуллас нозик қорнинг барча нозик хилқатларининг тўлақонли ифодасини кўриш мумкин. У картиналари орқали сизни узоқ мозийга - тарихнинг қайтарилмас зарваракларига бошлайди.

- Улуғ бобоқалонларимиз билан ҳар қанча фахрланасан, гуруранасан ҳам оз, - ифтихор билан сўзлайди рассом. - Юртимизга кўрк бериб, жаҳонни ҳайратга солаётган, асрлар силсиласидан ўтган салобатли мовий гўмбазлар, Ҳазрат Навоий, шоҳ Машраб, Камолуддин Бехзод, Баҳоуддин Нақибанд маънавиятидан сўзлайдилар. Лексин биз фақат улар билан фахрланиб юрарсак иш бўлмайди, назаримда. Улардек камил инсонлар бўлайлик, маънавиятимизни бойитайлик, жаҳонга кўз-кўз қиладиган асарлар яратайлик. Шогирдаримга доимо шундай сабоқ бериб келаман.

Дарвоқе, рассом аини кунларда устоз-ижодкордир. Янги ташкил этилган Миллий рассомчилик ва дизайн олийгоҳида ёшларга тахсил бермоқда.

Рассомнинг тарихий мавзудаги ишларидан бири - «Хўжа Аҳмад Яссавий Бухорода» асари 1993 йилда яратилган. Улуғ бобомизнинг 25 ёшлар атрофидаги ҳаётидан бир лавҳа тасвирланган, асарнинг асосий қисмини у кишининг қиёфаси эгаллаган. Нигоҳидан дилидаги барча ниятларни ўқиб олиш мумкин. Фикрлари теран, мушоҳадали. У киши «Магоки Агтор» мачити ёнида мутолаа билан машғулдилар. Бир қўлда китоб, бир қўлда тасбеҳ билан ҳаёл

Мусаввир Саъдулла Абдуллаев.

оғушида. Бу билан гўё ҳам диний, ҳам дунёвий билимларни кўнт билан ўрганган. Билимли инсон бошқаларга ҳар томонлама ўрнак бўлсин, деган фикрни англаш мумкин. Замон нафаси нилий гўмбазларнинг такрорланмас ранг ва бўёқларида сезилиб турибди. Нақшинкор манзаралар халқнинг табиати, тафаккури билан боғлиқдир. Ҳар бир ифода, ҳар бир ранг ўз ўрнида шундай мутаносиб тарзда ифодаланганки, бу асарни бошқача тасаввур қилиш мумкин эмас.

Мусаввир бундан ташқари тарихий мавзуларда яна кўплаб асарлар яратди. «Хўжа Аҳмад Яссавий устозлари билан», «Алишер Навоийни Самарқанддан кузатиш», «Хусайн Байқаро ва Навоий Ҳиротда», «Самарқандда баҳор» триптихи эса уч катта картинани ўз ичига олган. Бунда ҳам тарихий шахслар сиймолари ўз ифодасини топган.

Амир Темури юбилеини муносабати билан мусаввир унинг дафн маросимига бағишлаб «Сўнгги кузатиш» картинасини ишлади. Бирмунча мураккаб асар. Асарни яратиш ҳийла оғир кечди. Бир неча эскизлар яратди. Дафн маросимини аввал Гўри Амир мақбараси ичида тасвирламоқчи бўлди. Мазмун кенг, аммо уни тор доирага сиғдириши қийин эди. Кўнгли тўлмагач, бошқа композиция ҳақида ўйлади. Узоқ мушоҳададан сўнг ниҳоят ечимини топди.

Картинада соҳибқирон боқий дунёга рихлат қилгач, уни Тошкент йўлидан Самарқандга олиб келиниши тасвирланган. Қиш. Изгирин. Одамлар нигоҳида мотам. Улуғ зотни сўнгги йўлга кузатиш. Чор-атроф

оппоқ қор билан қопланган. Картина дилга аллақандай илиқлик олиб киради. Инсон тугилади, яшайди, вафот этади. Яшаш давомида ўзидан яхши ном қолдиришга ҳаракат қилади. Китоблар ёзди, бинолар қуради, ариқ қазиб, бог-роғлар яратади. Ўз даврида шундай буюк давлат қура олган, улугвор бинолар барпо этган инсон ҳаёти ибратомўзидир. Бу ҳолат ҳам картинада ўз ифодасини топа олган.

1993 йили рассомнинг шахсий кўргазмаси бўлиб, юзга яқин картиналари мухлислар эътиборига ҳавола қилинди. Бундан ташқари бир қанча хорижий юртларда ташкил этилган нуфузли кўргазмаларда у ўз асарлари билан фаол иштирок этди.

- Асосий мақсадим, - дейди Саъдулла Абдуллаев, - жаҳон ҳайрат-ла қараган, тан олган олим-фузаларимиз сиймоларини тасвирий санъат орқали кўрсатиш. Жаннатнинг бир бўлаги - бир умир ардоқли Ўзбекистонининг ранглар орқали кўйлаш. Куйлаганда ҳам барча берилиб тинглайдиган қилиб кўйлаш.

Дунёда неча хил ранг бор. Оқ, қора, қизил, сариқ... Ҳудди чексиз. Аммо ижод қилаётганимда ранглар ҳам етимиётгандек туюлади. Ҳатто ўзим янги ранг топишни ҳаёл ҳам қиламан. Ва топанам ҳам. Бу - менинг янги картинам.

Маҳмуда АБДУЛЛАЁРОВА.

Шарк қўлёзма манбалари ўзининг тузилиши, мазмуни, хажми ҳамда бошқа хусусиятларига қўра турли хилларга бўлинади ва улар асрлар давомида шаклланган махсус номлар билан аталади. Улар қуллёт, девон, мажмуа, баёз, кажкул, манокитб, комус, дугат, фарханг, расоил, шарх ва бошқалардан иборат. Мана шу китобат турларидан бири - қуллёт, арабча «қуллий» (тўлик) сўзидан олинган бўлиб, «Мукамал асарлар тўплами» деган тушунчани англатади.

Қўлёзма манба қуллёт бўлиши учун қуйидаги хусусиятлар эътиборга олинган:

1. Қўлёзма хажми ва ўлчовидан қатъи назар фақат ахлит бир китобдан иборат бўлади.

2. Қўлёзма таркибига фақат бир шоир ёки адиб адабий меросининг

Айрим қуллётлар муаллифларнинг ўзи томонидан умрининг охирларида тасниф этилган. Бунга Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий қуллётлари яққол мисол бўла олади. Қуллётларнинг тузувчиси кўпинча унинг қўчирувчиси (котиби) ҳам бўлган. Агар қуллёт муаллифнинг ҳаёт вақтида тузилган бўлса, асарларнинг жойлашиши ва мундарижасини ижодкорнинг ўзи белгилаб берган. Хатто қуллёт учун мукаддима ҳам ёзилган. Котиб муаллиф қўрсатмаларига қатъий амал қилган ҳолда асарларни қўчирган.

Ўзбек китобат тарихида қуллёт яратиш улуг шоир ва мутафаккир Алишер Навоий (1441-1501 й.)нинг улкан улуг мероси билан боғлиқдир. Алишер Навоий 1483-1485-йилларда беш дostonдан иборат «Хамса»ни ёзиб тугатди, 1490-йиллар бошида

«Сирож ул-муслимин» асарлари ҳам мана шу қуллёт таркибидан жой олган. Қуллётга кириши лозим бўлган асарлар қўчириб бўлингач, уларнинг ҳаммасига умумий бир сўзбоши - «Муножот» асари яратилади ва қуллётнинг бошланishiга қўйилади. Шундай қилиб, Навоийнинг тириклик вақтида ўзининг ташаббуси билан она тилида ёзилган деярли ҳамма - 26 асарининг (фақат «Махбуб ул-қулуб»дан ташқари) ягона қуллётга вужудга келди. Уни юқориди айтганимиздек, хаттот Дарвеш Мухаммад Токий Хирот шаҳрида беш йил (1495-1500 йиллар) давомида тинимсиз машаққат билан ишлаб, қўчириб тугаллади. Бу қуллёт хозирги кунда Туркиянинг Истанбул шаҳридаги Тўпкопи кутубхонасида 808 рақами билан сақланади. Қўлёзмага Хуросон ипак қоғозидан

ҚУЛЛИЁТ - ИЖОДИЙ ҚУДРАТ МЕЗОНИ

деярли ҳаммаси ёхуд асосий қисми жамланади.

3. Қўлёзма таркибига шоир ёки адибнинг фақат бир турдаги эмас, балки бир неча турдаги, чунончи, лирик, эпик, насрий, илмий асарлари киритилади.

4. Қўлёзма таркибига кирган асарлар мазмун ва жанр хусусиятларига қўра махсус аъёнанавий тартибда жойлаштирилади.

5. Қўлёзмани китобат қилишга қанча муддат кетишидан қатъи назар уни бошдан охиригача бир котиб қўчириб чиқади.

Бир неча қуллётларнинг китобат тарихини ўрганиш шунини кўрсатадики, аксарият қуллётлар муаллиф вафотидан сўнг котиблар томонидан тузилган. Бунда Шайх Саъдий (1203-1292 й.), Амир Хусрав Дехлавий (1255-1325 й.), Мирзо Абдулқосим Бедил (1644-1721 й.) қуллётларини кўрсатиш мумкин.

эса бутун умри давомида ёзган шеърларини тўплаб, тўрт девондан иборат «Хазойин ул-маоний»ни тузди. 1490-йилларнинг биринчи ярмида асосий насрий асарларини ҳам яратди. Шундан кейин Навоийда ўз асарларининг қуллётини тузиш фикри туғилди. Шоир гоёта масъулиятли бу ишни ўз даврининг машхур хаттоти Дарвеш Мухаммад Токий билан ҳамкорликда амалга ошира бошлади. Навоий ва Дарвеш Мухаммад Токий бу ишга 1495 йилда киришдилар. Котиб 1495-йилгача яратилган «Хазойин ул-маоний» девонлари, «Хамса» дostonлари ва бошқа мавжуд асарларини жузв-жузв ҳолида қўчириб, қуллёт учун тайёрлаб бераверди (албатта, келишиб олинган қуллёт ўлчовида). Шу жараёнда янгидан яратилган асарлар ҳам қўчирилиб турган. Жумладан, 1498-1500-йилларда ёзилган «Лисон ут-тайр», «Муҳокамат ул-лугатайн»,

фойдаланилган. Матн майдарок чиройли наставлик хатида, қора сиёҳ билан ёзилган ва ҳар саҳифада тўрт устуни 27 йўлдан жойлаштирилган. Ҳар бир асар бошланишига зарҳал лавҳа ишланган. Қуллётнинг хажми 802 арақдан иборат. Унинг ўлчами: эни 23,5 см, бўйи 32 см.

Навоий қуллётининг бошқа нусхалари унинг вафотидан кейин тузилган ва қўчирилган. Бундай нусхаларнинг энг мукамаллари қуйидагилардан иборат:

Париж. Миллий кутубхона, 316-317 рақамли қўлёзма. Бу нусха шоир вафотидан кейин тузилган биринчи қуллёт ҳисобланади. Китоб 1527 йилда Хиротда хаттот Али Хижроний томонидан қўчирилган. Таркибида Навоийнинг 26 асари бўлиб, хати, бадийи безаклари юксак даражада. «Хамса» дostonларига олти дона нафис миниатюра бор. Қўлёзма икки жилдга ажратилиб, чарм муқова

килинган. Хар икки жилд 876 варақдан иборат. Ўлчаи 27,2 x 38,6 см.

Санкт-Петербург. Давлат халқ кутубхонаси, ДОРН 558 рақамли қўлёзма. Нусха 1595-1599-йилларда Эрон Озарбайжонининг Қизилоғоч шаҳрида хаттот Али Файзий томонидан қўчирилган. Мазкур қўлёзма Навоийнинг 21 асарини ўз ичига олади. Бадий санъат нуқтаи назаридан олий даражада безатилган. Қўлёзма яхши сақланган. Ҳажми 722 варақ, ўлчаи 24x34 см.

Лондон. Осиё җамияти кутубхонаси. ОР 47 рақамли қўлёзма. Куллиётнинг китобат тарихи, жойи ва котиби номаълум. Аммо қўлёзма-нинг ички ва ташқи белгилари уни XVI аср биринчи ярмига мансуб деб ҳисоблашга асос бўла олади. Қўлёзма кўп уринган, ораларидан варақлар тушган. Таркибида Навоийнинг 16 асари сақланиб қолган, ҳолос. Ҳажми 632 варақ, 27,5x34 см.

Истанбул. Сулаймония кутубхонаси, 4056 рақамли қўлёзма. Бу куллиёт ҳам қачон, қаерда ва ким томонидан китобат қилингани маълум эмас. Лекин уни тавсифдан ўтказган турк олими Оғах Сирири Левендини кўрсатишча, XVI аср биринчи ярмида қўчирилган. Қўлёзма тўлиқ нусхалардан бўлиб, Навоийнинг 26 асарини ўз ичига олади. Ҳажми 787 варақ, ўлчаи 24x36 см.

Ўзбекистон Фанлар академияси Хамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти хазинасида Навоий куллиётининг XIX асрга мансуб ноёб бир нусхаси (316 рақамли қўлёзма) мавжуд. Уни 1824-1830 йилларда Қошғарда Абдурахмон ибн Мухаммад Фозил Қошғарий тузган ва қўчирган. Қўлёзмага Навоийнинг 18 асари кирган. Бадий жиҳатдан юксак даражада зийнатланган. Сақланиш ҳолати яхши. Қўлёзма 678 варақдан иборат бўлиб, ўлчаи 30x44 см. Ушбу куллиёт кўп жиҳатдан қимматлидир. Жаҳон қўлёзма хазиналарида Навоий куллиётининг XIX асрга оид бирорта нусхаси маълум эмас. Шу сабабли мазкур нусха XVI асрдан кейинги даврлар учун ҳозирча ягона ва ноёб ҳисобланади.

Навоий куллиётларининг кўпчилигида асарларнинг жойланиш тартиби қуйидагича амалга оширилган, дастлаб Оллоҳга ҳамду сано айтиб ёзилган «Мунोजот» асари қўйилади, кейин Мухаммад пайғамбарнинг қирк ҳадисига ёзилган асар («Арба-

ин ҳадис»), тўрттинчи халифа ҳазрат Алиннинг насиҳатларига ёзилган асар («Назм ул-жавоҳир»), исломнинг беш руқнига бағишланган асар («Насойим ул-муҳаббат», «Лисон ут-тайр») жойлаштирилади. Сўнгра «Хамса» дostonлари, «Хазойин ул-маоний» девонлари ўрин олади. Ундан кейин адабиётшунослик, тилшунослик ва тарих фанларига доир илмий, насрий асарлари берилади. Куллиётларда яна бир диққатга сазовор ҳолат шуки, Навоийнинг ўзбек тилидаги дeарли ҳамма асарлари жамланган (форс тилида ёзилган «Девоний Фоний» ва «Рисолаи муаммо» онгли равишда куллиётга киритилмаган). Бу ҳолат ҳам Навоийнинг ўзбек адабиёти ва ўзбек адабий тили раванки учун қилган хизматларини яқли, бир бутун ҳолда кўрсатишга интилишдан далолат беради.

Худди шу ўринда Алишер Навоийнинг Оллоҳга шукроналар айтиб олтиш йиллик умрига якун ясаб, 1500-йилда ёзилган «Лисон ут-тайр» дostonида тарих олдида қилган буюқ хизматлари, шох асарлар ижод этганлиги, кeдажак авлодга қолдирган меросининг умумий ҳажми хақида фaҳрия билан айтган қуйидаги байтлари ёдимизга тушади:

*Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни яққалам,
Тўрт девон бирла назми «Панж-ганж»,
Даст берди чекмайин андуху ранж.
Назму насрим котиби тахминшунос,
Ёзса юз минг байт этар эрди қиёс.*

Йирик навоийшунос олим Хамид Сулаймонов (1911-1979 й.) Навоий куллиётларининг нусхаларини ўрганишга кўп меҳнат сарфлади. Унинг ташаббуси ва сaъй-ҳаракати билан Санкт-Петербург, Париж, Лондон, Истанбул хазиналаридаги Навоий куллиётларининг фотонусхалари Ўзбекистон ФА Қўлёзмалар институтига кeлтирилди. Навоийшунос олимлар кўп йиллардан бeи мазкур фотонусхалардан фойдаланиб кeлмоқдалар.

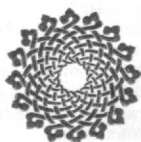
XV асрга Хиротда Навоий асарларидан ташқари улўф форс-тожик шоири Абдурахмон Жомий асарлари бўйича ҳам куллиёт тузилган. Абдурахмон Жомий ҳaётли вақтида унинг куллиёти тузилганлиги тўғрисида Навоий «Хамсат-ул-

мутаҳаййирин» асарида ва Восифий «Бадий-ул-вақое» китобида хабар бeради. Афсуски Абдурахмон Жомийнинг ҳaётли вақтида тузилган куллиёт халиғача номаълум бўлиб кeлмоқда. Ҳозирча унинг икки мўътабар куллиёти маълум. Улардан бири Жомий вафотидан ўн йилча кейин - 1503 йилда Хирот шаҳрида Мухаммад ибн Хасаншоҳ ал-Котиб ал-Хиравий томонидан қўчирилган нусхадир. Шоирнинг 38 асарини жамловчи бу қўлёзма куллиёт Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти хазинасида 1331 рақами остида сақланади. Жомийнинг иккинчи куллиёти 1530-йилда қўчирилган. ДОРН-422 рақамли бу нусха ҳозир Санкт-Петербург шаҳрида Давлат Халқ кутубхонасининг шарқ бўлимида сақланиб, унинг таркибига Жомий асарларидан 29 таси киритилган, 809 варақдан иборат.

Куллиёт тузиш анъанаси кейинги асрлар шоирлари мероси бўйича ҳам давом этган. Лекин бу куллиётларнинг кўпи машхур бўла олмади. Фақат бу ўринда форс-тожик адабиётининг йирик вақили, Хиндистонда яшаб ижод этган Мирзо Абдулқодир Бедил (1644-1721 й.) куллиётини мустасно қилиш мумкин. Бедилнинг жамики асарлари киритилган куллиёт бир неча нусхаларда eтиб кeлган. Улардан учта тўлиқ ва нодир нусха Тошкeнтда Шарқшунослик институтида ҳам мавжуд. Шулардан бири (1880 рақамли қўлёзма) ни Тошкeнт шаҳрида 1850-йилда атоқли ўзбек хаттоти Ибодиллоҳхожа ибн Одилоҳжа қўчирган.

Хулоса қилиб айтганда, куллиёт китобат ишининг энг машаққатли ва масъулиятли шакли бўлган. Агар биз Шарқ китобат тарихида тузилган куллиётларнинг салмоғи ва сонига назар ташласак, куллиёт буюқ сўз санъаткорлари ижод маҳсули ҳисобланиб, қўпчилик шоирлар бунга мушарраф бўла олмаганлар. Шу жиҳатдан қараганда, у шоирлар ижодий қудратини кўрсатувчи мeзонга айланган.

Мухаммаджон ҲАКИМОВ,
филология фанлари доктори.

БОБУРИЙЛАР КУТУБХОНАСИ

Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти тарихининг барча босқичларидаги каби ривожланди. Ҳинд олими К.М. Юсуф шундай ёздаи: «Бобурийлар илм-фанга катта ҳомийлик қилганлар. Уларнинг қулай сиёсат тутганликлари сабабли санъат ва адабиёт гуркираб яшнаб кетган».

Бобурийлар сулоласидан чиққан ҳукмдорлар тафаккурни ривожлантиришда Қардуб (Кордова) халифаларидан қолишмаганлар ва уларнинг адабиёт соҳасидаги муваффақиятлари ажойиб бўлган. Бобурийлар саройида йиғилган олимлар, шоирлар, рассомлар доимо рағбатлантириб турилган. Покистонлик олим Шайх Муҳаммад эса: «Ҳиндистонда Бобурийлар давлатининг ташкил топиши билан ислом маданияти тарихида янги давр бошланди», - дейди.

Бобур давлатни бошқариш, сиёсат, адабиёт ва санъат билан бир қаторда китоб ва кутубхонага айрича муҳаббат билан қараган. Гулбаданбегимнинг ёзишича, Бобур, доимо бўш вақтини ўзининг Аградаги кутубхонасида ўтказган. Бобурийлар сарой кутубхонасидан бўлак шахсий кутубхонаси ҳам бўлган. Мазкур кутубхонада унинг она юртидан олиб келган китобларидан ташқари турли жойларга қилган саёҳат ва ҳарбий юришлари пайтида келтирилган китоблар ҳам бўлган.

Бобурнинг ворислари Насриддин Муҳаммад Ҳумоюн ва Мирзо Комронлар кутубхона ишига алоҳида аҳамият берганлар.

Заҳриддин Муҳаммад Бобурийнинг машҳур набираси Акбаршоҳ ўз аждодлари орасида энг бой кутубхонага эга бўлган. Унинг улкан кутубхонаси Агра Фортининг саккиз бурчакли минора томонида жойлашган.

Маълумки, Акбаршоҳ даврида илм-фан ва санъат гуллаб-яшнаган. Абул Фазл, Файзи Мавлоно, Фатҳулла Шерозий, Ҳаким Абу Али Гилоний, Ҳаким Абул Фат Гилоний, Ҳаким Ҳамад Абдурахим хони хонон, мавлоно Абдулқодир Бадауний, Мулла Муборак ва Низомиддин Бахши сингари истеъдодли кишилар Акбар саройига йиғилганлар. Уларнинг ҳар бирининг ўз кутубхонаси бўлган.

Акбаршоҳнинг ўғли «Тузуки Жаҳонгирий» муаллифи Жаҳонгир ҳам (асли исми Салим - Н.К.) бу ишга меҳр билан қарагани тўғрисида маълумотлар бор. У саёҳатда юрган пайтларида ҳам шахсий китобларини бирага олиб юрар экан.

Дунё меъморчилик санъатига «Тоғ Маҳал» саройини совға қилган Шоҳ Жаҳон кутубхонаси ниҳоятда бой бўлиб, унда махсус кутубхоначилар ишлаган. Жумладан, нозим (иш тақсимловчи) лавозимида Сайид Жалол ибн Сайид Муҳаммад Мақбул Аълам ишлаган. У Аҳмадодоб шаҳридан бўлиб, лавозимга акаси Сайид Жаъфар Бадр Аълам тавсияси билан келган. Ундан аввал бу лавозимда Эътимадхон ва Иноятхон исмли шахслар ишлаган. Кутубхонанинг доругаси Абдурахим Ушнавис исмли хаттот бўлган экан. Ундан сўнг шу мансабни Муҳаммад Солиҳ Абдуллоҳ Мушкин Рақам ўгли эгаллаган. Бобур авлодларидан Салима Султона ҳам ўз кутубхонасига эга бўлган. У Гулруҳбегимнинг қизидир. Салима Султонанинг олима ва шоиралик истеъдодини Жаҳонгир юқори баҳолаган. У ўзининг «Тузуки Жаҳонгирий» асарига Салима Султонанинг катта ҳисса қўшганини алоҳида таъкидлайди. Шунингдек, Жаҳонгиршоҳнинг умр йўлдоши Нуржаҳонбегимнинг ҳам

шахсий кутубхонаси бўлган. У кутубхонасини китоб сотиб олиш билан бойитган. Масалан, Мирзо Комрон девонини 3 муҳрга олгани маълум. Мазкур китобнинг биринчи бетида куйилгиларни ўқиймиз: «Мазкур хазинанинг баҳоси 3 муҳрдир. Нуриннисобегим». Бу Нуриннисобегим мазкур китобни Нуржаҳон тахаллусини олмасдан аввал сотиб олганидан даррак беради.

Маълумотларга қараганда, бобурий подшоҳларнинг сарой аъёнлари ҳам ўз кутубхонасини ташкил этган экан. Масалан, Жаҳонгир шоҳнинг энг севган сарой аҳдларидан бири шайх Фарид Бухорий, Лаҳор ва Аҳмадодоб ҳокими, шоир ва фозил Абдурахим хони хонон бой кутубхонага эга бўлган. Унинг кутубхонасида китобларни мукова қилувчи варрак, саҳхоф, рассомлар хизмат қилганлар. Мавлоно Нақшоҳ ҳам шу кутубхонада ишлаган. У ажойиб хаттот, музаҳҳиб - тилга ҳал берувчи, муқовачи ва кесувчи вазифаларини бажарган. Ўзининг шоирлик ва мусавирлик қобилияти билан шўҳрат қозонган.

Таржомонлардан Мулла Муҳаммад Али Кашмири номини эслаш жоиздир. У араб ва форс тилларида шеър ёзган, Ҳожи Зиёуддин асарини араб тилидан форс тилига таржима қилган.

Мавлоно Суфӣ мазкур кутубхонада асосан таҳрир ишларини бажарган. Абдурахим хони хонон кутубхонасида Мулла Муҳаммад Амин, Муҳаммад Хусайн Ками, Бақнай ва Ҳамдаий номли жадвалсозлар ишлаган. Шунингдек, кутубхонада нозим вазифа-си жорий қилинган. Бу вазифадаги киши кутубхона ходимларига иш тақсимлаб берган. Келиб чиқishi туркистонлик сайиллардан бўлган Мир Боқий нозимлик вазифасини бажарган. Унинг қўли остида 95 киши ишлаган.

Шундай қилиб, келтирилган маълумотлар Бобурийлар саройи ҳамда уларнинг аъёнлари кутубхоналарида фан ва маданиятнинг турли соҳаларидаги кишилар хизмат қилганини кўрсатади. Улар меҳнати самараси муқовачилик, хаттотлик, рассомлик, музаҳҳилик намунаси бўлиш китоблар буюк аждодларимиз Бобурийларнинг инсоният тараққиётига, хусусан, кутубхоначилик ишига қўшган ҳиссасини баҳолашда, Узоқ ва Яқин Шарқ мамлакатларининг бой тарихини, маданиятини, ўзаро алоқасини ўрганишда катта аҳамият касб этади.

Насиба ҚОРИЕВА,
тарих фанлари номзоди.

«Сўғдиёна» номли ўзбек халқ чогул-ларидан тузилган камер оркестри 1991 йил сентябрь ойида Ўзбекистон республикаси мустақиллиги эълон қилинган бир пайтда ташкил этилди.

«Сўғдиёна» оркестрининг ташкил этилганлиги республикада оркестр ижрочилигининг тобора ўсиб бораётганлигидан далолат беради. Бу ижодий жамоа мусика ихлосмандларини тез орада ўзига жалб этди. Бу бежиз эмас албатта, chunkи ҳар бир оркестр чогулчиси халқаро, регионал ва республика конкурсларининг лауреатлари, Тошкент Давлат консерваториясининг битирувчилари, ўқитувчилари ва талабаларидир. Оркестр 18 кишидан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос ижрочи бўлибгина қолмай, балки юқори малакали яққалон создалар ҳамдир. Жамоанинг бадий раҳбари Феруза Абдурахимова. «Сўғдиёна» - турли хил мусика шакллари ва жанрларини анъанавий ижрочилик кўникмалари ва замонавий академик ижро маданиятини ўзида мужассам этган биринчи ижодий жамоалардан ҳисобланади. Оркестр репертуари Ўзбекистон композиторлари - М.Вафоев, Ф.Алимов, А.Мансуров, Н.Норхўжаев, А.Эргашев, Европа ҳамда рус композиторлари асарларидан иборатдир.

Оркестр 1994 йилнинг сентябрь ойидан бошлаб Б.Кориева таклифига асосан А.Навоий номидаги опера ва балет Давлат Академик Катта театри қошида ишлаб боради. «Сўғдиёна» оркестри Германия, Франция, Испания, Россия ва Қозоғистон тингловчиларида катта қизиқиш уйғотди.

Худди шу йили Санкт-Петербургта қилинган ижодий сафар жамоа учун сифат жиҳатдан муҳим синовлардан бири бўлди. Шу йили Нью-Йоркда Шри Чинмоа давлат химоя комитети ёрдамида «Сўғдиёна»нинг биринчи буклети (буклама рекламаси) инглиз тилида нашр этилди.

1996 йилнинг бошларида «Сўғдиёна» катта муваффақият билан Германия Федератив республикасида гастроль сафарига бўлди. Оркестр Германияда 16 кун давомида 6 та концерт берди. Европа композиторларининг асарини ижро этишда Муассар Раззокова ва Абдухалил Абдукодировлар ҳам қатнашди. Матбуот ва мутахассислар ўзбек оркестри концертларига юқори баҳо берди. Жумладан Лейпцигдаги Европа уйи ишлари бошқарувчиси доктор Йохан - Хан жамоа ишини ҳаққоний баҳолаб шундай деди: «Оркестрнинг юқори чўчкиларига чиқибди бадий раҳбар ва дирижёр Феруза Абдурахимованинг хизматлари беқиебдир. Унинг ўзи талабчанлиги ва интизомга қаттиқ риоя қилиши жамоани ҳамжиҳатликда ишлашга ундайди. Оркестрнинг ёш мусика-

«СЎҒДИЁНА» ОРКЕСТРИ

чилари тингловчиларга хурсандчилик ва роҳат бахш этди».

Шунингдек, «Сўғдиёна» жамоасининг 1996 йили август ойида Испанияда ўтказилган плектр мусикаси халқаро фестивалда қатнашиш учун қилинган сафари жуда сермазмун ўтди.

«Сўғдиёна» жамоаси фестивал учун учта концерт дастурини тайёрлади. Биринчи дастур ўзбек анъанавий мусикасидан, иккинчиси Ўзбекистон композиторлари асарларидан ва, низоҳат, учинчиси дунё халқлари мусикаларидан иборат эди. Оркестр фақатгина Лаграньода эмас, балки Испаниянинг барча шаҳарларида ҳам тингловчиларнинг олқишларига сазовор бўлди.

«Сўғдиёна» жамоаси барчанинг эътиборини темирларнинг ранг-баранглиги, чогулларнинг турли-туманлиги ва бойлиги билан ҳам ўзига жалб этди. Шундай қилиб, «Сўғдиёна» оркестри халқаро фестивалда иштирок этиб, биринчи шаркий жамоа сифатида ўзини дунёга танитди, ўзбек халқ чогуллари ижрочилик санъатини дунё микёсига кўтарди ва ўзбек халқининг ўзига хос, бетакрор, бой мусикий санъатига эътиборин жалб этди.

«Сўғдиёна» эришган ютуқлари билан чеклиниб қолмай, балки тинимсиз изланишдадир.

«Сўғдиёна»нинг биринчи чиқишлариданок оркестр ижросида сифат жиҳатдан ўзгаришлар борлиги кўриниб туради. Торли чертма чогуллар гуруҳи анча ихчамлашди, пуфлаб чалинадиган чогулларнинг сози бирмунча яхшиланди, умумий товуш баланси анчагина микдорда тенглашди. Энг асосийси, кўз ўнгимизда ёш мусикачилардан тузилган ўзига хос оркестрнинг ташкил этилганлиги, уларни бирлаштириб турган ягона мақсад ҳамда қўйилган бадий вазифани астойдил бажаришга киришган жамоалардан бўлганлигидир. Айнан шулар жамоани турли шакл ва услубда ёзилган концерт программаларини ижро

этишда, муваффақиятнинг қўлга кириштига ёрдам берди. Оркестр репертуарида шундай мураккаб ва турли характердаги асарлар борки, улар албатта ҳар бир ижрочиндан юксак маҳорат ва катта малака талаб этади. Бу ерда одатдагидай товушларнинг асосий ва иккинчи даражали бўлиниши йўқ, балки асар материалнинг мусикачилар орасида тақсимланиши, уларни биргалашиб ижод қилишга ундайди, chunkи ҳар бирининг ўз ўрни ва айтгандай фикрлари бор. Буларнинг ҳаммаси дирижёр Ф.Абдурахимова учун муҳим аҳамиятга эгадир. Айни пайтда мусиканинг ўзи дирижёр интилишларига пеповоз чиқиб, ҳар бир ижрочини ўз хоҳиши билан композитор яратган асарини баён этишда актив иштирок этишга ундайди.

Бугун «Сўғдиёна» муҳим ва мураккаб ижрочилик вазифаларини еча оладиган, талабга тўла жавоб бера оладиган мукамал ижодий жамоадир. Айнан юбилей йилида «Сўғдиёна» жамоасининг ўзига хос хусусияти ўрганиладиган асарларнинг сони эмас, балки уларнинг хилма-хиллигини кўпайтиришдир. Йирик шаклдаги асарларни ўрганиш билан бир қаторда оркестр оммавий тингловчилар учун мўлжалланган кенг микёсдаги репертуарни ҳам тайёрламоқда.

Оркестр жамоаси олдида турган бир қанча муаммолар орасида энг жиддийларини таъкидлаб ўтмоқчиман - булар репертуар ва тингловчилар муаммосидир. «Сўғдиёна» ўзини алоҳида жамоа сифатида намоян эта олганлиги ва муваффақиятларини қўлга киритганлиги туйғайли унга айнан шу таркиб учун ёзилган бастакорларнинг махсус асарлари керак. Тингловчилар муаммосига келсак, оркестрнинг фақатгина хорижий элларда эмас, балки ўз она юртида доимо олижаноб ва садокатли муҳлис-лари бўлишини хоҳлаймиз.

А.ТОШМАТОВА.

Зохирингни танимоқда бош, юз, қўл,
Ва фут ва гўштин ўзгани танимас-
сен. Ботининг аҳволидан мунчалик билур-
сенким, вақти ки оч бўлсанг нон ерсан. Ва
ташина бўлсанг сув ичарсан. Вақти ки, қаза-
бинг келса бир кишига иззо берурсан. Ва
шаҳват голиб келса хотун олурсан. Ва
ҳама чаҳорто ва ҳайвонлар бу ишларда
сенинг бирла баробардурлар. Бас, сенга ло-
зимдур ки, ҳақиқатингни талаб қилгайсен,
ўз аслинг не нимарасадур ва не ердин келиб-
сен ва не ерга борзундур? Бу олам
манзилгоҳига нима ишга келибсан ва сени
нима учун офарида қилибдур? Саодатинг
не ишдадур?

Абу Ҳамид ҒАЗЗОЛИЙ

Сирожддин САЙИД

ЭИ ИНСОН!

Бир замонлар бу жаҳон Намруд эди,
Акли одам унда ҳам махлуд эди,
Ул на эрди исми бору ўзи йўқ,
Исми йўқ эрди вале мавжуд эди?

Сени бор этди нечун, бир ўйлагил,
Номдор этди нечун, бир ўйлагил?
Утни Иброҳим Халилга ул замон
Лолазор этди нечун, бир ўйлагил?

Келдинг оламга, бу олам - сеники,
Икки-уч кун тўю байрам - сеники,
Ғофил ўтма бу узун навбат аро,
Токи навбат - сеники, дам - сеники.

Бу жаҳонга келдигу кетмак керак,
Тавфу тоат этагин тутмак керак.
Лаҳзалик елу насимдур бу жаҳон,
Сендин ўтмасдин бурун ўтмак керак.

Йиғладингми уйқуда, обод бўл!
Лек хар дам ғарки фикру ёд бўл.
Сен бу дунё уйқуси-чун йиғлагил,
Охират бедорида то шод бўл.

Сен яшарсан ўз ғаминг, кўйинг учун,
Ғохи каскониинг, ғохи кўйинг учун.
Зўр юмуш-чун Ҳақ яратмишди сени,
Сени пайдо қилмади йили учун.

Сен гулу гулғунчанинг аксидасан,
Хар зиё, хар шуъланинг раксидасан,
Тўқис аслу тугал, эй, беҳабар,
Не яратган бўлса, сен аслидасан.

Уч дарахтнинг соясидур бу жаҳон,
Уч дарахтнинг соясин ўтмай у ён,
Кай томондин келганингни англагил,
Англагил ҳам кетмагингни кай томон.

Сен бу дунёнинг килу қолина бок,
Ҳам ўтар ону маҳу солина бок.
Асли холингни агар билмок эсанг,
Жар лабинда хору хас холина бок.

Нафсинга аввал низолар истагил,
Хар кунингга сўнг ризолар истагил.
Истама касрингга олтин поялар,
Тавбадин синмас асолар истагил.

Ўтди умринг, ўтди гул фаслинг сенинг,
Тинмади харгиз талош, бахсинг сенинг.
Гарчи инсонсан шаклда, лек ҳамон,
Чўчкаю тўнғиз эрур нафсинг сенинг.

Кўнглинга дунё кирибдир ел каби,
Бунча бисёрдир ҳавою матлаби.

Худди ки минг йил яшарсан, аслида,
Хар кадам қўйган еринг жарнинг лаби.

Нафс не сўрса билурсан ўздин,
Завку шавк айлаб тўлурсан ўздин.
Ўйладингми, касри бунёдинг надир,
Сен қачон фоний бўлурсан ўздин?

Бунчалар кибру ҳаволар ичрасен,
Нафс саҳнида сафолар ичрасен?
Бир танинг ичра ҳазор хою ҳавас,
Бир тан ичра минг балолар ичрасен.

Сен ибодатлар сахарлар айлагил,
Дилни йўқликдан хабарлар айлагил.
Сен ўтарсан бир қуни, ўтмай бурун,
Хар даму хар он сафарлар айлагил.

Сен аёну ноаён кетмокдасан,
Пурзиёну пургумон кетмокдасан.
Канчалар сен бор сен ичра, сен билан
Сен қаёну, сен қаён кетмокдасан?

Сенга химмат этди, химмат бирла кет,
Ҳамда иззат этди, иззат бирла кет.
Бир танангдин бош-оёқ Парвардигор
Бунча хикмат этди, хикмат бирла кет.

Не саодат, касби химмат этса дил,
Ўзни хикмат, қўзни хикмат этса дил.
Бир умр хою хавасдин юз буриб,
Бир умр Оллохга хизмат этса дил.

Ўтди, яксон бўлди неча олами,
Сен ҳамон «Мен» деб турибсан, одами.
Бошинг узра зўр хатар бор, беҳабар,
Тутсанг арзир то киёмат мотами.

Сендин аввал ҳам хама тўл-тўл эди,
Сўнг миниб кетганлари тўрт чўп эди.
Олам ахли бунча бадкирдор нечун?
Сендин аввал ҳам гунохкор қўп эди.

Ул галой, ул жумла отдорлар кани?
Ул унуткан ҳам у ёлдорлар кани?
Қайга кетди покиза гуфторлар,
Хам Фаридилдин Атторлар кани?

Гоҳида шоду гаҳи пурғам эдинг,
Гоҳида пайдо, гаҳи мубҳам эдинг.
Дахр аро чексиз талошдинг, аслида
Майса миягониди бир шабнам эдинг.

Ушбу дунё ялтирок олтин эрур,
Сон-саноксиз эри бор хотин эрур.
Қанчалар эрни каро ер килди у,
Сени ҳам бир кун бориб додинг берур.

Ақлу иймондин нечун кир килмадинг?
Ўзни ўзлук ўрида ер килмадинг.
Бу жаҳоннинг молидан қирқиб, қийиб,
Қирққа қирдинг, то хануз қирқилмадинг.

Ўнгинга зар, тушларингга зар қирур,
Пояйи қасринг, уйинг ҳам зар эрур.
Бу жаҳон бозориди зўрман дема,
Қатта бозоринг сенинг Махшар эрур.

Тилларингга сўз келмас Ул куни,
Ёнингга бир дўст келмас Ул куни.
Қўзларингга гар букун бордир тамаъ,
Юзларингга пўст бўлмас Ул куни.

Сабру иймон мисли бошу тан эрур,
Бул икови бир бутун, якдан эрур.
Кимдаким йўқдир сабр, иймони йўқ,
Кимдаким бош бўлмаса, тан на қилур.

Ўзни фикрат қаърига урдингми ҳеч,
Юз юварда ўйлабон қўрдингми ҳеч:
Қўлу юз қири кетар, қўнгил қирин
Тавбалар сели била ювдингми ҳеч?

Сен учун бир лаҳза у қўз юммади,
Ўзни не ранжу аламга қўммади.
Аслида сен йиғлашинг эрди керак,
Бунча қўп қулдинг Мухаммад уммати?!

Рангу рўйинг бунчалар сўлмас эди,
Қилмишинг минг бир варақ бўлмас эди.
Хақни билсаўдинг хақингни истамай,
Хақдин ўзга сенга ҳақ бўлмас эди.

Хоклари гар майсазордурлар сенга,
Сўзламаслар, лек ёрдурлар сенга.
Эзгу ишлардин аларга озик ол,
Қабр ахли интизордурлар сенга.

Ғунҷайи бўстонлари сўлган дема,
Қўзларига хору ҳас тўлган дема.
Ҳақ йўлида қимқи ўтди - барҳаёт,
Ҳеч қачон ўлган дема, ўлган дема!

Сени бор қўёшларинг шабнам эрур.
Бори наваҳанг бор-йўғи бир нам эрур.
Сенга юклаган юмуш-чун, одами,
То киёмат йиғласанг ҳам кам эрур.

Эллингингда элагингни қўтариб,
Ўйладингми лол бўлиб ҳам қўқариб:
Елдай ўтмиш қўнларингнинг қанчаси,
Қолгани қолғайми сени қўқариб?

Бу жаҳон беш кечалик айвон эрур,
Қанчалар қас ул аро қарсон эрур.
Бир ҳадислур асли айвон маъниси,
Одамизот топмай андармон эрур.

Гоҳ ўёлиб, гоҳ ўёлмай кетдилар,
Оқибат бир сўз деёлмай кетдилар.
Охират қасри учун қуйилки сен,
Қаср қурганлар қўёлмай кетдилар.

Айладингми таҳкиқ ҳеч дил мулкани,
Зийнату зимну қамолу қўрқини?
Ул малоийк мулки эрди, сен нечун
Молу дунё бирла тўлдирдинг уни?

Бу дахрдин тез кеторинг билмадинг,
Ҳам кетиб қайга еторинг билмадинг.
Бунча кенг солдинг гунохлар қўпригин,
Қил ўз бир кун ўторинг билмадинг.

Қўзни асра, қўзни берқит, қўзни ёп.
Қўзни ёпгил, ўз ичингдан Ўзни топ.
То ажал илкис сени ёпмай туриб,
Чора-тадбиринг қўриб, сен ўзни ёп.

Рўх билан жисмингни бир зум ўйлагил:
Жисм тулпордур, рўхинг тулпорда бил.
Токи бул тулпор санинг остингдадир,
Фикр қилгил, фикр қилгил, фикр қил.

Илм амал бирла бўлур тенг бирла у,
Бўлмаса тенгдир қуруқ енг бирла у.
Ушбу дунёдин эмасдур ҳуш амал,
То киёмат кетуси сен бирла у.

Ҳуш таом қилгил сабр-тоқатни сен,
Ухлагил кам, кам егил овқатни сен.
Ҳам ибодатдин руҳингга сув қўйиб,
Дилни қўсли айлагил тоатни сен.

ДИПЛОМИ ЙЎҚ ЖАЛҚ АРТИСТИ

Ўзбек санъати ҳақида гап кетганда даставвал Маъмуржон Ҳоқов, Журахон Султонов, Аббос Бакиров, Комижжон Жаббаров, Ваҳобжон Алимов сиймолари эсга келади. Шукурким бу сафани кенг, Ўзбекистон халқартисти, моҳир бастакор, сехрлар камончи Фуломжон Ҳожиқулов ҳам шу сафда тургувчи санъаткордир. Уни катта кичик ҳурматлаб «Уста» деб аташади.

Уста жуда камтар, лекин камгап эмас. Ҳазил мутоишбага, аскияга ҳам уста. Кулгу ва ҳамроҳ бўлмаган, куй янграмаган, мақом қўшиқлари юракни бир элтимаган даврани даври демайди, суҳбатдошдан кунгли тушмайди. Шундай суҳбатлардан бирини муҳтарам мухлисларга илдиник.

— Уста «Гиря»ни чалаётганингизда домк кўзлагизни юмиб, лабларингизни қимтиб оласиз, нега?

— «Гиря»нинг маъноси «ғам» дегани. Куй бошдан охири дardинг, ошик кайгуларининг таржамаси. Мен вужуд-вужудим билан ўша ошик дунёсига қўшилиб кетаман. Қўзим юмладимини, лабим кимтладимини, сезмайман.

— «Куй» дегани ўз маъноси ўзи билан «Куймоқ» сўзидан олинган. Буни қачон аниқлаш бошлагансиз?

— 1933 йили отам вафот этиб, кўпроқ тоғам назоратда бўлганман. Беш ёшли бола эдим. Тоғамни Эргашбой доирачи дейишарди. Шунанга чалардиларки, тўё сехрлаб қўярди-

лар. Дастлаб доира чалишни ўргандим. Кейин тоғам «сенда хиссиёт кучли, яхшиси нияжак чалишни ўрган», дедилар. Булоқбошидаги гавжум чойхонага чой ташуви қилиб «ишга» ҳам киритиб қўйдилар. Омадинини қарангки, чойхоначи ҳам мусиқага хавасманд киши экан. Менга машқ қилишим учун болохонасини бўшатиб берди. Чалавердим, чалавердим, болохонанинг очик деразасидан таралаётган куйга наstdа одам тўпланиб кетаркан. Биз Булоқбошидаги Жўраповов Ғойишов деган уста дехкон ранслик қиладиган хўжаликда яшардик. Рансимиз ҳам меннинг содга, куйга бўлган муҳаббатимни сезган шекилли, Андижондаги катта бир йилгида бу ҳақда Усмон Юсуповга айттибди. Бир кунни мени Усмон Юсупов излаб келдилар. «Қаранг-а, бутун бир республиканинг раҳбари ўн икки ёшли хаваскор болани йўқлаб келса». Гижжақда яхши кўрган куйларимни чалиб бердим. Кўшм ҳам айтдим. «Сен яхши санъаткор бўласан. Бунинг учун мен билан кетишинг керак. Янгийўлда бадиий гуруҳга тузиб талаитларини жамлалаймиз», - дедилар. Хуллас, Янгийўлга кетдим. У ерда Етмиш Бобононов, Комижжон Жаббаров, машхур найчи Саиджон Каленовлардан кўп нараса ўргандим. Афсуски, кишлоқда онам, икки синглим киёналиб қолгани учун 1946 йилда Булоқбошига кайтдим. Тирпикчилик билан овора бўлиб юрдим. Андижонга иш излаб келдим. 1949

Сенга токи роҳу манзил берди Ҳақ,
Умр берди, жоҳу махфил берди Ҳақ.
Дил йўлида ранжу озор истаким,
Сенга бундок гавҳари дил берди Ҳақ.

Сен бадан илмидин ҳеч оғохмисан?
Қора невчун кошу соч, оғохмисан?
Уйладингми, лабларинг олдуру нечун?
Недур асли таш ва ич, оғохмисан?

Сен азалдирсан азал ўрнинг билан,
Уйламассан ҳеч қачон қорнинг билан.
Кўз билан кўрмассан ҳеч овозни,
Тингламассан рангин ҳеч бурнинг билан.

Кайга кетди дилпазир, дилбандлар,
Сўзу гуфтори асал ҳам қандлар?
Не насихат эрди айём ўттили,
Сен ўзингга айладингми пандлар?

Эй, риёзат равзанидин беназар,
Эй, кўнгли дарсида бе зеру забар.
Эй, ўзи ўзига душман, эй, бало,
Эй, муножот лаззатидин беҳабар!

Токи қалбинг ичра йўл қилди ҳасад.
Бори ўнг йўлнинг сўл қилди ҳасад.
Яхшиликлар гулшанин жисминг аро
Қўйдириб қул қилди, қул қилди ҳасад.

Утпеси оку қора рўзи шаби,
Умр - бир дарс, бир синовлар мактаби.
Сен фикр қил, сен жадал қил, сен ўки
Хар намозингнинг вилолашган каби.

Дил бу оламдин эмасдир, они бил,
Ушбу оламнинг ғариб меҳмони бил,
Лашкар эрса жумла аъзою танинг,
Жумла аъзою танинг султони бил.

Дил эрур подшоҳ, дил султон эрур,
Ақл бул шохга вазир хар он эрур.
Қахру шахватга асир бўлса вазир,
Хор бўлур шох, мулки тан вайрон эрур.

Хар лаган, хар коса ой бўлмас нечун?
Тош ва ёқим тўнка сой бўлмас нечун?
Етти қат ер, етти қатлам осмон
Писта пўчоғига жой бўлмас нечун?

Уйқудин қай дил саросар бўлгуси,
Ул ўлим бирла баробар бўлгуси.
Дилни уйғот, ўзини уйғот уйқудин,
Уйқу ўлимга биродар бўлгуси.

Дилни беркит, дилни дил қаърига оч,
Дилга дилнинг қаърида ўзини оч.
Қим қиёзат теҳаси бирлан қазиб,
Маърифатнинг чашмасин қўзини оч.

Қанча шамлар ўчдилар, қушёр бўл,
Ою дамлар кечдилар, қушёр бўл.
Бу жаҳон - уч кечалик қарвонсарой,
Қарвонлар қўчдилар, қушёр бўл.

ишлш Охунбобоев номли Андижон театрига ишга жойлашди. Шундан буён театрдам.

Бирор санъат даргоҳида ўқидингизми?

- Йўқ, ўқиб насиб этмади. Гани Аъзамовдай дипломсиз артист бўлиб умр ўтди. Назаримда асосий билимини Янгийўлдаги труппада, Катта Фаргона канали, Фарход ГЭСи курилишларидаги йилларда олдим.

Баъзан одам қийналади, изтироб чекади ю, аммо бировага айтилмайди. Шундай ҳолатда тушганмисиз?

- Бўлган. Сизга айтсам, 40-50-йилларда Андижон театрида ажойиб спектакллар қўйилган. Шулардан бири «Тоҳир ва Зухра» эди. Жуда муваффақиятли чиккан бу асарда 56 та мусиқа янгради. Турфа сабаблар билан 1960 йиллардан кейин бу асар қўйилмай кетди, аммо кўнглимнинг бир четида ашайверди. Орадан ўттиз йил ўтиб, уни қайта тиклаш оразуми жамоага айтдим. Рози бўлишди. Табибики, мусикаларини ўша вақтдаги мумтоз обрўда тиклаш ўзимга топширилди. 56 та мусикани хотирам сандигидан титкилаб йўлга қўйганимча қанча қийналганимни ўзим биламан...

Санъатшунослар билан бир суҳбатда яхши бастакор яхши оловчи бўлмаслиги мумкин, деган гапни эшитганман. Шунга қандай муносабат билдирасиз?

- Тўғри айтишбди. Мипражон Тиллаев деган жуда билимдон бастакор «Увайсийман» деган ғазалга куй ёзиб, бадиий кенгашга ўзи чалиб берганда негадир яхши гап камрок айтилди. Кўйини бир эшитганимда ёдлайдиган

фейлим борлиги учун «Мен ҳам бир чалиб кўрайми» деб камон тортидим. Ишонсангиз бадиий кенгашдагилар Мипражон акани табриклаб, офаринлар айтиб кетишса борми...

Хотираингизни бақувватлиги ҳақида яна нима дея оласиз?

- Мактанаянги демангу, хотирам маком куйларингиз хахнаси. Ўртоқларим шундай дейишган-да. 1500 та маком куйини эслаб адашмай чала оламан десам ёлгонмас.

Шундай катта хазина эгасини бақувват бугунги ёш санъаткорлар ҳақидаги фикри қандай?

- Вилот маданият бошқармаси ўтказётган фестивалга мен ҳам хакам сифатида фаол катнашяпман. Хар бир туман, хар бир кишлок ва шахардан келатган ажойиб дастурларини баҳолаш жараёнида Андижоннинг санъаткорлар юрти эканига яна бир пиймон келтираман.

Шоғирдларингиз...

- Яхши кўрган шоғирдим Абдухашим Исмоилов. Камонни зўр тортади. Ўзиям мусикани, унинг ижодкорларини, санъатни шу қадар зўрлайди. Юзига қарасам ёрунлик кўраман. Қахрамон Қомилов, Шарофат Тожибоева, Мавлуда Бойматова...санасам анча бор. Аммо...

Очирқор айтаверинг.

- Нафақа ёшша етганимга анча бўлди. Тўғри, жудаа кучдан қолганим йўқ. Шунданли халиям театрда бош дирижёрман. Аммо баъзан хижолат бўлман. Ахир ёшларга ҳам йўл бериш керак. Лекин кимга топширасиз дейишмади. Кейинги уч-тўрт йилда бу пиймон

мукамал эгаллаган ёшларни кидирдим. Билмадим, кизикадигани камроқми, ноёб қобилиятлиси камроқми, лекин умидсиз эмасман. Яқинда Рустам Гофуров деган йигит менга ёрдамчи бўлиб ишлай бошлади. Қобилиятли, тиришқок йигит. Ажабмас. Бундан ташқари набирам Шерзод Хожикўлов Шарк мусикасига жуда кизикади. Худо хоҳдаса унга бор билганларимни ўргатаман. Ҳозир консерваторияда ўқияпти.

Аскияга жуда устасиз...

- Фестиваль кунлари сизу биз билан бирга хакамлик қилган Маннон Хамид билан хазиларимни айтаянсиз чоғи. Ёшлар театрининг жонқуар бу режиссёрини ўзим жуда ёқтираман. Уям аскияни, кулпуни хурмат қилдиган йигит-да, ўзиям.

Ойлангиз ҳақида ҳам икки оғиз...

- Ойлам каттагина. Кимё холангиз билан олти фарзандни тарбиялаб алта тутдик. Бештаси санъаткор бўлди. Йигирмата набирга бобо, буви бўлиб ёрибмиз, шу кунда.

Армонингиз борми?

- Менинг армонларим бари рўёбга чиккан. Ахир 50 йил халқини тўйида, байрамда соз чалдим, қўшқк айтдим. Республиканинг олтин фонди хазинасига 50 дан ортқ куйим, қўшғим ёзилган. Халқ артисти, деган юксак унвонга сазовор бўлдим. Уста деган иззат кўрдим...

Замира РЎЗИЕВА
суҳбатлашди.

Андижон

«САНЧГИН, ИНГРА, ОҒРИГИН...»

Мен Уллибиби опани шеърларидан таниганман.

Гулладим... мевага киритмадилар,
Кўёшни тўсдилар, сувни кесдилар.
Етилдим - кўз ёшим - алам ҳоврида,
Оҳларим ел бўлиб эсдилар.
Энди қалтакларга чидайман, демак,
Тўқила бермасман ҳар широрага.
Насиб бўлавермас ҳар кимга термак,
Мевадан...

...Мен боғлар тўрида эъзозда эмас,
Дарахтман, шундоқ йўл бошида
битаан.

Кўз солар, лекин қўл соломас менга.
Чанглар, тўйонларга ботган
танамдан
Эҳтиётлар ўзин ҳар ўтган,
кетган...

Бу шоиранинг «Йўл бошидаги дарахт» шеърдан. У кишининг жуда кўп шеърлари айнан бўлмаса ҳам, бор мазмуну билан ёдимда қоларди. Гаптириб юрардим.

...Бошин кесиб олсанг, сотмайди,
Кизил гулдан сукутни ўрган.

Ёки:

Шу бир ёлгон сўзни айтма сен
Овозингиз учирсалар ҳам...

Яна:

Якка бўлғач, ахир,
Зўр бўлма қанча
Ҳокимиятнинг борарди қайга?!

Хоразм табиатига ўхшаган бироз ёввойирок, бироз дағалроқ эди шеърлари, рост ёзардилар, сохталик, ясама жимжимадорликдан йироқ эди. ...Хизмат сафари билан Хоразмга борганда ахтардим. «Тоби йўқроқ, уйларига» дейишди. Қўнғирок килиб хол сўрадим:

- Кўрган-кечирганинг беиз кетмас экан, жисмингнинг бир жойига жароҳат бўлиб ёзилиб қоларкан, - дедилар. Шу сўнгги бор овозларини эшитганим экан.

Мен ўзи ҳаётда Уллибиби опа билан икки-уч марта учрашиб, қисқатгина суҳбатлашганман. Лекин шоира:
Япроқлар саргаяр...Кўқарайми мен

...каби нуктаи назарлари билан. «Санчгин, ингра, оғригин» дея юракка қилган даъватлари билан менга яқин эдилар. Уллибиби опадан «Нашида», «Бармоқлар сеҳри», «Замин дарғаси» каби китоблар, тўрт ўғил ва бир қиз ёдгор қолди. Бир таскинимиз шу куюк сўзлар, шу қора қўзлар...

Қутлибека РАҲИМБОВЕВА.

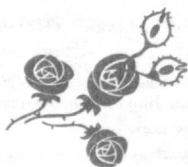
Бунча безатмишлар, сени туяжон,
Саҳройи ҳаётин унутсинми деб,
Букрингни беркитмиш бахмалдан
Чопон,

Бу нима? Шахардан сенга
 теккан сен?
 Сен келин мисоли мулоийм бунча?
 Асовлигинг қани, бебошликларинг
 Нахотки исёни унутдинг шунча?!
 Қамчинга ҳожат йўқ дер,
 бошликларинг.
 Хафталаб оч, ташна юрмоғинг
 шартмас,
 Бўйинг чўзмасанг-да етар янтоққа.
 Оёинг туғилган овулга тортмас.
 Кўникиб кетгансан кўлдан фироққа,
 Бир пайтлар саксовул билан ясаниб,
 Довдир қадам ташлаб шаҳарга
 кирсанг.

Кошингда турарди ночор мунгайиб,
Не-не зўравонлар холи бўлиб танг.
Истайман: кўзингда милтирасин ёш,
Букрингини безасин саксовул, окшов.
Эгандан ўзгани ёнингга яқин,
Йўлатма, ярала мисоли чакин.
Нахот хуш ёкади эркисизлигинг то
Мухрланиб қолса абадул-абад
Рангли суратларда, ним табассумда.

Йўқса нечун тургинг бахтлига
монанд?
Биламан, сен сабр тимсоли, лекин
Истайман тўлишин сабр косангинг.
Сен сабр косасин сувларин тўқкин,
Бошинга чикканни иткитиб йиқкин.

- Туя, кулдук, зар ёпкич
Зар ичра ҳолинг нечук?
Сени сийлаб-сийпалаб
Қўймишлар беиш, беюк.

Зар ичра зардобдирман,
Кўп холи харобдирман.
Гушт - теримга карама
Барим нимта, собдирман.
Тушимга сахро кирар,
Энг баланд само кирар.
Менинг бундай холимга
Хатто, сичқонлар кулар.
Емишмас, жондан тўйдим.
Керакмас бундай янтоқ,
Бўйинини чўзмай кўйдим.

ИЗЛАГ

Бу йўллар бунчалар текис-а,
Завқлидир босамиз қадамни,
Бунчалар силлиғу, тўқис-а,
Ўйлатиб қўяр гоҳ одамни.
Ғадирли бўлгандир бу йўллар
Бир пайтлар боболар қўлидай,
Йўлимиз текислаб, сочиб зар,
Биз учун қўйишган қилиб шай.
Энди ул равонки шунчалар,
Мумкиндир кўз юмиб юрмоқлик.
Олдинда оловдай уфқ чорлар,
У бахтда порлоғу ардоқлик!
...Бу йўллар бунчалар силлик-а,
Дўстгинам, сирғаниб тоймайлик.
Бош узра нурулар иссик-а,
Ишкилиб, мудрашиб қолмайлик?!

Унга хайрон бокди хамма:
Ёка ушлашди.
Ёкасига туфламокчи бўлишганда
Ёка йўқлигин
Бирдан эслашди.
Хайрон қолса колгудек гап
Бўлди-да ахир
Тунда эмас, тушда эмас

КУППА-КУНДУЗИ

Бир ўзбек қизи
Атлас кўйлак (бу майли-я)
Атлас лозимда
Пайдо бўлди бир маҳкамада.
Кўзлар пастдан юқорига ўрлаб
ДОНГ КОТДИ:

Кирк ўрим соч,
Яна дўппи
Нимчасиям бор
Гўё ўтмиш хақидаги бирор фильмга
Тушишга тайёр!
- Артистмикан?
- Йў-эй унча чиройлимас-ку,
Хам у қайдан билсин кино санъатин.
Бир онги паст-ку,
Онги қочди шу тарз онги
бадандларнинг
Тушунолмай бу не жумбоқ эканини
Охир бири чидаёлмай савол берди:
Лозимини қаерда, қим тикканини
Ишонмасдан, эринмасдан

бир-бир санашди,
Кирк ўрми чиндан кирми
ё зиёдрок
Ёки акли анакарок...Обдон
синашди.
Бирор нуқсон тополмасдан
хунобларни ошди.
... Гарчи бошда совути йўк,
Қўлда қиличи
Кайхусрав ҳам босмагандир
гарчи юртини
Қуппа-кундуз, қуёшли кун
Лозим, дўппили
Шу киз менга мард Тўмарис
бўлиб қўринди.

PLAXIT ALA

Авал билиб юрди ўз хаддин пахта,
Факат пахтазорда кўкарди.
Уни талтайтирдик биз мактаб
Овозин бир қадар кўтарди...
Йўғини яширдик, борин оширдик,
Дадил кириб келди боғ-роғимизга.
Олтин дедик, аклин шоширдик,
Эғалик килди у чорбоғимизга.
Унутди ўз иззатини
Ўтиб олди тўғимизга,
Қабристонга етиб келди
Жой қолдирмай гўғимизга...

Муҳтарама УЛУФ

МУНИС ГУЛИМ

(Достон)

Карсиллаб калбимга ёпилди эшик,
Зириллаб колди-ку вазмин ойналар.
Уй ичра асабий шарпангиз каби
Охири гапингиз шитоб айланар:
«...Яхши кол, ихтиёр ўзингда энди,
Кўнгилнинг куйидан чиқмасдан яша.
Мен сенга муносиб эр бўлолмайдим
Талабинг, таъбингга яраша...»
Ётираб қарайди икки дунёйим
Ечилган либосдай холсиз жисмимга:
Бириси - мен Сизни топган ёруғлик,
Бошқаси - эрмакдай кирган жисмимга.
... Эҳтимол, жонимни ёкса рашк ўти,
Енгари ё мағрур, ё мағлуб тузим.
Тилардим: «Рост бўлсин бахт

топганингиз»,
Беадад соғиндим бахтни мен ўзим.
Ёки беҳосият қунда адашиб,
Кўнгил кўчасида учрашган бўлсак,
Кўнардим қонуний оқибатга, деб:
«Дил каби гўримиз ҳам бошқа ўлсак...»
Ёки ... минг жазога эсам муносиб,
Ожиз ох чекмок ҳам бўлмас хаддим,
Азиз хотирангиз сархалларидан!
Шаклок ўйларимни қувиб ўтардим.
Афсуски, мен қолган шу дунё каби,
Кимсасиз, муҳаммадир борар

жойингиз.
Билмадим, чиқмас бўб ботдимиз энди,
Кўриниб, кўринмай офтоб, ойимиз...
Кўнгилнинг хилвираб ётан лошини
Бурдалаб-бурдалаб хўрлик талашар.
Хукмингиз гулдирар тунд осмонимда
«Кўнгилнинг куйидан

чиқмасдан яша!»
Кўнгилнинг куйи... Вох кай кун,
не сабаб
Кирганим кимгаям шархларини, токи -
Сиз учун гул бўлган, қул бўлган
кўнгилм -
Сиз учун бекадр... жонимни ёкдим!

Мен Сиздан қутганим аёл калбининг
Ожиз эрмаклари - безаклармасди.
Сокин шукроналар уйин бузғувчи -
Дабдаба - керак-нокерақлармасди.
Мен Сиздан қутганим на

китобий ишқ,
На қўллар орзуси - тенгсиз бахт эди.
Нетайин, кўнгилнинг гулбарглари
Локайдлик кечаю қундуз жим еди...
Гиналар-ғуноҳлар қалити, харчанд
Хаёлдан қувсам-да хотираларни,
Муралаб чиқади йиллар катидан.
Қўлдайин хуркак у келинчак даврим:
Дунёни айланиб келарди офтоб
Сиз ишга кетгандан қайтпунга қадар.
Оқшомда сиз қалган кўнғирок эди
Оламад энг азиз, тенгсиз хушхабар.
Киш эди, ва лекин остоналдан то -
Уйғача сочилар эди гул-кўнгилм.
Тоқчалар, деворлар, хаттоки шифтда
Ийманиб очилар эди гул-кўнгилм.
Дастурхон солардим, таомлар

кўнгилм -
Богидан йиғилган бол эди гўё.
Кўримсиз, бир қулоч, чекка уйимиз
Гул рамзли бахт касри ол эди гўё.
Ўзим-чи, гулкўчат мисли гўнчалар -
Боглашга шай эдим ҳар лутфингиздан.
Кўзимнинг, кўнгилнинг меҳрухлоси
Гул бўлиб унарни Сиз босган издан.
Фақат Сиз... Сиз учун ҳаммаси бефарқ,
Вакт - оддий ҳодисот, уй-жўн уй эди,
Ва бизни шу уйга қўшиб боғлаган
Кечаги «ёр-ёр» у оддий тўй эди...
Минг битта шевада очилган кўнгил
Интизор, зор эди бир эътиборга,
Осиблиб қовжирар эди гулларим
Локайдлик аталмиш энг қўна дорга.
Рухмининг илохий иқдмларидан
Сиз учун очилган мунисим - гуллар -
Жувонмарг, бекадр, бекабр ётаркан,

Ўз-ўзин алдашдан безди туйғулар.
Нихоят... Ох, қачон етди муродга
Чимрилган қўнларнинг қаттиқ сабоғи,
Локайдлик пойида соврилиб борди
Кўнгилнинг яқкаю ёлғиз гулбоғи.
Билмадим: ўқтам дил қанча чидаркин
Меҳрсиз деган бенисбат юкка.
Шикаста қўнгилни охир тошширдим
Локайдлик, бефарқлик,
бепарволикка...

Ва лекин...
Поёнсиз тунларда ўртади мени
Тўкилиб-тўкилиб тўлмаган кўнгилм.
Алданиб ўзининг ёлғонларига,
Тош билан урсам-да, ўлмаган кўнгилм.
Беғубор гўдакка ўхшайди УМИД,
Юзларини ёш ювиб турса-да ҳозир,
Кўёшнинг бир қатим шуъласидан ҳам
Кўксига ишончлар қайта барг ёзур.
Ғарчиким ботинда сокин, беташиш
Борардим диллари беғамлар билан,
Яшардим қўксимда ёнар-ёнмасдан
Йиғлаб-йиғлаб сўнган ...

шамлар билан.
Муборак Наврўзда ё йилда бир бор
қелгуви бетақор қунимда
Ақлга бўйсунмас, ҳукмга қўнмас
Бир илинж титради кўнгилмда.
Локал бир донга гул... Йўк! Локал -
Бир онг яхши сўз... Ё қатра эъзоз...
Йўк!! Йўк! Йўк... Дунёда сенинг
борлигинг

Жўнгина сабабдан оқибат, ҳолос...
Фарзандлар туғилди - ёруғ дунёда
Яшашнинг бетимсол муроду бахти.
Сиз учун қонуний воқеа эди
Гўдак туғилмоғи етганда вақти.
Ҳар қуни кечикмай келар эдингиз,
Елкалаб олатий ташвишлар юкин.
Одатий чой, мавзу, чарчоклар шархи...
Қизим тўрт ёшмиди...

Портладим бир кун:
«Нахотки, шунчаки танишлар калар
Эътибор, кадрни билмайсиз раво?!
Кўрганим - сиз, кўзим юмсаму очсам -
Бу шитоб, омонат бор-йўқлик аро!»
Гапимга жавобан...
Эх, хотирамдан
Юклилаб отсаму йўкотсам, кошки!
Эхтимол, дийдамдан ўша кун

сўнгги бор

Энг оқиз, покиза жолалар окди.
Ўша кун аламга касдма-касдига
Топдимми, йўқотдим - факат Ҳақ қози!
«Ўзимга суяниб ўшайман энди,
Керамас ҳеч кимнинг садқа эъзози!»
Шу кундан гох қулиб, гох бўзлаб бўздим
Соғинчлар тиклаган дил иморатин.
«Ўзимман ўзимнинг кўнгил таянчим,
Ишончим, паноҳим, дўст химоятим!»
Гулдаста келтириб қўйдим хонамга,
Таомлар пиширдим кўнгил тусеган.
О, аёл қалбининг армони... аввал -
Тишлаб-тишлаб ўзин бағрин узаркан.
Бошқалар наздида бир ғойиб қўлдан,
Қашф этиб борардим ўзга қиёфа.
Мени ҳам бағрига олди илгари -
Қизиги бўлмаган «гап»у зиёфат.
Эргашдим «Бир бора берилгувчи шу -
Ҳаётда ўз қадрин билган аёлга.
Ташқарига чиккач остона хатлаб -
Жон тикиб интилиб «бахту камолга».
Мактовлар эшитдим бошлиқларимдан,

Сийлашди мукофот, ёрликлар билан.
Гўёки шу тахлит хайрлашардим -
Кўнглимдаги сим-сим оғриклар билан.
Билмадим, муҳимлар номуҳимгами,
Номуҳим муҳимга айланиб қолди...
Маошлар чикканда аввал ўзимга
Чиройли либослар тиктириб олдим.
Туғилган куниму байрамлар келса,
Совғасиз қўймадим асти ўзимни.
Кимматбаҳо пардоз қулилар олдим,
Кўзгуларга солдим узоқ юзимни.
Дастлаб безътибор, беварқ эдингиз
Ўзгаришларимга - олатингизча.
Сўнг зимдан тикилар бўлдингиз ўйчан,
Уйқунгиз бўзилди илк бор қай кеча.
Мен-чи, ҳар лаҳзада қайтардим,

«Жо-он!» деб

Муштираб қуш каби панохингизга.
Яшасам дер эдим банду банд бўлиб
Сизнинг харнигоҳга, Сизнинг хар сўзга.
Гармсел ялаган кўнглим боғлари
Қутарди тонглардан насим-меҳрингиз.
Сиз эса бу далли девона дилини
Қаҳрингиз қўқмига отиб бердингиз.
Шу боис...
Эниш йўлга тушган сел тошқинидек
Кечарди ҳаётим янги ўзанда.
Дедилар: «Ҳаётга қайтдинг янгидан,
Ижобий ўзгариш, ўсиб бор сенда...»
Лекин... эй... онангнинг сути-ла қирган
Эътиқодни топтаб яшаш осонми?!
Ё кўнгил дунёси - меҳринг бир қуни -

Киммат, бир кун қасод бўлган

бозорми?

...Эй-ки, Сиз алам-ла борурсиз, тўхтанг,
Қасос-чун етарли бир нигоҳ умри.
Музлаган қалбингиз остонасига
Бош қўйиб йиғлайди бир соғинч-қумри:
...Нетай мен - бандан

оқиз-тангрининг

Қўқмига юрмоқдан ўзга не йўлим?
Бахтимми ё акси... рўзи азалдан -
Бир мунис гулсифат яралмиш кўнглим.
Бу гулга на давлат, бахту иқбол -
Юқидан майишган тақдирлар ҳавас.
Бу гулга бир қатра уйғок эътибор,
Бир қатра муҳаббат,

қатра меҳр... бас....

Ихтиёр РИЗО

УГАМИМ

Достон

**Угам дарёсининг сувин ичиб
улғайган қаламқаш укаларимга
бағишлайман.**

...Қордан оппок Бибиғулнинг
ўзлари,
Қўқсим ўзра ёмон қолди излари!
Унутсалар яхши бўлмас бизларни,
Биз унутсак қоя қўчар, Угамим!
Қўқсимизда чирок ўчар, Угамим!
Лола, чечак бари сенда бўй етган,
Қизилмия манов чўққиди битган!
Бодом, жийда бари бағрини тутган,

Мен ҳам сенга дил бойлайман
Угамим,
Болам янглиғ авайлайман, Угамим!

Чўққинг каби мағрур, мағрур
қиздир у,
Чакмоғингдек сойларингни бузди у!
Сийнам ўзра минг бир хасрат ёзди у,
Бу хасратга, айт қим қидар, Угамим?
Елкамдадир ғаму-қадар, Угамим!

Сойларингнинг қанчасини уйғотдим,
Архарингни тутмоқ бўлиб
тош отдим,
Ўзни отдим, тўлқинларингга ботдим,

Тўлқинингни қўқсимга сол, Угамим,
Балиқ бўлдим, бағринга
ол, Угамим!

Не булутлар бошинг ўзра ўйнади?
Тупроқларинг секин-секин айнади!
Илгарилар - булоқларинг ойнайди!
Ойналаринг ховурланди, Угамим,
Қийғир, қушинг бўлди

банди, Угамим!

Эй жафоқаш, бобо юртим
Туркистон,
Хар бир қарич тупроғингда
қуй-достон!

Қандок ўтай мен дарларни
айтмасдан
Сен қуйласанг, сой қуйласа, Угамим,
Харсанг тошинг ўй ўйласа, Угамим!

Селлар келгач дойкаланар этагинг,
Маъданларинг - уйқолган эртагинг!
Уғлонларинг қўқрағи тик эр тагин
Эрк келди. Сен ўзимники, Угамим,
Бахт қураш - у, тўзимники, Угамим!

Хумсонингки - қишлоқларнинг
дурдир,

Пирмухаммад табилбарнинг эридуру!
 Меҳриғиёғ табииётинг заридир,
 Кирғоғингда ким кам бўлган
 Угамим,
 Хар бир тоши малҳам бўлган
 Угамим!

Хамидхоннинг бодомзорин турлари,
 Гул хидига тўлдиради қирларни!
 Хар ёк – боғча, бўстон ҳамма
 ерлари,
 Боғлар шамол йўлини тўсган Угамим,
 Кирғоғида мардлар ўсган Угамим!

Ойгулингми, Назокатми кизларинг,
 Паричехра сулув-сулув юзларинг,
 Телба қилар, Мажнун қилар
 бизларни –
 Кизлар мусичадай инжа Угамим,
 Йигитларинг бургут панжа, Угамим!

Бибигулинг юрагимга ўт солди,
 Соиларингдан зийнат олди, куч олди!
 Кўнгил бердим, кирғоғингда у колди!
 Кирғоғингда чечак сочдик,
 Угамим!
 Ишкка пешвоз, кучок очдик,
 Угамим!

Сойлиғингда ўк узмадим охунгга,
 Даво бўлдинг аламинга, оҳимга!
 Суячқ эдинг бекларимга, шохимга,
 Бекларингнинг бели боғлик,
 Угамим,
 Кўкраги ўт, кўкраги тик, Угамим!

Эсдан чиқмас юздан ортик
 соиларинг,
 Сенда яйрар олқорларинг,
 тойларинг!
 Химо билан солланар Хумойларинг
 Бола бўлиб хумой қувсам, Угамим,
 Дардларимни сенда ювсам,
 Угамим!

Нанай тоғдан Октошинга йўналдим,
 Соиларингда чодир курдим,
 тин олдим!

Кўкламингни чиройидан
 танг колдим,
 Бахоримсан, кузагимсан, Угамим!
 Ўзимсан, эй, ўзагимсан, Угамим!
 Ватанимнинг парчасисан, ўзисан,
 Юрагимнинг хайкириғи, бўзисан –
 Минг-минг йиллик суҳбатисан,
 сўзисан,
 Суҳбатимда кўшиқ бўлдинг, Угамим,
 Поклигинга ошиқ бўлдим, Угамим?!

Гулдирос сол, Туркистоним,
 Туроним,
 Бобо юртим – изғириним, бўроним!
 Шовуллаган дарёларим, ўроним,
 Сенинг билан сирлашаман, Угамим?
 Тиллашаман, бирлашаман, Угамим!

Тўхтамишим, хон Мамайим ўзим эй,
 Шоҳ Бобуриим, Исмоилим, изим эй!
 Нимталанди матонатим, тўзим эй,
 Тўзимлисан, тош-метинсан, Угамим,
 Виждонимсан, тоқатимсан, Угамим!
 Окденгиздан Окчўлимга ўтганда,
 Шувок бўлиб Қизилқумда битганда,
 Олтойимдан Қудурганга кетганда,
 У йўлларинг музладими, Угамим?
 Маролларинг бўзладими, Угамим?

Ахмадхоннинг қайда колди бахори,
 Қосимхоннинг учиб кетди вихори?!
 Юнусхоннинг қора қийди саҳари,
 Саҳарларим яраланди, Угамим,
 Секин-аста кораланди, Угамим!

Туманимда этагимни букдилар,
 Уруғ қилиб саҳроларга сепадилар!
 Бургут эдим, хос уямни
 ёқдилар,
 Ёқилганман, тўқилганман, Угамим,
 Дона-дона экилганман, Угамим!

Олтой сенинг бир бўлинмас бўлагинг,
 Иртишингда синди неча элагинг?
 Кон-ла тўлди қатор-қатор челагинг,
 Челақларинг қуриганми, Угамим,
 Тупроқларинг қариганми, Угамим?

Энасойдан Урхонимга ўтганда,
 Сархуш бўлдим муқодинга етганда,
 Уролимга қармоғимни отганда,
 Қармоқларим қуруқ чикди, Угамим,
 Мени гоҳо армон йикди, Угамим!

Оқчўлимдан Харсангимга от солдим,
 Қўйғузизинг этагига дам олдим!
 Айпетирда ўзақ отдим, мен колдим,
 Ўзақларим ҳазон бўлди, Угамим,
 Боғ эккандим, кимга колди, Угамим!

Зарафшоннинг қонларини сотдилар,
 Ўғлонларинг зиндонларга отдилар!
 Балчик қилиб ахлатларга қотдилар,
 Ахлатларга қотилганман, Угамим,
 Якка-якка отилганман, Угамим!

Карачойнинг сарсон бўлди
 турклари,
 Йўкка чикди йўллараро юклари.
 Паррандадек қолинди-ку туқлари,
 Юлинганман, бўлинганман, Угамим,
 Тузокларга илинганман, Угамим!

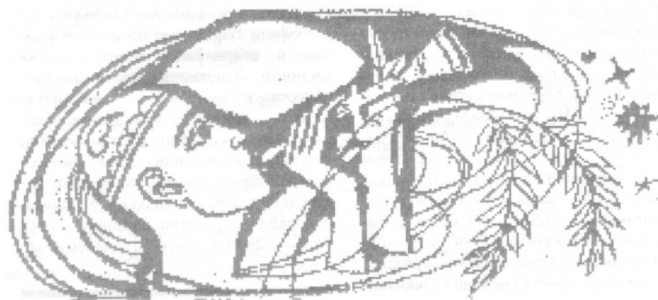
Кел тарихинг варақларин очайин,
 /Лолаларни йўлларинга сочиайин!
 Эрк шамоли бир ёқимли, бир майин
 Шу шамола-ла қолгин тангу, Угамим,
 Довонлар ош, янги-янги, Угамим!

Ватан сенинг ёзинг, кишинг
 ложувард,
 Менга келсин, сенга келган
 минг бир дард!
 Нечасининг юрагида алам, гард,
 Гардимиз йўк, бугун озода,
 хурмиз биз,

Халол дўстлар билан тенгмиз,
 бирмиз Биз!
 Ватан дедим: ўлкаларнинг дурисан,
 Хох серхосил, хох ерининг
 кир-ўрисан
 Аввал-охир Алломалар ерисан,
 Бу тупроқлар қўп қадимдир,
 Угамим,
 Аввал-охир омадимдир, Угамим!

Хуш келдинг, эй озодлигим –
 қалдирғоч!
 Авлодларим қўзларини ўлгин оч,
 Худо шохид – кимга, қанча
 бердик бож?!
 Ўзимники бойлигим ҳам, Угамим,
 Ўтди тушлар, у ёвуз дам, Угамим!

Она дедим, оёғингни ўлдим а,
 Суяганинг, таёғингни ўлдим а!
 Бошингдаги байроғингни ўлдим а,
 Она дарё, Ватанимсан, Угамим!
 Томирда қон, қон-танамсан, Угамим!

Убайдулла УВАТОВ

ҲАДИС ИЛМИ ВА ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ

Ислом дини таълимотида Жаноб пайгамбаримиз Мухаммад алайҳиссаломнинг ҳадислари Куръони Каримдан кейин турадиган иккинчи асосий манба ҳисобланади. Пайгамбаримиз алайҳиссалом ҳаёт вақтларида ҳадислар ёзма қайд этилмаган. Чунончи пайгамбар алайҳиссалом ўша пайтда ноил бўлаётган Куръон оятлари билан менинг ҳадисларим аралашиб кетади, одамлар ўртасида тушунмовчилик содир бўлади деган ўйда ҳадисларни ёзишни манъ қилганлар. Саҳобалар (пайгамбардан бевосита ҳадислар эшитиб, унинг суҳбатига бўлганлар) ва тобеъинлар (улар пайгамбарни шахсан кўрмаганлар, фақат саҳобалар билан мулоқотда бўлганлар) ўз қувави ҳофизларига ишониб, ёдлаганлар ва ҳадислар асосан оғзаки тарзда эл орасида тарқалиб, барча ишларида уларга таъйин иш тутганлар. Пайгамбар алайҳиссалом вафот этгач, ундан кейин бирин-кетин саҳобалар ҳам, тобеъинлар ҳам дунёдан ўта бошлагач — бу пайтда ислом динининг нуфузи кучайиб у жуғрофий жиҳатдан катта ҳудудга тарқалган ва, шунингдек ҳар хил миллий-сиёсий ихтилофлар, фикҳ ва калом илмидаги зиддиятлар, исломда турли-туман оқим ва мазҳаблар пайдо бўлган сабабли чала-чулпа, ноқис, баъзан аса шахсий манфаат ёки бўлмаса мансаб илинжида, амиру-хокимларга хушомадгўйлик билдиришлар оқибатида, ҳатто, сохта ҳадислар ҳам эл орасида тарқала бошлади. Манбаларда кайд этилишича, ўша пайтда бидъатчи худосизлар (иймонсизлар) томонидан Мухаммад пайгамбар номларидан ўн тўрт мингта яқин ҳар хил сохта ҳадислар тўқилиб тарқалган. Агар аҳвол шу тарзда давом этса ҳадислар эл ҳолида сакланиб қолмайди, келгуси авлодларга ҳаққоний, тўғри равишда етиб бормаслигини ангаган хоқимлар ҳадисларни ёзма қайд этиб тўплайдек эзгу ишга киришганлар. Мана шу хайрли ишни биринчилардан бўлиб бошлаган Умаййиларнинг саккизинчи халифаси Умар ибн Абдул Аъиз ибн Марвон (681-720) бўлган. VIII асрнинг биринчи ярмида

Мухаммад пайгамбар вафотидан қарийб 80 йил ўтар-ўтмас ҳадисларни жамлаб тадвийн этиш (ёзма қайд этиш) ишлари бошланган. Бироқ жамланган бу ҳадис тўпламлари муайян тартибга солинмаган, мавзу жиҳатидан ҳам бобларга ажратилмаган, уларда пайгамбаримиз ҳадислари саҳобалар ва тобеъинларнинг фатволари билан аралаштирилиб чалқаштирилиб юборилган эди. Шу тариқада бўлса ҳам ҳадислар жамланиб махсус тўпламлар яратилди, уларга бағишланган муснад, суна ва саҳийҳ деб аталадиган турли тўпламлар вужудга кела бошлади.

Марказий Осиёда ислом дини, академик В.В.Бартольд таъкидлаганидек, орадан бир ярим асрга яқин вақт ўтгач, IX аср ўрталарига келиб узил-кесил қарор топган бўлса-да, лекин кўп жойларда, айниқса, йирик шаҳарларда пайгамбар алайҳиссалом ҳадислари кенг қўлдан тарқалиб таълим-тарбия соҳасида ҳам, иқтимоий ҳаётида ҳам ўз мустаҳкам ўрнини эгаллаган эди. Чунончи шу даврда ҳадис илми билан астойдил шугулланган Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий, ал-Хайсам ибн Қулайб аш-Шоший, Иброҳим ибн Маъйил ан-Насафий, Нуайма ибн Хаммад ал-Марвазий, Жамолуддин ан-Насафий, Хофиз ал-Хоразмий, Абу Мухаммад Абдуллоҳ ибн Абдурахмон ад-Дорамий ас-Самарқандий ва бошқа қатор олимларнинг баракали фаолият кўрсатганлари ҳам ушбу фикримизга далилдор.

Манбаларда келтирилган баъзи маълумотлардан аён бўладики, VIII аср охириларидан бошлаб бизнинг диёри-мизда ҳам ҳадисларни чуқур ўрганиш одат тусини олган. Бу ҳусусда бухоролик олимлар Мухаммад ибн Салом ал-Пейқандий, Абулоҳ ибн-Мухаммад ал-Маснадий, Хорун ибн ал-Ашъас, ад-Доҳиллий, Исмоил ал-Бухорий (имом ал-Бухорийнинг отаси) ва бошқаларнинг ижодларини ёрқин мисол тариқасида кўрсатиш мумкин. Илм ахллари орасида пайгамбар алайҳиссалом ҳадисларини ёдлашга алоҳида эътибор берилган.

Ҳижрий учинчи (мелодий тўққизин-

чи) аср ҳадис илми тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди, чунончи айнан шу асрда пайгамбар ҳадисларидан фақат саҳийҳ (ишончли, тўғри) ҳадислар ажратиб, улар муайян қоидалар-шартлар асосида чуқур тадқиқ қилинган, мавзуларига кўра алоҳида бобларга бўлиниб мустақил асарлар яратилган. Мана шу тўққизинчи асрда яшаб ижод қилган Мовароуннаҳр ва Хуросон заминидан етишиб чиққан Абу Абдуллоҳ Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810-870), Муслим ибн ал-Ҳажжож ан-Найсобирий (819-874), Абу Довуд Сулаймон ибн ал-Ашъас ас-Сижистоний (817-880), Абу Исо Мухаммад ибн Исо ал-Термизий (824-892), Аҳмад ибн Шуайб ан-Насоий (830-915) ва Абдуллоҳ ибн Можжа (822-886) каби буюк зотлар жумлаи жаҳонга машҳур олти саҳийҳ ҳадислар (ас-сихох ас-ситта) тўпламларини яратдилар. Бу олимлар орасида буюк ватандошимиз имом ал-Бухорий ҳазратлари алоҳида ўрин эгаллайди. Чунки у саҳийҳ ҳадисларни тўп-лаб алоҳида асар сифатида таълиф этишга биринчи бўлиб асос солган аллома бўлиб, кейин аса унга эргашган қатор шогирдлари шу тартибда асарлар яратдилар.

Имом ал-Бухорий ўз ижодий фаолияти даврида йигирмадан ортқ асарлар яратган бўлиб, улардан аксарияти бизгача етиб келган. Шу билан бирга алло-манинг ижодида унинг шох асари «ал-Жомеъ ас-саҳийҳ» («Ишончли тўплам» бу асар «Саҳийҳ ал-Бухорий» номи билан ҳам машҳурдир) алоҳида ўрин эгаллайди. Бу қимматбаҳо асар Маккаи мукаррама, Мадинаи мунаввара ва Бухорои шарифда ўн олти йил давомида ёниб тутилган бўлиб, саккиз мингта яқин саҳийҳ ҳадисларни ўзида жамлаган. Асар мавзуларига қараб тўқсон етти қитоб ва 3450 бобдан иборат, асосан тўрт жилдик ҳолида яратилган. Қимматбаҳо манба сифатида «Саҳийҳ ал-Бухорий»нинг қўп-лаб қўлёзмалари дунёнинг турли йирик шаҳарларидаги қўлёзмалар хазиналарида сақланади. У қайта-қайта нашр этилиб бир неча хорижий (инглиз, француз, олмон, форс, турк ва бошқа) тилларга ҳам таржима қилинган. Асарга ёзилган юздан ортқ шарҳлар мавжуд. Мустақиллигини шарофати тудайли имом ал-Бухорийнинг бу асари ўзбек тилига таржима қилиниб, Тошкентда нашр этилди. «Саҳийҳ ал-Бухорий» пайгамбаримиз алайҳиссаломнинг энг саҳийҳ ҳадисларини ўзида мукаммал қилган беназир дурдона сифатида мана қарийб ўн икки асри олму уламолар томонидан ислом дини таълимотида Куръони каримдан кейин турадиган иккинчи асосий манба сифатида юқори баҳолалиб келинади.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Ҳамза номидаги давлат мукофоти соҳибдори, Республика ёш томошабинлар театрининг бадий раҳбари, режиссёр Олимжон Салимов ҳаётдан лавҳалар

1989 йил апрель ойида Қирғизистон Республикасининг пойтахти Бишкек шаҳрида Ҳамдўстлик республикалари театрларининг II аънавий «Наврўз» фестивали бўлиб ўтган эди. Ана шу фестивалга Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон, Ўзбекистон ҳамда Қирғизистон Республикаларининг машҳур театр жамоалари ўзларининг энг яхши спектакллари олиб келишган эди. Ҳакамлар ҳайбати таниқли, зукко санъатшунослар ва театршунос олимлардан ташкил тошган бўлиб, Ўзбекистондан Бернар Кориева, Петербургдан Кирилл Лавров, Қозоғистондан Озарбайжон Мамбетов, Қирғизистондан Мар Байжиев даврани сичковлик билан кузатиб борар эдилар. Фестивалда намойиш этилган спектакллар мавзу, жанр жиҳатидан хилма-хил эди. Жаҳон классикаларидан тартиб, то замонавийнинг етакчи драматурглариининг асарлари билан келган ижодий жамоалар ўзларини «етгинчи осмонда» деб ҳис қилар эдилар.

Туркменистондан келган ижодий труппа ҳакамлар ҳўкмига «Жан» деб номланган спектаклини ҳавола этди. Асар ўзининг бетакрор ечими, актёрларнинг юксак ижрочилик маҳорати, рассомнинг моҳирона безаклари, режиссёрлик ечимининг янгилиги билан театршуносларни дарҳол ром этди. Ҳамманинг оғзида бир гап: «Улоқни туркменистонликлар олиб кетадиган бўлди», «Туркменистонлик актёрлар офарин!». Фестивалининг сўнгги куни Ўзбекистондан келган вилоят театри «Темир хотин» спектаклини намойиш этадиган бўлди.

Асар режиссёри Олимжон Салимов ва муаллиф, хали кўпчиликлка танилмаган Шароф Бошбековлар сахна ортда устма-уст сикарета тутатмоқдалар. Олимжоннинг эса одатдагидек ранги оқарган, лаблари учадди. Спектаклдаги бош рол ижрочиси Мамасоли Юсуповнинг ярим ҳазил овози Олимжонни ҳўшига келтирди. Залдан гўлдираб келаятган томошабинларнинг қўлгиси ҳаммининг кайфиятини бирдан кўтариб юборди. Мамасоли дастлабки хатти-ҳаракатлари билан томошабинлар тизгинини ўз қўлига олган эди. Икки соат давом этган спектакль томошабинлар қўлгиси ва олқиши билан ўтди. Спектакль охирида томошабинлар тамоман оёқка турган ва «Драматург ва режиссёр сахнага!» деб чапак чалди, хайқиринмоқда эди. Томошабинлар спектакль муаллифлари Ш.Бошбеков, О.Салимов ва ижрочиларини олқиш ҳамда хайқириклар билан узок вақт қўйиб юбормадилар.

Албатта, ҳакамлар орасида турли фикрлар ҳам бўлди. Кимдир, асосий соҳрини туркменистонлик санъаткорларга бериш керак, деди. Кимдир бу фикрга қарши бўлди. Аммо «Темир хотин» спектакли кўрилган асарлар орасида энг сараси эканлигини ҳеч ким инкор этолмади.

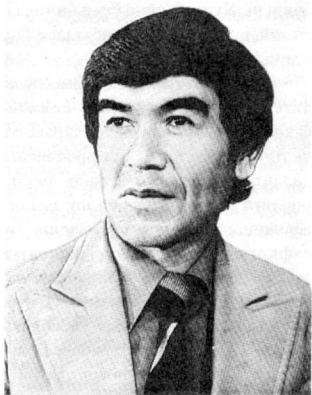
«Наврўз» фестивалининг энг олий соҳрини «Темир хотин» спектаклига насиб этди.

Бу спектакль режиссёр ва муаллифга олқиш, соҳринлар билан унвону ҳамда шўҳрат ҳам келтирди.

Лекин...

Лекин бу шўҳратта эришгунча, Олимжон қанчадан-қанча машаққатларни бошидан кечирмади, дейсиз. «Темир хотин» спектаклининг репетициялари узок давом этди. Бош рол ижрочисини топгунча Олимжон кўп актёрларни синовдан ўтказди.

ЛАҲЗАЛАРНИНГ ЙЎҚДИР ИНТИҲОСИ...

Суратда: режиссёр О.Салимов.

Репетиция даврларида бир неча бор театрга «Тез ёрдам» келиб, ҳалдан ташқари асабийлашув оқибатида йиқилиб қолган Олимжонни замбилда касалхонага олиб кетадилар. Кечалари қочиб келиб, ишни яна давом эттираверди.

Асар муваффақиятининг сабаби ҳўсусида икки ониз шахсий фикр билдирмасдан иложимиз йўқ. Бир неча театрларнинг, жумладан, республика Сатира театри, Сурхондарё, Наманган, «Илҳом» театр студиясининг спектакллариини кўрдим. Республика Сатира театри темир хотиннинг «қаратэ» усулларида урғу берган бўлса, Сурхондарё театрида пахта масалалари биринчи ўринга қўйилиб, асар ҳалдан ташқари мураккаблаштирилган. Наманган театрида эса бош қаҳрамон Қўчқорнинг хатти-ҳаракатлари қучайтирилган. Фаргона театрида эса, режиссёр Олимжон Салимов талқинида мустамлака ўлкада юзага келиб, ўз ечимини қутаётган муаммолар оддий бир қолҳозчи тақдир орқали қўндалангига қўйилган эди. Олимжоннинг маҳорати шундаки, у халқимизга ҳос ҳазилмуз ҳўлатлар, қочирим ва муқоасалар билан сахна воқеаларида иштирок этаётган ҳар бир персонаж, ҳатто кичик буюмини ҳам бош мақсадни тўлақонли очишга йўналтирган олган. Сахнада рўйи-рост кўринмайдиган қўшни хотини ҳам спектакль учун топишган умумий ечим доирасида ҳаракат қилади.

Олимжон «Темир хотин» спектаклига қўл урар экан, муаллиф қалбини безовта қилган муаммоларга ўз дардларини қўша олди. Жамият ва инсон фўжеасини ҳазил орқали, қўлги орқали актёр Мамасоли Юсупов ижросига сингиролди. Ана шу мантикий изланишлари уни 1991 йил муваффақият чўққисига олиб чиқди. Бинобарин, Олимжон Ўзбекистон театри оламида тасодифий шахс эмас, она халқ дунёга келтирган, иктидорли бир санъаткор экани яққол кўринди.

Орадан икки йил вақт ўтди. Бу сафарги Тошкент фестивали «Шарқ ва Ғарб» деб аталди. Яна қўшни Ҳамдўстлик мамлакатларининг театр намоиядалари катта анжуманга тўпландилар. Бу сафар Олимжон ўзининг «Тошкентта саяхат» спектакли билан келган эди (1993 йил). Олимжон бу сафар ҳам томошабинларни хайратта солди.

Бу спектаклда Олимжон миллий театрининг барча усулларида фойдаланган. Масҳарабозлар, жарчилар, кизикчилик ва аския, лапар айтиш, қўйингиз, ўтмида халқимиз қандай қўнғилочарлик томошаларини ихтиро қилган бўлса у шуларнинг барчасини спектакль таркибига киритишга

эриши. Хуллас, яқин ўтишимиздаги сайёр труппанинг навбатдаги бир асаридек талқин қилинди.

Олимжон бу спектаклда фақатгина актёрларни ўйнатибгина қолмай, сахнадаги барча ашёларни ҳаракатга келтириб, спектакль иштирокчисига айлантира олди. Спектакль бетакдорлиги ҳам худди мана шу режиссёрнинг ўзига хос услубидан. Бу сафарги анжуманда «Тошкентга саёҳат» спектаклига Бош соврин натижа бермаган бўлса-да, Олимжон ҳаётида матълум ўзгаришлар сабабчиси бўлди. Тез орада Й.Охунбобоев номидаги Ёш томошабинлар театрига бадий раҳбарлик лавозимига таълиф этилди. Ушбу театр сахнасида Олимжон Салимов сахналаштирган «От кишнаган окшомда» спектакли «Наврўз-95» театр фестивалининг бош совринини қўлга киритишга муваффақ бўлди.

Олимжоннинг бу спектакли аввалти спектакллардан фарқли ўларок, дард, алам, унсиз фарёд мусикасидек дилларни жунбушга келтирарлик даражада фожиавийдир. Худди, мо-молар тунда айтиб берадиган кўрқинчли эртাকা ўхшайди. Шунинг учун ҳам бу спектаклни кўрган томошабин узок вақт асар таъсиридан ҳалос бўла олмайди. Менинг назаримда ёш томошабинларга бундай спектаклларни намойиш этиш учун хийла вақт борга ўхшайди. Негаки, уларнинг мурғак қалблари аввало, гўзаллик, эзулик, мардлик, меҳр ва муҳаббат нурига қониқши ташарақа ўхшайди. Мазкур спектакль орқали Олимжоннинг режиссура соҳасидаги яқинлашлари бир неча поғона юксаликка қўтарилган бўлса-да, аммо Салимов бутун спектакль иштирокчиларини бир маслак, бир мақсад, бир ғоя атрофида ҳаракат қилишга уюштира олди. Кетма-кет сахналаштирилаётган спектаклларнинг, бинобарин, режиссура-сининг муваффақияти ҳам шунда, деб ўйлайман.

ФИТРАТ ВА САНЪАТ НАЗАРИЯСИ

Файласуф ва санъаткорлар «Санъат нима?», «Унинг кишилиқ дунёсидаги моҳияти нимадан иборат?» деган саволга санъат тугилган кундан бери тугал жавоб излайдилар. Қадимги юнон файласуфи Арастунинг «Санъат табиатга тақлид қилишдир» деб айтган жавобидан тортиб то XX асрнинг бошларида кенг тарқалган марксча «ижтимоий онг шакллари-дан бири» деган қараш шаклланиб қалар жуда кўп олимлар ва адиблар бу саволга жавоб берганлар. Улар орасида Форобий ва Данте, Навоий ва Толстой, Шекспир ва Ҳегел қарашлари қанчалик чуқур, санъат моҳиятинигина эмас, унинг барча мавжуд турлари назариясини ҳам қамраб олишлиги билан эътибор топган бўлса-да, асримиз бошларида ўзбек олимлари санъат назариясига муносабатда марксча дунёқарашни қабул қилишга мажбур бўлдилар.

20-йилларнинг бошларида «энг тугал таълим» деб тавсия этилган марксча дунёқараш қабулидан аввал санъатнинг турлари, келиб чиқиши, моҳияти ҳақида қатор илмий фаразларни илгари сурган изланишлар бўлганини унутмаслик керак. Хусусан, А. Исмоилзодаанинг «Нафиса ва ўйунлар» («Иштирокиюн», 1920 йил, 3 январь), А. Авлонийнинг «Саноийъ нафиса» каби мақолаларини бу соҳадаги илк изланишлардан бири деб санаиш мумкин. Бироқ, бизнингча, санъатнинг моҳияти, турлари ва келиб чиқиши хусусида нисбатан атрофчиқа фикр юритган олим Абдурауф Фитрат (1886-1938) бўлди.

Фитратнинг санъат ҳақидаги қарашлари унинг адабиётшунослик-ка доир ишларининг таркибига сингиге кетган. Хусусан, 1926 йилда чоп қилинган «Адабиёт қоидалари. Адабиёт муаллимлари ва ҳаваслилари учун қўланма», «Аруз ҳақида» (1936) ҳамда «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» (1927) китобларида, «Шеър ва шoirлиқ» (1919) каби мақолаларида ақс этган бўлса ҳам 20-йилларнинг ўрталарига келиб, олим «Санъатнинг маншаи (келиб чиқиши)» номли мақола эълон қилди-

ки, бу ихчам тадқиқот билан Фитрат ўзининг санъат назариясига доир қарашларини умумлаштиргандай бўлди. Фитратнинг талқинича, «Санъат лугатда ҳунар демакдирким, бир нарсани яхши ишлаб чиқаришдан иборат. Бир киши бир ишни ўзига касб қилиб олиб, шунга берилиб яхши ишлаб чиқарадиган бўлса, шу иш унинг санъати бўлади» («Адабиёт қоидалари», 3-бет). Олимнинг бу қарашини зоҳиран марксча таълимотдаги санъат асарига «ишлаб чиқарилган маҳсулот» деган қарашга ўхшаш туюлса ҳам, таърифдан мудоао бу эмас эди. Фитрат тилшунос олим сифатида «санъат» сўзининг лугавий маъносига эътибор тортишдан иш бошлаган бўлса ҳам унинг моҳиятини англатишда «ишлаб чиқарилган маҳсулот»дан кескин фарқ қилувчи «гўзал санъат»нинг нима эканини жуда оддий усул билан тушунтириш йўлидан борган: «Бу маънодаги санъатдан (яъни, ҳунарамандлик маъносидagi - Ҳ.Б.) тилакда бошқача бўлган санъатдан ҳам бор бўлиб, улар ўз яхшилиги билан кишиларга маънавий таъсир этадиган санъат»ларга ўтади. «Олайки, санъати танбур чалиш бўлган бир кишининг яхшилаб чалинган «Ироқ» куйи бу кишининг санъатидир. Бироқ ўзгариб чалинган «Ироқ» куйининг тилаги билан яхшилаб ясалган бир танбурнинг тилаги ўртасида каттақон айирма бордир. Бошқача айтганда, «Ироқ» куйининг яхшилиги билан танбурнинг яхшилиги бир эмасдир. Тобоқ, танбурнинг яхшиликлари буларнинг ишга яраганлиқларидир.»Ироқ» куйининг яхшилиги эса, кишига маънавий таъсир этмак, унинг миясини тўлқунлантирмоқдир. Шунинг учун бунинг яхшилигига яхшилик эмас, гўзаллик дейилади. Бундай санъатларга эса, «гўзал санъатлар» дейилади». Фитрат энди гўзаллик моҳиятини англатиш орқали санъатнинг тугал таърифини бермоқчи бўлади: «Тирик бир кишининг бир қўб тилаклари, истаклари, умидлари, эҳтиёжлари бўлади. Шуларга эришса севинадир, эришмаса қайғурадир... Ҳар ким ўзининг

шодлиқли — қайтули туйгуларини бошқаларга билдирмак, уларни ҳам шу туйгулар билан туйгулантирмоқ истайдир». Фитратнинг замондоши А.Сайдий ҳам ўз мақоласида «санъат — руҳан ажиб бир лаззат ва баддий бир ҳаяжон қўзғатишдан иборатдир» деб бу ҳодисанинг аниқлашга уринган бўлса ҳам, унинг моҳиятини аниқлашда марксизмнинг тайёр андозаларидан фойдаланиб қўя қолган эди. Ҳатто Чўлпоннинг «Шўролар ҳукумати ва санойиё нафиса» мақоласи («Иштирокиюн», 1920 йил, 7 ноябрь)да айтилган «ёски дунёда бир қисм ҳақиқнинг завқи, айш-ишрати учун ишлайтурган бир нарас» эмаслигини таъкидлаб, санъат асарининг моҳияти кишига завқ, айш бериш билан эмас, балки «бошқаларни ҳам туйгулар билан туйгулантиришга қаратилган» деган ҳулосага келади. Шундан келиб чиққан ҳолда Фитрат санъат асари яралишида иштирок этаётган материалларни, яъни қурулларини тилга олади. Унингча, айни мана шу санъатни ҳосил қилишда иштирок этаётган қурул ва воситалардан келиб чиққан ҳолдагина, санъатнинг турларини фарқлаш лозим бўлади: «Мана шундай юрак, фикр, туйғу тўқинларини сўз, товуш, бўёв, шакл, ҳарф, ҳаракат каби» материаллар ёрдами билан «жонлантира чиқариб, бошқаларга ҳам шу тўқунини яратмоқ ҳунарга гўзал санъатлар дейилади». Олимнинг бу тушунтириши моҳиятан санъатта ижтимоий онг шаклларида бири деб қараб, уни муайян бир ҳоким синф қўлидаги мафкура деб таъкин қилувчи тушунтиришлардан узоқдир. Фитрат қарашларини марксизмга «тўғри келмаслиги»ни ўз вақтида пайқатган мунаққидлар уни айни шу жиҳатдан танқид қилмоқчи бўлганлар. Ҳатто, Фитрат қўлланмасининг энг гўзал жиҳатларини ўринли кўрсатган Ойбек ҳам замона зайлига тик бормай, «Фитрат адабиёт ва санъатта бутунги кўз билан (маркеча) қарамаган» («Қизил Ўзбекистон», 1926 йил, 3 декабрь) деган қабилдаги тақриз билан чиққан.

Фитрат ва Толстой қарашларида санъат моҳиятини тушунишда ўхшашлик мавжуд. Л. Толстой ёзганли: «Санъатнинг фойдалиги киши ўзида бор, сезилган туйғунини бошқалар ҳам сезадиган қилиб етказишдан иборат». Икки буюк асқондор санъат моҳиятини, унинг асл ибтидоий талабларини тўғри идрок қилгани учун ҳам унга кишилар ўртасида «туйғулараро муносабат» билан ижтимоий моҳият касб этадиган ҳодиса сифати-

да қаралади. Айрим мунаққидлар 20-йиллардаёқ Фитратда Толстойдан таъсирланиш борлигини «сезиб», бунинг миллий адабиётимиз учун «хавфли» томонларидан башорат қилган эдилар. Аслида бу «яқинлик»нинг сабабини русчадан нисбатан кучсиз бўлган Фитратнинг Толстойдан таъсирланиши эмас, балки илҳиз ва асослари Арасту ҳамда унинг шарқдаги тафсири ва давомчиси Форобий қарашларига бориб тақалиш билан изоҳлаш ўринли бўларди.

Санъатнинг турлари масаласида Фитрат юқоридида ёзлатилгани каби, санъат асарининг яратилиши билан боғлиқ бўлган материаллар (тош, товуш, бўёқ, сўз ва ҳоказо) ҳамда восита-қуруллардан келиб чиққан ҳолда дастлаб унинг қадимги олти турини тасниф қилади: «гўзал санъатлар бонда: рақс, мусиқий, адабиёт, расм, ҳайкалчилик, меъморлик каби олти буюк шубҳага ажралади». Санъатнинг бу турлари нисбатан қадимги турлари бўлиб, кейинроқ вужудга келган кино санъати, театр ва бошқа турлари мана шу ибтидоий ва бирламчи турлардан келиб чиқадиган ҳосила турлар экани ҳам аниқлашлади. Шуниси диққатга сазоворки, санъат назарияси ва эстетика фаннинг XX асрда собиқ иттифок ҳудудда кенг тарқалишга бевосита хизмат қилган Ю.Боров, М.Бахтин, Г.Поспелов каби олимларнинг ишларида ҳам мана шу олти «асл тур» тилга олиниб, сўнгра бошқа турлар таснифга ўйилган. Фитрат ёзган эдики, ўз туйғуларини бошқаларга етказмоқ истаган киши, яъни санъаткор қандай қурул ва восита ҳамда материаллар билан иш қўришдан келиб чиққан ҳолда санъат турларини тасниф қилиш лозим бўлади. «Улар бир-бирига яқинлашмоқ эътибори билан икки туркумга айрилади. Адабиёт, мусиқа, ыйун (танс) — бир туркум; расм, ҳайкал, меъморлик — бир туркум бўлади». Фитратнинг бу қарашини ёдда тутган ҳолда 1988 йили Г.Н.Поспелов тахрири остида чиққан «Адабиётшуносликка кириш» асарида санъат турлари ҳақидаги қарашлар муқоаса қилса, рус олими ҳам айни Фитратдаги таснифни сақлагани ҳолда, улардан биринчи «туркум»ни «экспрессив» ва иккинчисини «синкретик» деган номлар билан тавсия этганининг гувоҳи бўламыз.

Фитратнинг «Санъатнинг маншайи (келиб чиқиши)» деб номланган мақоласида («Маориф ва ўқитучи», 1927 йил, 5-сон) бу қарашларнинг яна ҳам изчилроқ акс этганини кўрамыз.

Ҳолиселик учун шунини эслаш жоизки, санъатнинг келиб чиқиши билан боғлиқ қарашлар 20-йиллари А.Авдонийнинг «Санойиё нафиса» асарида ҳам тилга олинганлиги. Мақолада айтиладики, санъатнинг «ҳайкалпарошлик, расмчилик, мусиқа, қўшиқ каби турлари жуда қўҳна бўлиб, инсонларнинг тоғ-тошларга туйишган тасвирилари, қушлар ҳам табиат ҳодисаларига тақид орқасида юзга келган. Инсон ўз руҳиятини ифода қилиш учун шодлиқди қунарни қўшиқ билан тасвир қилсалар, тамил қуналарин қайғулиқ ашуалар билан назар қилар эдилар» («Инқилоб», 1922 йил, 1-сон). Фитрат эса мақолада санъатнинг келиб чиқиши билан боғлиқ қадимги тотемистик қарашлардан тортиб XX аср учун нисбатан янги ишонарли гоё бўлиб кўринган Спенсер назариясигача таҳлил этиб, санъатнинг вужудга келиш масаласини шундай тушунтирган: «бу кунги илм дунёсида маълум бўлган намуналари бурунги тош даврига, яъни инсонларнинг диний туйғулардан узоқ аяган замоналарига оид экани собитдир. Шунинг учун буларнинг туғилишларини динга — маънавиятга эмас, моддий ҳаётга боғлаш мувофиқроқдир».

«Санъат инсонлиқ тарихида жуда эскидир. Маълумдирки, тарихдан бурунги (қабла ат-тарих) замоналарининг энг биринчи даври йўнгиға тош давридир». Айни мана шу даврда мағора (гор)ларда тошга ўйилган суратларга асосланиб, расм санъатининг қадимги эканига шохид топган бўлса, «мана шу йўлда «рақс, мусиқий, адабиёт, ҳайкалчилик ва меъморлик санъатлари»нинг вужудга келиши ҳам диний туйғулар туйғулунга қалар пайдо бўлган моддий турмуш унсурлари билан боғлаб тушунтирган. Аниққса, машҳур инглиз файласуфи Спенсернинг меъморлик санъати «диний туйғулар билан биргаликда туйилган» бўлиб, у асосан ибодатхоналар қуриш иши билан тақомиллашган қабилдаги қарашларини кескин рад эттандир. Фитратнинг бу қарашлари зоҳиран моддийун фйласуфия, яъни материализмга мос келса ҳам, бу қарашлар асосида Бедил асарлари аниқлаганимиз ваҳдати вужуд фйласуфиянинг изларини ҳам, «Фарҳоду Ширин» достони тўғрисида» мақоласи («Аланта», 1930 йил, 1,2-сон)да кўрсатилганидек, қадимги Бесутун тоғларига чизилган сурат ва барелёфлар тасвири орқали изоҳлаб беришган турк асотиқларининг тамалини ҳам пайқаш мумкин.

Республикаимиз олий ва ўрта махсус ўқув юртларида бир неча ўн йиллардан буён эстетика асослари ўқитилиб келинади. Лекин ҳозиргача ўз она тилимизда чоп этилган на дарслик, на ўқув қўлланмаси яратилган эди.

Эстетика фани муҳлислири кўп йиллардан буён орзиқиб кутган ўзбекча «Эстетика» деб номланган ўқув қўлланмасини мамлакатимизнинг «Ўзбекистон» нашриёти 8 минг нусхада чоп этди. Қўлланманинг муаллифи профессор Эркин Умаров. Қўлланма 10 боб, 246 бетдан иборат.

Муаллиф қўлланмани илгари-роқ чоп этилган ўқув дастури асосида тайёрлаган. Лекин бу унинг бадиий-илмий қимматига заррача таъсир этмайди. Қўлланмада мутахассислар, талабалар ва илмий тадқиқотчилар учун қимматли маълумотлар берилган.

Муаллифнинг мустақил республикаимиз эстетикаси тарихини ёритишга бағишланган боби диққатга сазовордир. У биринчи бўлиб ислом эстетикаси назарияси ва уни талқин этишга бағишланган бўлимини китобхонга туҳфа этган. Бундан ташқари Мовароуннахр мутафаккирларининг эстетик қарашлари (IX-XIV асрлар) тўғрисидаги ёзилган бўлими ҳам диққатга сазовордир. Навбатдаги боб Муслмон уйғониш даври маданияти ва эстетикаси тўғрисидаги қарашларга принципал янгича ёндошилганидан далолат беради.

Воқеликка эстетик муносабат ва эстетик онг мутаносиблиги, унинг моҳияти, мазмуни, асосий йўналишлари, эстетик онгнинг тузилиши, ижтимоий аҳамияти, таркибий қисмлари орасидаги ўзаро боғлиқлик ҳақидаги қарашларига муаллиф катта боб ажратган.

Муаллиф эстетик фаолият ва унинг эстетик онг билан боғлиқлиги, моддий ишлаб чиқаришда эстетик фаолият, илмий ижод ва эстетик фаолият ҳақида ҳам атрофлича тушунчалар беради.

Лекин эстетик фаолиятни янада кенг, чуқурроқ, ҳозирги мустақиллик тамойиллари нуқтаи назаридан, кириб келаётган илгор технология нуқтаи назаридан ифода-лаш керак эди. Касбий фаолиятнинг жуда кўп турлари тўғрисида

қарашлар бор. Масалан илмий-фаолият тўғрисида эстетик фаолият билан боғлиқликдан қараб тушунтириб бериш лозим эди.

Эркин Умаров эстетиканинг асосий категориялари - гўзаллик ва хунуклик, улугворлик ва пасткашлик, жожевийлик, кулгилик тўғрисида муфассал тўхталган.

Санъатда воқеликнинг бадиий - қиёфали ифодаси тўғрисида, бадиий образ тушунчаси, бадиий, ижод ва бадиий идрок, санъатда мазмун ва шакл, санъат турлари ҳақида ҳам китобхон қўлланмадан керагича маълумот олиши мумкин.

Эркин Умаровнинг мазкур ўқув қўлланмасида эстетиканинг умумий назарий асоси баён қилиниши билан биргаликда ўзбек ва Шарқ халқлари эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари ҳам кўрсатиб берилган.

Агар муаллиф қўлланмада тасаввуф эстетикасига янада кенг-роқ ўрин берганида, санъат турларидан телевидение санъати, нотиклик санъати, дипломатик санъат, спорт эстетикасининг моҳияти ва унинг турларига бирор боб бағишлаганда, эстетик маданият ҳақида, қадриятлар эстетикасига ҳам тўхталганда ўқув қўлланмаси яна ҳам бойроқ, тўлароқ, мазмуни кенг-роқ бўлур эди.

Мазкур ўқув қўлланмасининг пайдо бўлиши эстетикага фан сифатида ҳам, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқитилиши нуқтаи-назаридан ҳам, илмий ва амалий жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга молик деб ҳисоблаймиз. Демак мустақил мамлакатимизда эстетика фанига ҳам эътибор берила бошланди.

Алексей ЦАЙ,
Содиқжон НОРҚЎЗИЕВ,
Наманган Давлат Университети.

ҲИНДИСТОН ИМПЕРАТОРИ БУЮК АКБАРШОҲ

(«Ҳиндистонда Бобурийлар империяси» китобидан)

Бир вақтлар жуда мустаҳкам Читор калъасини ва уни қахрамонларча қўриқлаган божа Жамал ва унинг акасини асир олди. Акбар қасрни қуршовга олган пайтда рожа Жамални ўзининг сеvimли «Санграм» номли милтиғи билан отиб ўлдирган эди. Акбар жангда беҳад қахрамонлик кўрсатган ака-укаларнинг хотирасини абадийлаштириш учун ака-укаларнинг филда ўтирган хайкалини ишлатиб пойтахт Дехли шаҳри дарвозаси олдида ўриятган эди. Бу ҳақда Бернаш шундай дейди: «Бу икки улкан фил ва уларнинг устида ўтирган қадди-баста келишган қахрамонлар менинг қалбимни тасвирлаб бўлмас эҳтиром ва нурга тўлдириди».

Акбар бир хавфли исёни бостириш билан ёнгингарчилик мавсуми бўлишига қарамай, тўрт юз эллик миля йўлни уч минг аскар билан тўққиз кунда босиб ўтди ва куч жиҳатдан ўзидан бир неча баробар кўп бўлган ғалаёнчиларга қўққисдан ҳужум қилиб, талвасага солиб қўйди. Исёнчилар ўз чодирларида хотиржам ухлаб ётар эдилар. Қоровулликда турган аскарлар ўз олди-ларида подшоҳнинг ўзи турганига ишонар эдилар, чунки шох аскарларида фил йўқ эди. Ўшанда шох аскарлари орасида «ухлаб ётган душманга қарши урушмоқ бизлар учун номуносиб, майли, улар ўйгонсинлар», - деган сўз тарқалди. Акбар шў сўзга биноан қарнайчиларга ҳужумга отланиш маршини чалишни буюрди. Исёнчилар урушга тайёргарлик кўрдилар, лекин жангда тор-мор этилгач, қочишга тушдилар.

Акбарнинг ўғли Жаҳонгирда ворислик давридаёқ раҳм-шафқат-

сизликка мойиллик қўрина бошлади. Давлатнинг ҳамма ишларида қаттиққўл ва шафқатсиз эди. Бир куни унинг ҳаётига қасд қилганларга хизматкорларидан бири ҳамтовок бўлганини сезиб қолиб, унинг терисини тириклайин шилишга буюрди. Акбар воқеадан хабар топади. Бундай ҳолда сиёсати мутлақо бошқача ва табиати ҳам инсонпарвар бўлган Акбар ўз ўғлига жиддий бир хат ёзади. У ўғлининг шафқатсизлигига танбех бериб, қўй терисини шиллаётганларида вужуди титраб, қарай олмаслигини айтиб, унинг ўғли инсон терисини шилишни ўзига ўхшаш одамга татбиқ этганини тушуна олмаганини билдиради. Аммо Акбар бундай пайтда талабчан ва дадил бўлиши ҳам мумкин эди. Мисол учун у ланж бир элчисига шундай бир нома йўллаган эди: «Агар сен Асад билан саройга қайтмасан, унда сени ўзинг ва болаларингни холи нима кечишини биласан». Турли-туман латифалар Акбар жуда жиззаки, лекин ўч олмайдиган сажияга эга эканини кўрсатади. Акбар табиатининг юмшоқлиги унинг аста-секин қамолга етишининг натижаси эди.

«Шох хуфтон намозидан сўнг оддийгина чиқиб кетарди, ундан кейин хизматкорлари тарқалар эдилар. Яна барчалари намоз вақтида Аъло Ҳазратларини кутиб олиш учун тўпланишарди. У бир куни кечкурун тасодифан илгарига қараганда эртароқ кўчага чиқди. У мулоқиддан бурилиб, бадбахт чирок ёқувчининг ухлаб ётганини кўрди. Бу ахволни кўрган шох ғазабланиб, гуноҳкорни минорадан ташлашни буюрди. У бечора тепадан тушиб, чилпарчин бўлди. Қоро-

вулликда турган ясовуллар ғазаб остига олинади ва уларнинг ўринлари бошқаларга берилди. Бу ҳикоя баъзи бир кишиларнинг айтганларидан келтирилди. Акбар шохлик даврининг ўн иккинчи йилида Читор калъасини ишғол қилгандан кейин 8000 ражапутларни ўлимга буюрган, ўн еттинчи йили эса бир асирнинг тилини кестирган, ўн саккизинчи йилида икки минг кишининг қалласидан минора ясаган эди. Бундан ташқари шохлик даврининг дастлабки пайтларида бир неча бор одамларни қийнашга топширган. Бу ишларнинг ҳаммаси унинг ёшлик даврида Абулфазл билан танишиб, унинг таъсирига тушгунга қадар бўлиб ўтган эди. Аммо Акбарнинг хар бир қилган шафқатсизликлари орасида ўнлаб оқилона ва донолик билан берган кўрсатма ва фармойишларини эсдан чиқармаслик лозим. Унинг энг сўнгги яхшиликларидан қуйидагиларни кўрсатамиз. Акбар шохлик даврининг еттинчи йилида жангда асир олинган аскарларнинг бола-чакаларини қул қилмаслик ҳақида қонун чиқарди, шохлик даврининг саккизинчи йилида зиёратчилардан олинadиган оғир солиқлар (булар жуда кўпчиликни ташкил этишига қарамай), шохликнинг тўққизинчи йили маъжусийлардан олинadиган жон солиғи бутунлай йўқ қилинди, йигирма бешинчи йилида солиқ тизимини тўғри йўлга солиш учун исми, отасининг исми, касби-кори аниқ кўрсатилган ҳолда аҳоли нуфузини рўйхатга олдириди. Шохлик даврининг йигирма саккизинчи йилида беваляри ўлган эрининг жасадида қўшиб мажбурий қуйдиришни тўхтатди. Шахсан Акбар-

нинг ўзи бу одатни йўқ қилди.

«У ниҳоятда қудратли, соҳиб-кирон подшоҳ ва адолат рамзи эди. Унинг асосий максоди барча одамларни умумий иттифокка келтириш эди». У ўзига тобеъ бўлган барча кишиларнинг шох бўлишига ҳаракат қилди. У тўрт нафар мансабдор, отлик аскар бошликларини ушлаб турар эди. Улардан эллик биттаси ҳинд, қолганлари эса мўғуллар, ўзбеклар, афғонлар, турклар ва форслардан иборат эди. Акбар шохнинг набираси Шох Жаҳонда олти юз тўққиз нафар мансабдор бўлиб, улардан бир юзю ўнтаси ҳинд эди. Исломининг қатъий талаблари билан бундай бошлиқлар ва лашкарни мутлақо бошқариш мумкин эмас эди. Сабр билан бошқариш сиёсий зарурат эди. Тениссон ўзининг «Акбарнинг орзуси» номли поэмасига ёзган изоҳида: «Унинг диний мурасасозлиги ва ҳар қандай диний таъкибга нисбатан бўлган нафрати бизнинг Тюдорларни уялишга мажбур қилади», - деганда сўзсиз ҳақ эди. Акбарнинг шохлик давридаги энг ажойиб воқеа «диний яқка худодлик»нинг ташкил топиши билан боғлиқ. Бу ишда Акбарнинг бош маслаҳатчиси, вазири Абулфазл эди.

Ўзининг олимлиги ва кенг дунёқараш билан маълум бўлган шайх Муборак ўзидан ҳам шуҳрати баландроқ ва либералроқ икки ўғилга эга эди. Шоир Файзи (1547 йилда туғилган), шоир Абулфазл (1551 йилда туғилган) ёзувчи, давлат арбоби, Акбарнинг биринчи вазири-дир. Муборак ўғиллари бошқаларга нисбатан Акбарга қучлироқ таъсир кўрсатдилар. Бу таъсир шохга узок йиллар мобайнида бўлди. Акбар шохлик даврининг ўн иккинчи йили саройга илк бор Файзи муносиб кўрилди. У тез орада ўз ҳукмдорининг севимли кишисига ва дўстига айланиб қолди.

Абулфазл саройда ундан олти йил кейин, 1574 йили пайдо бўлди. Бу даврда Акбар ўттиз икки ёшга кирган бўлиб, кўпгина жангу жадаллар ва ҳарбий юришлардан кейин биров дам олаётган пайт эди. Шайх Муборак сўниий мазахбада тарбия олган бўлиб, кейинчалик озми-кўпми шиъа мазахбага ўтиб, Ҳиндистон ва Эрондаги турли катта-кичик динлар тузилишини ўргана бошладилар.

Акбар 1574 йилгача барча ҳолатларига кўра ҳушмуомала, мўмин мусулмон эди, азиз-авлиёларнинг қабрларини бориб зиёрат қиларди. Ана шу вақтгача у динга қарши турли шубҳадан ҳоли эмас эди, деб ўйлаш мумкин. Абулфазлнинг таъсири унинг бу қайфиятини мустаҳкамлаб, янги изланишларга илҳомлантирди.

Бу масалада сўзсиз катта обрўга эга Шох Навоҳзон (1699 йил туғилган) Абулфазл ҳақида шундай мулоҳазаларни билдиради: «Қўпича Абулфазлни динсиз дейишарди, уни пантеист демак адолатлироқ бўлади. У жуда юксак савияга эга бўлган киши эканлигига шубҳа йўқ, зеро, у доимо барча одамлар билан аҳил яшашнинг тарафдори эди. Ўз душманига нисбатан шафқатли, фикрлашга кўра пок, жамият ишларига сотилмайдиган, ҳалол одам эди. Абулфазл фасих ёзувчи эди. Акбарнинг пайконида кўра унинг қаламидан кўрқар эдилар». У моҳир маъмур, садоқатли ва итоатлик фуқаро, саҳий ҳомий, ғамхўр дўст эди. Акбарнинг шохлигига тегишли шон-шарафларнинг бир қисмига у ҳам даҳлдордир. Ажойиб шохга Абулфазлдек ажойиб вазир узукка кўз қўйилгандек мос келган эди.

Акбарнинг тарихчиларидан бири ва ниҳоятда олим киши бўлган Ба-

дауни Абулфазл тўғрисида: «Акбар менга қараганда, унга кўпроқ меҳрибонлик қиларди», деб ёзади. «Абулфазл шохга сидқидилдан хизмат этиши, шароитга мослаша олиши салоҳияти, иккиюзламалиги, шох қайфиятини ниҳоятда назик фаҳмлаши, беҳад ҳушомадгўйлиги туфайли унинг марҳаматига сазовор бўлган эди». Ҳушомадгўйлик масаласига келсак, баъзи вақтларда ҳақиқатан ҳам Абулфазл ҳушомадгўйлигини ошириб юборса-да, аммо ўша вақтнинг қондасидан четга чиқиб кетмас эди. У ўз мактовларида ҳеч қачон худди француз сарой аъёнидек «Қирол-Қуёшга ёмғир ёғди-ю, Марей ҳўл бўлмади», деган даражада ахлоқоналикка бориб етмасди. Абулфазлнинг хизмати то вазир даражасига эригулик бўлмагунча юксалиб борди. «Лекин мен бечора, - дейди Бадауни - таърибасизлигим ва соддалигим туфайли мансабга қўтарила олмадим». «Ўз мансабим ўзимга ёқмайди, агар бошқа жойга ўтганимда жуда хурсанд бўлардим». Лекин Бадауни ўзининг муваффақиятсизлигига ўзи айбдор эди. У ҳар қадамда ўзига душман орттирарди. Бемуроҳаза иш тутар эди, бир кунги узок муддат ҳеч қимдан сўрамай ўз вазифасини бажаришга элтибди. Шох унинг олимлигини эътиборга олса ҳам, уни ҳурмат қилмас эди. Бир маҳал шох бутун сарой аҳли олдида унинг ганини кескин бўлиб ташлади. Шу кундан бошлаб, дейди Бадауни «мен ўзимнинг гердайиш ва бахсланиш одатларимни ташладим». Абулфазл ва унинг машхур акиси Файзи Бадаунига нисбатан бўлган ҳурмат ва яхши муносабатларини қирқ йил давом эттирдилар. Бадауни эса уларнинг обрўсини тўқитишдан тоғмас эди. Бунга фақат унинг ғаразгўйлиги, кўра олмаслиги оқибати, деб тушуниш керак. Адолат юзасидан шуни қўшимча қилишим керакки, Бадауни чин мўмин, мусулмон эди, ўз эътиқоди учун хур фикрли дахрийлар томонидан тахқирланар эди.

Бечора Бадаунига унинг хоҳишига зид равишда шох кутубхонаси учун «Маҳобҳорат»ни таржима қилиш юкланган эди. Бу эътиқодли мусулмон учун оғир ва жирканч иш! «Бунинг оқибатида мен икки қисмни таржима қилдим. Бунинг болаларча маънисизлиги ҳар қан-

дай мавжудотни хайратга солиши мумкин. Нимани истеъмолад килмаслик, шолғомни манъ этиш каби қўз бўриб, кулоқ эшитмаган тавсиялар бисёр! Лекин менинг тақдирим шундай экан, бўлмағур ишга такаб кўйилмди». Абдуфазл (бунга) сўзбоши ёзди. «Ё Оллох бизни унинг эътиқодсизлиги ва маъносизлигидан асра!» Бадауни яна тўрт йил сарфлаб, «Рамаяна»ни таржима қилди. Чамаси у ўзининг бу ишдан анча қониқди, чунки ишини тамомлаб топширганда, «уни жуда мактадилар!» Биз, номаялум Гоалик бир иезуит шох кутубхонаси учун юнон тилидан қўплаб илмий китобларни таржима қилганлигини биламиз.

Абдуфазлнинг «Оинаи Акбари» асари Акбарнинг динга қарашларининг ўзгариши, янги дин пешвоси нуктаи назарини ёритиш учун ёзилган тарих бўлиб, ҳар бир ҳолатни мақбул томонини кўрсатмоғи табиийдир. Махаллий тарихчилар ҳам «Дини илохий» пайдо бўлиши ҳақидаги маълумотларни тўғрисида қўплаб хабар берадилар. Унинг энг асосий ҳолатларини кейинроқ келтираман. Абдуфазлнинг профессор Блокман томонидан нашр қилинган таржима асарига битилган изоҳлари эллик саҳифадан иборат бўлиб, асосан Акбарнинг динга қарашларининг ривожланиш тарихига бағишланади. Унинг кўп қисми Бадаунининг китобидан хронологик тартибда жуда синхриклалб териб олинган кўчирмалардан иборат. Бадаунининг берган гувоҳлигини баҳолашда эҳтиёт бўлиш лозим, чунки унинг сарой хизматидаги омадсизлиги туфайли доимо Абдуфазлга рашик келар эди. Шунга қарамай Бадауни жуда ақили, олим ва ботир инсон эди. Аммо унинг хусуматга мойиллигини эътиборда тутиб, берган гувоҳлигига эҳтиёткорона ёндошишимиз керак. Масалани ҳар икки томонини тўғри ёритиш учун мен ўқувчилар диққатини профессор Блокман томонидан таржима қилинган Бадаунининг китобидан қисқартириб олинган, бироқ аҳамиятга молик жойларга қаратаман. Акбар олий мактовга мухтож бўлмаган, жуда буюк одам.

«Уша қунилари (1574 йил) Абдуфазл саройга иккинчи бор келди. У шохга (совға сифатида) Куръоннинг бир сурасига ёзилган тафси-

рини тортиқ қилди, баъзи одамларнинг айтишича, бу тафсир отаси томонидан ёзилганига қарамай, Абдуфазл зўр олқишга сазовор бўлди».

Бундан кейин Бадауни Акбарнинг илк шохлик даврида Абдуфазлнинг отаси икки ўғли билан биргаликда таъкиб остига олинганлиги ҳақида гапиради. Улар мўъмин сунний эмасдилар. Шунинг учун ҳам улар доимо қочиб юрар ва яшаш жойларини яширар эдилар. Кейинчалик Файзи шоир сифатида саройга қақчиланган ва унга марҳамати олий кўрсатилган эди. Акбарга тез ва тўғри таъсир кўрсата борди. Унинг тавсияси билан отаси ва укаси саройга келдилар. Орадан кўп ўтмай ўзларининг юксак физиолатлари билан Акбарнинг эътиборини қозондилар. Улар ўзларининг аввалги душманларини таъкиб остига олмадилар.

«Аъло Хазратларининг олий фармони билан 1575 йилда кўпгина ибодатхоналар қурилди. Бундан аввалги йиллар мобайнида шох қўплаб ерларни забт этиб, шиддатли ғалабаларни қўлга киритди. Мамлакат кундан-кун кенгайа борди, ҳаммаси яхши чиқмоқда эди. Шу сабабли Аъло Хазратларининг бўш вақтлари кўпайди. У бўш вақтини Куръон тафсирини, афсоналарни тинглашга сарфлар эди. Сўфийлик, илмий муҳокама, фалсафа ва ҳуқуқшунослик масалалари билан махсус шуғулланишга алоҳида кун ажратилган эди. Аъло Хазратлари бутун тунни Оллохга ибодат қилиб ўтказарди, унинг қалби ҳақиқий эгаси бўлмиш Оллохга берилган эди. У сахар туриб, сарой яқинидаги япалоқ тош устида аввалги зафарларига шукроналар айтиб, бошини қуйи солган ҳолда авроди фатҳия ўқиб, тонг нашидасини сурарди».

«Шох ёшлик чоғидан, олимлар суҳбатидан баҳра оларди. У доимо аҳли донишга иззат-икром кўрсатарди. Олимларнинг қадими ва янги динлар тарихи, халқлар, мазахбар ҳақида мулохазаларини безиллаб тинглар, эшитганларидан фойдали хулосалар чиқарарди».

Акбар ҳукмдорлигининг йигирманччи йили, 33 ёшида олимлар учун махсус сарой қуриб берди. Сарой тўртта хона (залдан иборат эди. Унинг фарбий хонасида пайғамбар

авлодлари ҳамда жанубида олимлар ва донишмандлар, шимолида шайхлар ҳамда «жазавали кишилар» (дарвешлар) ва ниҳоят шарқий хонасида олимларга муҳлис бўлган сарой аъёнлари ўтиришар эди. Акбар улар билан тонготар суҳбатлашарди. Аъло Хазратлари ишдан чарчаган кунлари бу кишиларнинг ҳузурига «олияноб ва мулоимлигига ўзи ишонган» аъёнлардан бирини юборар эди.

Акбарнинг саройига тўпланган олимлар, донишмандлар ва бошқа улуг инсонларнинг таркиби ҳусусида Бадауни тарих китобиди: «Олимлар мажлисида қатнашган 38 шайх ва валий, саройдаги олимлар уйидаги 69 олим, 15 шифокор, 153 нафар шоир таржимаи холи берилган. Шунингдек, бизга яна Акбар саройида уч нафар монах - Рудольф Аккавива, Антонио де Монсерато ва Франсиско Энрикельс тўғрисида ҳам маълумот бор. Мубоҳаса учун ҳар пайшанба оқшом йиғилишарди. Одам қил тўла бўлар, бахсалар олимона совуққонлик чегарасидан чиқиб кетарди. Қозикалон Ҳожи Иброҳимни лаънати иш ёкмас деб сўқар, хатто урмоқ мақсадида унга таъғини ҳам қўтарган эди», деб ёзди.

Муҳаммад (с.а.в.) Ислом дини етмиш икки мазахбага бўлиниб кетишини башорат қилган эдилар. Акбар ўтказган мажлисларда биригира душман Ислом мазахбалари тўпланар, ўртадаги баҳс-мунозаралар баъзан умумий қаҳр-ғазаб манзараси билан тугарди. Акбар мазахбаларнинг ўзаро олишувидан очикдан-очик нафратланар эди. Абдуфазл, унинг отаси ва акаси бундай мунозараларда гарчи дастлаб фаол иштирок этмаган бўлсалар-да, аммо мажлисда содир бўлган ҳолатни Акбарга кечиктирмай етказар эдилар.

Нафратланиш Акбарнинг Исломдан қайтишининг биринчи босқичи эди, ҳолос. Тез орада янада чуқурлашди. Акбар бир кун мартабали бир исломшунос олимни ҳузурига қақчирди, чунки у (шоҳни) ранжитмоқчи эди. Абдуфазл ва бошқа саройга янги келган аъёнларга унинг фикрига эътироз билдириш топширилган эди. «Аъло Хазратлари унинг фикрини бўлиб тапшлаш учун ҳар бир тасодифдан фойдаланар эди». Аввал берилган буйруққа

мувофиқ баъзи кишилар таклиф этилган устоз ҳақида бўлмағур нарсаларни гапириб, уни ҳақорат қилишгача бордилар. Шундай қилиб, олим камситилар ва шох илтифотидан маҳрум бўлар, олға сурган илм ҳам эътиборсиз қолдирилларди. Бир куни Сулаймон алайҳиссаломнинг қанча хотини бўлса, шунча хотинга эга бўлган Акбар мусулмон олимларини тузукка илтиртириш ниятида «шариатга қўра нечта хотин менинг никоҳида бўлиши мумкин?» деган савол беради. Маълумки, ҳақиқий мусулмон шариат бўйича қонуний тўртта хотин олиши мумкин, лекин амалда эса, улар бу масалага панжа ортидан қарайдилар, ҳукмдорлар қанча хоҳласса, шунча хотин оладилар. Акбар бу саволни шариат қонуни асосида соф назарий жиҳатдан қўйган эди. Агар у қонуни бўйича тўртта хотин олиши мумкин бўлса у вақтда унинг ҳарамидagi эркин ва қибор оидаларда туғилган Ражапутларнинг маликалари ахволи не кечади? Акбар мусулмон олимлари унинг хотинларини тахқирлашга журъат этадиларми, шунини билмокчи эди. Ҳукмдор томонидан масаланинг бу тарзда қўйилиши ниҳоятда шафқатсизлик эди. Бу масаланинг биринчи қурбони бўлган олим, ўзининг ноқулай ахволда қолганини сезиб, қуйдагича оқилона жавоб қилди: «Ажойиб, мен бошқа ҳеч нарса қўша олмайман, шохим сиз истаганча бўлсин!» Аммо мажлисда бир ройиш қози ҳам топилиб қолди, у учирма қилмай, «бундай никоҳлар қонуний», - деди. Устоз қонуншунослар ишининг бундай тескари айланиб кетишидан қаттиқ ранжидилар. Кейинчалик сўзга қирмайдиган мўъминлар-саройдан хайдалдилар, уларнинг ўринларига келган янги мункирлар қувонч билан қарши олинди. Яна янги мункирлар пайдо бўлдилар.

«Аъло Ҳазратлари Исломининг қадимги тарихини ўқиб беришларини амр этди. Тез орада у ўз муносабатини ўзгартириб, у билан боғлиқ барча нарса ҳақида ўзгача фикр юрита бошлади. Шунингдек тезда беш вақт намоз ўқиш, рўза тутиш ва иймон ва бошқа диний тамойилларга диний қўрлик деб қаради. Барча динларнинг асоси кишиларнинг гидроқидир деб тан

олинди. Кўпинча Аъло Ҳазратлари ҳузурига португал роҳиблари келишарди. Акбар уларнинг ақлига асосланган дини ҳақида маълумот оларди».

Бадаунин 1576 йилнинг охирида саройга яна қоғирлар келганини таъкидлайди. Хар пайшанба оқшоми ўтадиган мусоҳабалар янада шиддатли тус оларди. Навбатдаги мунозарада Ислом асослари ҳаққонийми, йўқми? деган масала қўндаланг қўйилган эди.

Бадаунин 1578 йили шундай деб ёзади: «Аъло Ҳазратлари ҳозиргача доимо самимиятни топар ва қунт билан ҳақиқатни излар эди. Аммо, унинг тарбияси эътиборсиз қолдирилгани, унинг атрофини тубан ва мунофиқона фикрдаги кишилар қуршаб олгани учун, Исломининг ҳақлигига шубҳа қилишгача бориб етди. У турли-туман англашилмовчиликларга дуч келиб, ҳақни излаш каби асл мақсадни унутиб қўйди. Бизнинг авлодимиз ва аниқ-таниқ шариатимиз ҳадлари бузилган, Аъло Ҳазратлари шундай соғув кета бошладик, деярли беш-олти йил мобайнида унинг қалбида мусулмончилик ҳиссиётидан асар ҳам қолмади. Ва иш бутунлай бошқачасига айланиб кетди».

Бадаунин сўзи билан айтганда, 1595 йили иш шу даражага бориб етдики, ҳатто Маккага ҳажга боришни руҳсат сўраб илтимос қилувчи кишилар ўлим таҳлиқасида қолдилар.

«Энг оддий унсурларга асосланган дин унинг қалб кўзгусида (астасекин) жиғваланади ва ўша ерда ҳамма динларда (ва ҳамма вақт) ақлли кишилар бўлган, деган эътиқод ўса борди. Агар баъзи бир ҳақ билимларни шу йўл ила ҳамма ерда топиш мумкин бўлса, унда нега ҳақиқат қандайдир бир дин билан, масалан, хали минг ёшга тўлмаган Ислом динига ўхшаш дин билан чеклиниб қолиши керак?»

Рухнинг қўниши ҳақидаги маълумот унинг юрагида қаттиқ ўрнашиб қолди. Хушомадқўйлар императорга: «етишган инсон» шу асрнинг баъзи бир ҳукмдорларида мужассам эканини билдиради, шу боис ҳоконинг табииати муқаддасдир», деб айтишган. «Шохга ҳудди ана шундай йўл билан кўпгина ёқимли нарсалар англатилган эди». «Билимдон роҳиблар «Инжил»ни

олиб келишди. Аъло Ҳазратлари насроний динининг ҳақлигига ишонди ва шахзода Муродга (у ўшанда саккиз ёшда эди) бу диндан бир нечта сабоқ олишга буюрди». «Бу лавъани роҳиблар ҳатто шайтони лавъни қилмайдиган ишни бажариб, иблисининг бутун таърифини пайғамбарларнинг аълоси, Оллоҳнинг раҳмати ёғсин унга ва унинг хонадонига - Мухаммад (с.а.в.) устига ағдармокчи бўлдилар. Брахман Рожа Бирбал шохга қуёш ҳамма нарсанинг ибидоси деб уқтирди. Шох баъзи бир хиндлардан қуёшни таъсирини ўз иродасига бўйсундириш ҳақидаги қандайдир дуонинг ўрганиб олиб, кечқурун диний машқ каби ўқир эди. «Қуёш ёруғлик ва саховат манбаи сифатида иззат-икром қилинар, шохларни дўсти ҳисобланар, айрим ҳукмдорлар ундан замон ва вақтни аниқлаш учун истифода этар эдилар. Кейин Акбар икки сабабга қўра сизгиларни сўйишни таъқиқлади: биринчидан «хиндлар уларга сизгилардилар, иккинчидан, табиъ уларнинг гўштини ошқозон хазм қилолмай қасал қилади» (балки Ҳиндистоннинг иссиқ об-ҳавосида шундай-дир), деб ҳисоблар эди. Акбар ниҳоятда омилқор бўлиши билан бирга художўйлигига қолаверди. Унинг мансабдорларидан бирини айтишчи, «гарчанд, у, юқоридан (Оллоҳдан) ёрдам келишга тўла ишонса-да, (лекин) у муваффақият келтирувчи моддий ёрдамдан сира воз кечмас эди».

Акбар саройига зардўштиилар ҳам келиб ўз динларини ўргатар ва баҳорги кун ва тунининг бир келиши қунарида қабарикли шиша билан ёқилган оловни асрашни Абдулғазалга топширган эдилар. «Олов худонинг тажаллийсидир», бу яратганнинг нурларидан бирийдир дер эди. У ҳукмронлигининг йигирма бешинчи йилида очикдан-очик қуёшга бағрини очиб, қулочини ёйди, кечқурун саройда шаъмлар ёқилганда, барча сарой ахли (шаъмларга) эҳтиром қўратиб, ўрнидан турарга мажбур эдилар.

**Сироҷиддин АҲМАД,
Раҳимжон ФАЙЗУЛЛАЕВ
таржимаси.**

ЎЗБЕК САҲНАСИДА ОЛМОН ДРАМАСИ

Ўзбек театр саҳнасида жаҳон драматургияси, жумладан, олмон ёзувчиларининг асарлари кенг ўрин олган. Чунончи, Шиллернинг «Макр ва муҳаббат», «Кароқчилар», «Мария Стюарт», Бертольд Брехтнинг «У аскар нима-ю, бу аскар», «Кураж хола», «Сичуанлик олижаноб киши», Герхардт Гауптманнын «Хаёт шони», Конрад Вольфнинг «Профессор Мамлок» пьесалари шулар жумласидандир.

Ўзбек театрида олмонча асарларнинг саҳналаштирилиши фақат театр маданий майдонини кенгайтириш ёки томошабинларнинг қизиқиши билангина боглиқ эмас. У теранроқдир. Олмон драматургларининг пьесаларини саҳналаштириш, айниқса, ижодий муаммоларни ҳал этиш натижаларидан катти назар қўпинча ўзбек театрининг эстетик хусусиятларини намоён этиш учун муҳим аҳамият касб этарди. Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» асарини режиссёр Камол И 1921 йилда Карл Маркс номидаги труппада саҳналаштирди. Тақризчи: «...пьесанинг ўйналиш жиҳатига келсак, ўзбек саҳнасида ўйналиб келинган театрларнинг энг зўр муваффақияти билан ўйналгани деб ҳисобланади», - деб ёзган эди. Спектаклнинг ютуғи актёрлар муваффақияти билан таъминланган эди.

Спектакль ўзбек театр тарихидан нихоятда муҳим ўрин олди. У узок асрлик миллий маданият эстетикаси йўқолиб кетган, деб ҳисобланаётган бир даврда ўша пайтдаги зиёлилар тарафидан Туркистон маънавий ҳаёти заминига сонгидирлиди. «Макр ва муҳаббат» спектаклининг муваффақияти ўша даврдаги «асрлар давомиди яратилган Шарқ санъатини асраш ва Оврупо санъатини ўрганиш хозирги даврдаги асосий масала...Ана ўшандагина биз санъатимизни йўқотмаймиз, балки янада бойитамиз», деган фикрни ҳар томонлама қувватловчи, салмоқдор далил бўлди.

Орадан ўн беш йил ўтгач, бу асар Ҳамза номидаги театрда қайта қўйилди. Ўтган йиллар мобайнида санъаткорлар малакаси ошиб, илк ғалабалар қўлга киритилган эди.

1936 йилда режиссёр Етим Бобононов томонидан саҳналаштирилган «Макр ва муҳаббат» спектакли аввалгисига нисбатан тарихий ҳаққонийликка аҳамият берилгани билан фарқланади. Ўша спектаклдан олинган сувратлар эътиборга молик. Сувратлардан бирида Обид Жалилов - Президент ва Саъдихон Табибуллаев - Вурм ролида акс этган. Иккови ҳам персонажлар тааллуқли бўлган замонга ҳос ясамасоч (парик) ва либосларда. Стол устида беш шамлик шамдон ёниб турибди, қадимги сиёҳдон, муқоваси зийнатли китоблар. Столга энгашиб турган иштирокчиларнинг руҳий ҳолати мезон-саҳнаси маънодор ишланганини таъкидлайди.

Театрнинг катта авлод вакиллари классик асарларни саҳналаштиришда саҳна одобини, ролнинг психологик ўзгаришларига қизиқишни, талабдаги ташқи қиёфани яратишни

ўргандилар. Бу ҳол уларга ижодларида босқич бўладиган тимсоларни яратишга имконият яратди. Спектаклда ўзбек актёрлик мактаби намоёндалари - Шукур Бурхонов, Обид Жалилов, Лутфулла Назруллаев, Миршохид Мирокитлов, Шохид Маъзумова, Саъдихон Табибуллаев, Мария Кузнецова, Сора Эшонгўраева иштирок этган эдилар. Ҳамза номидаги театрининг бу спектакли ўзбек театрида аввал қўйилганларга нисбатан йирик ижтимоий-маиший масалаларни ечишга мойиллик борлигини очик кўрсатди. Шу боис орадан уч йил ўтгач, Е.Бобононов ўзбек драма театрида ижтимоий-маиший мавзу - бош мавзулардан бири эканини тасдиқлаб берган, миллий театрининг улуг ҳодисаси - «Бой ила хизматчи»ни саҳналаштириш ҳам тасодиф эмас.

«Макр ва муҳаббат». Фердинанд — М.Абдуқундузов.

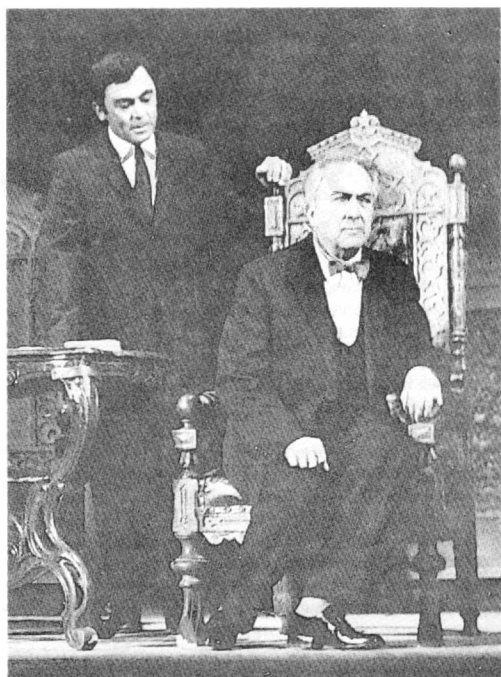
Шуни эътиборга сазоворки, «Макр ва муҳаббат» спектакли Ҳамза номидаги драма театридан сўнг Андижон, Наманган, Самарканд, Урганч, Термиз театрларида қўйилди ва қаторасига бир неча мавсум репертуардан тушмади. Тошкентга олиб келиб кўрсатилди. Бу ўша давр учун камёб ҳодиса эди. Ҳар бир спектаклда театрининг энг яхши ижодкорлари иштирок этдилар. Андижонликлар спектаклда - А.Бакиров, Қ.Бурнашева, А.Иброҳимов, Х.Аминова, С.Хўжаев; Наманганда - Р.Хамроев, Т.Жаъфарова, С.Раҳматов; Самаркандда - Б.Тожиёв, У.Абдуллаев, З.Содиқова; Термизда - М.Абдуқудиров, Д.Солиқова, А.Раҳматов қатнашдилар. Бу ерда айрим ижрочиларгина санаб ўтилди. Уларнинг баъзилари кейинчалик ўз жамоалари ва бошқа театрларнинг ҳамда миллий киносинг етакчи ижодкорларига айландилар. Ушбу спектаклларнинг материаллари ҳамда актёрларнинг хотираларида қўпича: «Биринчи марта ёрқин ва тўғри қўйилган постановка», «Ғарб классикасининг биринчи спектакли», «Гастролга олиб келинган биринчи спектакль...» деган сўзлар такрорланади. Шиллернинг асари ўн беш йил аввалгидай Ҳамза номидаги театр учун эмас, балки бошқа жамоалар учун ҳам Ғарб драматикасига йўл очди. Деярли барча театрлар имтиҳондан шараф билан ўтганлигини тасдиқлаш мумкин. Шиллернинг асарларига театр тараққиёти замиридан назар ташлайдиган бўлсак, яна бир нуктани эътиборга олиш лозим. Агар Шекспир трагедияларида доимо ижодий натижа белгиланган ижодий чўққи бўлса, Шиллер спектакллари ўзида программ хусусиятини мужассам этиб, келажакни ишонга олади. Улар содир бўлаётган ва зарур ўзгаришларнинг ўзига хос манифестига айланган.

1951 йилда Ҳамза номидаги театр томонидан сахналаштирилган «Макр ва муҳаббат» жамоа тарихида «Олтин ўн йилликни» бошлаб берди. Ўша даврда бошқис асар деб эътироф этилган тузма (постановка) лар орасида Шиллернинг «Қароқчилар» пьесаси ўзбек драма санъатининг чўққиси деб тан олинди.

Режиссёр А.О.Гинзбург Шиллернинг асарини сахналаштирар экан, Шекспирни ҳам унутмади. Танқидчилик О.Хўжаев ва Қ.Хўжаев ижросидаги ака-ука Карл ва Франц сажиясида руҳий қўламдорлик тўла аёс этгани ҳолда икки қарама-қарши ғоя тўқнашган муҳитнинг ранг-баранглигини, бўёқларнинг бойлигини таъкидлаб ўтди. Актёр ва режиссёрларнинг ҳаракати билан Шиллернинг романтик трагедиясининг реалистик томирлари очилди. Спектаклда сохта жўшқинлик ва гапондикка кескин барҳам берилди, актёрлар ансамблининг яхлитлигига эришилди. «Иш ниҳоятда қийинчилик билан олға силжир эди, - деб эслagan эди Қудрат Хўжаев, - биз ижрочилар, аввал тўғри йўлни топа олмаган эдик, қандайдир сохта, тантанавор, баландпарвоз оҳанслардан қутила олмадик. Шунга қарамай ишнинг якуни салмоқдор бўлди. Режиссёр ва актёрлар Шиллер персонажларини реалистик, ҳаётий-ҳаққоний талкин қилишга интилдилар. Театр Шиллернинг романтик поэтикаси билан ҳаётий-ҳаққоний ҳамда ишонарли характерлар яратишдек оғир масалани ҳал этишга интилди. Спектаклнинг энг яхши сонияларида идеал ва реал орузлар, юксак романтик тугёнлар-у, психологизмнинг узвий бирлигига эришилди.

Спектаклда психологик романтизм санъати деб таърифлаш мумкин бўлган ўзбек ижрочилиқ маданияти киёмига етди.

Улуғ немис драматургининг бундан кейин сахналаштирилган асари «Мария Стюарт» бўлди. Бу унинг асарини ичидан энг теран, энг психологик пьесади. Драмада шахснинг маънавий эркинлиги мавзуси аёлнинг фожиявий қисмати тисмолида

“Ҳаёт шони” спектаклидан сахна.

ривожлантирилди. Бундай талкин театр учун анъанавий эди. Яйра Абдуллаевнинг Мария ролида фожияни кўрсата олиш истёдоли, Эркин Малиқбоевнинг қўламдор жанр мизоби-га мос драматик салохияти намён бўлди. Ҳар икки актриса-нинг қайноқ икжози Шиллер қаҳрамонларининг табиати ва сажияси ҳамда ўзаро муносабатларига уйғун эди. Режиссёр М.Спивакиннинг нияти замон ва инсон тақдирини фожияларни кўрсатиш эди. Бу ният спектаклнинг тасвирий-тисмолий таркибига узвий сингдирилган эди. Режиссёр ва расом Г.Брим зўравонлиқнинг ёвуз муҳити манзарасини тасвирчан ярата олдилар.

Спектаклда Шиллернинг ушбу психологик драматикаси билан боғлиқ бўлган қарама-қарши лаҳзалар ҳам учрайди. Бу - табиий ҳол. Театр олмон драматургиясининг нафосатини, ғоявийлигини, пьесаларининг тисмол моҳиятини кашф этган сари, унинг янги сахна талқинини топиши шунчалик мураккаблашиб боради ва бахталаб ҳолатлар ҳам пайдо бўлаверади. Бунга ҳозирги кундаги ўзбек театрининг етакчиси бўлган Б.Йўлдошевнинг бир неча йил муқаддам сахналаштирилган «Қароқчилар» спектакли мисол бўла олади. Бунчалик қарама-қарши фикрлар уйғотган спектакллар кам топилса керак. Академик театр сахнасида кучли шаклга эга бўлган асарни кўриш норасмий ҳол эди. Янги спектакль аввалгиларга нисбатан янги маъно кашф этишга интилиши, қадимги мумтоз асарни замонавий жаранглаши жиҳати билан ажралиб турар эди. Спектакль ўзининг кескин авангардона услуби билан анъаналарга қарши чиқди. Шу билан бирга ифода воситаларини, эски сахна тилини янгилаш каби хусусиятлар кўпчилик эътиборини тортиди. Театр очкидан-очик қўполлик ва зolimлиқни кўрсатиш орқали томошабинларни раҳм-шафқатли бўлишга чорлади. Ёш актёрларнинг қайноқ ройиш ижроларида, спектакль беағиди, шаклидан қатъи назар

гайрининсоний муаммоларга нисбатан кескин норозилик билдирилган эди.

«Кароқчилар»ни сахналаштириш билан бир даврда бошқа олмон драматурги Герхардт Гауптманнинг «Хаёт шоми» асари ҳам қўйилди. Узоқ умр кўрган Гауптман фашизмнинг туғилиши ва тараккий этишининг гувоҳидир. У «Хаёт шоми» пьесаси ҳақида фикр юритар экан шундай ёзади: «...Биз Олмонияда оғир кунларни бошдан кечирамиз...Шоир ҳозирги замон сийёсатининг нозик жиҳатларини билиш шарт эмас...Бироқ шоирлар, агар улар чиндан ҳам шоир бўлсалар, маълум халқ ва маълум замоннинг ҳақиқий руҳини инъикос этирувчилардир. Агар улар улкан ҳаётий далилларни сезмай ўтиб кетсалар ва улар кўзаларига ширин орзу пардасини торсалар катта хатога йўл қўядилар. Мен ҳеч қачон шундай қилишни истамас эдим».

Ўз халқи, ўз даври учун безовталиқ руҳи «Хаёт шоми» пьесасида аниқ сезилиб туради. Ҳамза номидаги театр сахнасида «эски» инсонпарварлик маданияти билан «янги давр»нинг маънавиятсизлиги ўртасидаги келишиб бўлмадик фикри алоҳида ажралиб туради. Бош қаҳрамон Маттиас Клаузенни ижро этган Олим Хўжаев учун ҳам бу манзу асос бўлди. Ушбу спектаклни психологик санъатни инкишоф этишида ўзбек театрининг катта ютуғи десак, муболаға бўлмайди. Ҳамза номидаги театрда «Мария Стюарт», «Кароқчилар», «Хаёт шоми» пьесаларини сахналаштиришда расмон Георгий Бримнинг хизматлари улуг. Машҳур сахна безатувчиси, миллатига кўра олмон бўлган бу расмон Ўзбекистон маданияти аъёналари билан кадрдонлашиб кетди, ўзбек театри

хусусиятларини нозик тушунади, шу билан бирга ўз ишида Оврупо маданияти ютуқларидан кенг фойдаланади. У безатган олмон драмаларида муаллиф поэтикасини теран ҳис этиш, турли замон ва даврларнинг тимсол ва усулларини аниқ ифода қилиш замонавий театр тафаккури билан ажралиб туради.

Брим сахнани безатишда хал қилаётган муаммолар Бертольт Брехт асарларини сахналаштиришда ечимлай қолаяпти. Драматургининг урта асарини сахналаштирилиши унинг поэтикасини «бегоналаштириш» методини эгаллаш учун уришиллардир. Бироқ Самарқанд театрининг кеска санъаткорларидан бири З.Содиқованинг Кураж хола образида ижодий изланиш режаларини қўриш мумкин. Зеро, урушдан аввалги йилларда З.Содиқова ўзбек ва рус театрларида Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» пьесасининг қаҳрамони Луиза образини яратган эди. Эришилган натижаларга қарамай театрларнинг Брехт асарларига мурожаат этишининг ўзини муносиб баҳоламоқ керак.

Кўриниб турибдики, олмон драмаси ўзбек театрида ўз тарихига эга. Бинобарин, олмон драматургияси келажакда миллий театримиз репертуарида кўпроқ жой олади, деган умиддамиз. Фақатгина мумтоз асарлар эмас, замонавий драмалар ҳам қўйилишига ишонамиз. Ўзбек театрининг бадиий-эстетик оламини кенгайтириш муҳим масалалардан биридир. Бу масалани хал этишда олмон драматургияси ҳамда жаҳон театрлари сахнасида яратилган ва яратилаётган бебаҳо асарлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

ИЖОДИЙ САРҲИСОБ

Ўзбекистон театр арбоблари уюшмасининг 50 йиллик таваллуди муносабати билан театр арбоблари уюшмаси Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон республикаси театрларининг ижодий фаолиятини ўрганиш ва театр актёрларини кейинги икки йил давомида икки йиллик санъатда эришган ютуқларини умумлаштириш мақсадида фестивалъ конкурсни эълон қилди.

Конкурс шартларига биноан, театр саҳнасида ижро этилаётган сахна асарларида - энг етук актёр ва актрисаларни аниқлаб, уларнинг яратётган образларига баҳо бериш ҳамда меҳнатларига яраша тақдирлаш мақсадида Ўзбекистон театр арбоблари уюшмаси маҳсус совринлар таъсис этган эди. Шу муносабат билан ноябрь ойи бошларида бир гуруҳ Тошкент Санъат институтининг ўқитувчиси, санъатшунослик доктори Т.Баяндиев, Ўзбекистон Маданият вазирлигидан Д.Мусаева, драматург С.Сирожиiddиновлардан иборат ҳайъат аъзолари Қўқон Ҳамза номили театрга таширф буюриб, Нурилоҳон Хожиди Абдуллоҳ ўғлининг қаламига мансуб «Муҳаббат қасри», «Қўқоннинг ўн иккинчи дарвозаси» тарихий драмаларини томоша қилиб, асар ҳамда актёрлар меҳнати ва ижодиға юксак баҳо беришди.

Айниқса, Ўзбекистон халқ артисти Рашидхон Содиқов ижросидаги Шоҳ Жаҳон ҳамда ўзбек театри саҳнасида биринчи бор ижро этилган ва яратилган Чингизхон образига катта баҳо бердилар. Бу актёр ҳозирги кунда устозлар ижро этган Отелло, Шоҳ Эдип, Эзоп, Жалолдин Мангуберди, Паҳлавон Маҳмуд каби улуг сиймоларни, ҳатто Амир Темур сиймосини шу актёр томонидан яратилишига умид боғладилар.

Ушбу кўрик-танловнинг якунига бағишланган

муҳокама Маданият вазирлигида театр арбоблари уюшмасининг раиси, халқ артисти Б.Қориева ҳамда театршунос олим М.Раҳмоновлар иштирокида бўлиб ўтди. Унда бутун вилоятларга бориб, театрларнинг ҳозирги кундаги ижодий фаолиятини ўрганган ҳайъат аъзоларининг ҳисоботи тингланди. Ҳайъат аъзоларининг ҳулоасига кўра, I ўрин ва I соврин энг яхши эркак роллари - Шоҳ Жаҳон ҳамда Чингизхон қиёфалари учун Ўзбекистон халқ артисти, 1973 йилги Ўрта Осиё театрлари фестивали, 1996 йилги «Наврўз» фестивалининг лауреати Рашидхон Содиқовга насиб этди.

Биз ўзбек театрининг мухлислари ҳамда Ҳамза номили Қўқон муסיқали драма театрининг барча ижодий жамоаси номидан Рашидхон Содиқовни чин юракдан муборакбод этиб, унга ижодий парвозлар тилаймиз.

Эркин МУРОДОВ,
Ҳамза номидаги муסיқали
драма театри бош режиссёри
Қўқон.

Арслонга ташбих бўлган золим ўзини «кўшк соқолли»ларга киёс этади ва жабарийлардан ғоят норози бўлади. Бу жиҳат ҳикматан собит-дирки золиммижоз зотлар ўзларини доимо ҳақорат ва таҳқирлашга дучор бўлгандек тасаввур этсалар, ҳудабехуда фарёду фиғон этадилар. Чунки, бундай зотлар ўз хилқатларининг таҳрик ва таъжили сабабидан зехн-ларидидаги ният ва афкорлари бир-бирини таъкиб этади. Натижада уларнинг зехни бекарор ва талош бўлади. Ўз ният ва орзулари йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдилар ва ҳеч кимни тан олмайдилар. Ёлғиз ўзларини бегумон ҳақ, деб фараз этадилар.

МАСНАВИЙ

*Роҳ ҳамвораст ва зераш домҳо,
Қаҳти маънӣ дар маёни номҳо.*

ТАРЖИМАСИ

*Йўл равону туб-тубида домлар,
Ном эмас бу, қун-қуруқ бу номлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Йўл текис ва равон кўринади. Аммо, бу текис йўллар тубига тузоқлар тиклимишидир. Шунингдек, бу номлар замирида маъно абасдир.

ШАРХ

Ушбу шариф байтга қадар келган қатор абёт арслонга ташбих бўлган зот томонида баён қилинган эди. Бундан сўнг келгуси бир қанча шариф байтлар Маснавийнинг тақозосича бир қомил ва ориф зот тилидан баён қилинади. Дунёнинг ахволи амалда ғоят зариф ва латиф кўринади. Бирок бу зарофат ва лафзат маконининг тубларида инсонни балоийи бадга гирифторм эгтувчи жуда кўп макр,

Давоми. Боши ўтган сонларда

хийла, зулм ва таҳликалар тузоғи бордир. Назар солинг, атрофда қулоқларимизни қоматга келтиргувчи қанчадан-қанча номлар янграяпти. Бу номлар қарсиллаб ёрилган тошлардек, қирсиллаб синган шох-шаббадек қуруқ садо. Маъно қаҳат. Маъно абас.

Одам боласи қаро ер қаърига қўйилиб, ҳали замон қурт-қумурска илматешик ғалвир қилиб юборгувчи жонсиз вужудни ҳам ювиб-тарайди, қим-хобларга, қафаларга чирмайди. Одам, яна тўрт кундан сўнг тўкилгувчи бу деворларга жаннат нақшларини солаверади. Одам - жаннат одами. Унинг қонида гўзаллик яшайди. Шунданми, қароқчи зиндонда ўтириб ақл бовар қилмас шақлларни яратади. Ўғри, талончи, қотил ҳам юз-қўзига қарайди. Ақалли жуда пўрим либосда кўринишини истайди.

Одам...Бир донишманд Қуръони мажидни ўқиб чиккач «Хаёт - жуда содда», деган ҳулосага келди. Уни одам ўзи мураккабликлар қанғалига ташлади. Зеро, Қуръони мажид, одамини Ер ва Осмонлар ўртасидаги ўн саккиз минг олам махлуқотининг бири, бир ота ва бир онадан яралган фарзанд эканини, инсонлар Одам алайҳиссаломдан буён фақат Ислонда - мусулмон бўлиб дунёга келишлари, кейинчалик ўз мураккаб ўйинлари тудайли турли-туман йўл ва тариқатлар орасида чалқашиб юришларини ўргатади. Аҳамият беринг. Қуръон лаҳза сайин Ер ва Осмонларни ёдга солаверади. Ой ва юлдузлар нури, қуёш шуълалари ҳаққи қасам келтираверади. Қуръон борлик олам, табиат, инс-жинлар, тоғу-тошлар, дарёю кўللар, дунё ва уқбо китоби. Қуръон Ер ва Осмонлар қўшини. Юлдуз нуруларидан, ойнинг дарё-дарё нуруларидан таралган мусика. Қулоқ солинг: «Вашшамси вазуҳаха (Қуёшга қасам, унинг ёруғлигига қасам). Вал қомари иза талаха (Ва унинг ортидан келгувчи ойга қасам). Ван-наҳари иза жаллаха (Ва ёруғ эгтувчи

қунга қасам). Валлайли иза яғша. (Ва борлиқни қоплагувчи тўнға қасам). Вассаман вама банаха (Осмонга, уни бино қилган (зотга) қасам).

Қуръонни бани башарга дастур қилиб юборган Зот ўз мулкидаги жамийки махлуқот номи билан қасам ичади. Бу қасамни Одам деб келтираверади. Бу буюқ Зот ер юзига халифа қилиб юборилган махлуқ ҳузурига юзлари қаро, мулзам ва осий ҳолда келмасин, деб дам-бадам огоҳлантираверади.

Қуръон қасам ичаверади.

МАСНАВИЙ

*Лафзҳо ва номҳо чун домҳост,
Лафзи ширин реги оби умри мост.*

ТАРЖИМАСИ

*Лафзлар ва номлар чун домдур,
Тотли лафз умр суви ичра қум эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лафзлар ва номлар тузоқлар каби. Сувратан баъзи ширин лафз - сўз умримиз сувининг қуми янглигдир.

ШАРХ

Чунончи, бир янги таъриф-ибора-ни эшитган соддадил гумон этадики, бу таъбир соҳиби зариф зотдир. Холбуки, бу зарофатли лафз кўплаб лафза қасофат ва балохатларга лиммолим эди. Бошқа бир инсон гўзал нуқтар сўзлайди. Тинглаганлар хайрат тилини тишлаб қоладилар ва нотик раъйини фойдали, деб гумон этадилар. Сўнг эса ўша нотикнинг «зарофатли» йўлларида ҳаракат қилади ва ўзини мазаллату зарарга гирифторм айлалади. Шунинг учун ширин лафз - сўз умримиз сувини махв ва ҳалок, қалбимизни муқаддар ва ғамнок қилади. Бинобарин, саҳих фикрни ғайри саҳих фикрдан, қозиб (ёлғон) раъйни содиқа (рост) раъйдан тантанали

ва зийнатли лафз эмас, хакикий маъно ажратлади.

МАСНАВИЙ

*Он яке реге, ки жўшад об аз ў,
Сахт кам ё баст, рав онро бижў.*

ТАРЖИМАСИ

*Ул бири қум, жўштирар ул сувни,
Оқил инсон бор, қийир тоғил уни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул бири шундай қумдирки, сувни жўш урдиради, айни дамда сув ундан покланади, яъни қум сувни покиза этади. Эй оқил зот, сен ана шундай қумни ахтариб топ!

ШАРХ

Хаёти дунёда қум янглиғ сонун саноксиз лафз - сўз ичида ҳаётбахш, жон ато этгувчи каломлар бор. Сен эй толиб ва солик! Шояд, шундай бир хикматкалом соҳибнинг жонбахш суҳбатига бир лаҳза ноил бўсанг. Сен уни тарқ этма! Сен уни топ!

Муқаддас «Инжил»да Сўз мавқеи-га катта ўрин берилади. Сўз бирламчи ҳаёт аломати сифатида эътироф этилади. Сўз - Оллоҳ таборак ва таъолонинг Одам қадар буюк кашфиёти. Эҳтимол, Одам алайҳиссалом илк дафъа талаффуз этган сўз «Роббим» каломидир. Аммо, иккинчи талаффуз этган сўзлари шубҳасиз, Роббинизга ҳамдларидир. Аммо бу ҳамдлар Одам алайҳиссаломнинг ўзи каби пок ва бегубор эди. Ўша дамда бу сўзлар бегараз ва беқадар эди. Бу ҳамд ва шукроналик лафзлари тамаъгирлик, хушомад, мутеъ ва мутах-

хамлик оҳангларидан холи, иймон, иқрор, одамийлик шукронаси эди. Аммо бу қутлуг каломлар кейинчалик банд тилидан банданинг ўзига томон кўчди. Банда бу муқаддас каломлар тожини ўзидек бир гуноҳкор қулнинг шаънига бахш этди. Сўз хор бўлди. Калом топталди.

МАСНАВИЙ

*Хаст он рег, эй писар, марди Худо,
К ў ба Хақ пайваст, аз худ шўд
жудо.*

ТАРЖИМАСИ

*Эй ўғил, ул қум эрур марди Худо,
Хаққа пайваст бўлди, ҳам ўздин
жудо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ўғлим! Сувларни қайнатгувчи ва поклагувчи қумдан муддао марди Худо, ориф ва доводирки, ўзидан жудо бўлиш йўли билан Хаққа қовушади.

ШАРХ

Сувларни қайнатиб, жўш урдигувчи қумдан мақсад авлиёўллоҳ - Оллоҳнинг мардларидир. Уларнинг футуҳли ақл, руҳларидан, файзбахш каламларидан адаб ва тарбиянинг ҳаётбахш суви абадий нусрат сари равон бўлади. Эй ўғлон, шу боисдан ул покиза зотларга толиб, ул муборакларнинг ўлуғ битикларидан баҳраманд бўл.

МАСНАВИЙ

Оби азби дин ҳаме жўшад аз ў,

Толибонро з-он ҳаётаст ва намў.

ТАРЖИМАСИ

*Дину иймон суви ундан қайнағай,
Толиб ундан жон олур ҳам яшнағай.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша Худонинг мардлари туфайли дину иймоннинг лаззатбахш суви доимо қайнаб жўш уради. Дин ва иймоннинг ҳаётафзо суви. Куръони мажид таърифлаган «бимайн маъийн» (оқин сув) каби абадий

жараён этади. Кимда-ким ўша Худо мардларини талаб айласа, нашъу намо тоғбай, иншооллох.

«Мардонии Худо Худо набобанд, Лекин зи Худо жудо набобанд» байти туркийдаги «Авлиё Худо эмас, Худодан жудо эмас» ибораларига мос келади.

Биз шарҳ жараёнида «Мардонии Худо» «Худонинг мардлари» таърифини кўп қўллади. Бу фақуллода жозибали ибора қандай маънони ифода этади. «Мард» калимаси туркийда «баҳодир» ё маъносига ёвуқ. Одатда бу ибора Оллохнинг дўстлари - валийларга нисбатан қўлланилади. Оллох субҳонаху ва таъолонинг баҳодир эрлари кўп - мужоҳидлар, тақво эгалари, солихлар, сиддиклар ва ғайра. Аммо бизнинг таърифимиздаги «мард» қандай зот. Бу зотлар инсониятнинг энг улуг душмани - нафс билан жиҳодга киришганлардир. Бу зотлар заррача кусурдан токи улкан ғуноҳларга қадар мурасасиз ёвдилар. Оллохнинг одам Рухи ва жонига сингдиргувчи неки бирламчи ҳалол туйғуларини кўрғони ўша зотлар. Улар шайтон дасисаларига учмайди. Энг кўзга кўринмас зарралардан-да зарра ғуноҳ балки олам назаридан паноҳ топар, бироқ бу зотлар нигоҳидан қоча билмайди. Улар Ҳақ йўлидаги энг Ҳақ толиблар, мустақиймлар. Худонинг мардлари ҳўкиз билан жанг қилгувчи, ёҳуд қандайдир оёқ-қўл жанглари билан одам сўнгганини сингдиргувчи, нари борса тош отиб, тош кўтаргувчи таназўрлар оламиндан олис-олисларда, бу дунё аҳлининг нобино назарлари ета олмайдиган маъволарда яшайдилар.

МАСНАВИЙ

*Ғайри марди Ҳақ чу реғи хўйш дон,
К-оби умратро хўрад у ҳар замон.*

ТАРЖИМАСИ

*Қуш-қуруқ қум марди Ҳақдан
ғайрилар,
Умр сўзининг ичарлар-да, ичар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо мардидан бошқасини қуруқ кум, деб бил. Бу қуруқ кум умринг сувини симириб, адо қилади.

ШАРҲ

Авлиёуллох ҳазратларидан ғайриларнинг аҳвол ва руҳониятига доир каломлар ва уларнинг битиклари

шаклан ҳар нақадар порлоқ бўлмасин, бу каломларни тингланлар ва бу битикларни мутлоа қилган кимсаларнинг умри ҳабба бўлади. Ўша ҳаётсиз лафзаларни қабул қилган кимсалар азобу жазага гирифтордилар. Бинобарин, инсон қабул қилмоқчи бўлган каломот ва фикр соҳибининг аҳволини, яъни унинг кимлигини таҳқиқ айласин. Зеро, бир иймонсизнинг иймон ҳақиқиди рисоласини ўқимақдан бурун муаллиф руҳининг тадқиқ этиш шарт. Зеро, қўлида шароб тутиб, Куръони мажид оятларини талаффуз этаётган «донолар», масту аласт ҳолда ҳадиси набавияни тилга олиб «муҳаддис»лик қилаётган жоҳиллар қўпайиб кетди. Хусусан, қалам аҳли - шуаро мукаддас мавзулар майдонида ким ўзарга баҳс боғлаганлар. Уларнинг уюрида ҳақиқий айғир билан байталини фарқлаш хийла мушкул савдо. Юқорида баён қилинган қоида байбий-руҳоний ҳаётга доир бўлиб, бу аҳвол фан асхобларига махсус эмас. Зеро, аҳли илм фанний муаммоларни майдонга қўймоқлари, баҳсу мунозара мавзусига тадбил айламақлари наинки жоиз, балки фойдалидир.

МАСНАВИЙ

*Толиби ҳикмат шав аз марди ҳақийм,
То аз ў гарди ту бийно ва алийм.*

ТАРЖИМАСИ

*Бир ҳақим марддан бўл ҳикмат
толиби,
Токи бийносен ва Ҳақнинг олим.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир мард ҳақимдан ҳикмат талаб қилгувчи бўл, токи сен ундан басийр - кўргувчи ва билгувчи, яъни Ҳақни англагувчи бўлғайсен.

ШАРҲ

«Ҳикмат» лафзи шу пайтга қадар жуда кўп истемвол килинди. «Ҳикмат» сўзи фалсафа каломи билан бақамти ишлатилиб келинди. Чунончи, қадимги Ҳинд ва Миср, шунингдек, бир қатор юнон мутафаккирлари «фалсафа» иборасини «систам», яъни маслак маъносига ҳам қўллаган эдилар.

Инсоният Оллох таборак ва таъолонинг илҳом билан юборган баййинотларини ибтидода раббоний қонун сифатида қабул қилган бўлса, аста-секин бу илоҳий дастурларни

унута борди. Ер юзининг турли гўшаларига ёйила борган сари бирламчи асосини мутлоко фаромус айлади. Оллох зоти ва сифоти унутилди. Заминада худодар пайдо бўла борди...

Аммо замин пайғамбарсиз қолган эмас. Башарият баншоратсиз қолмаган. Ерда Оллох назар қилган қалби уйғок, зехи ва кўзлари бийно зоти шарифлар бор. Сукрот, Афлотун ва Арастулардан сўнг дунё юзига келган анвоний руҳоний ва моддий афкор қанчадан-қанча инсонларнинг эътиқодини тор-мор айлади. Масалан, ҳар нечук саодатнинг инкори билан ҳикмат ва саломатлик токига етишгувчи, ҳар қандай нафиси рад этгувчи машхур Эпикурнинг маслағи; охират бахсини қулияни тарк этган, нафиси машшоқ ва мутбойишани энг гўзал ахлоқ қушандаси деб билган Стуйисини маслағи; сўнгроқ Искандария шаҳрини забт этган фанофиллох (Оллох учун фано бўлмоқ) - «Афлотуни жаҳид» маслағи; кейинроқ Испанияда арабларнинг Афлотун ва Арасту мактабини бошқача бир суратда тараққий эттирган маслак; ниҳоят, 18-19 асрларда Англия, Олмон, Франсада бир томонда мушқирий (худосизлар) ва бошқа тарафда муваххидийн (ёлғиз Оллохнинггина тан олгувчилар)нинг систем ва маслаклари зухур этди. Бу ҳодисаларнинг барчаси бир-биридан жудо ва узок эди.

Ислом таълимоти ер юзига кенг ёйилгунга қадар бир-бирига зид, бири-бирини қаттиқ рад этгувчи турли-туман қарашлар пайдо бўлди. Ва замоналар ўтиши билан секин-аста йўқлик мулкига айлана борди.

Ҳикматта мутааллуқ бўлган Ислом динининг олти буюк асоси борди. Биринчиси: қонинот қадим бўлмай, Ҳақ амри билан махлуқ экани оёт ва баййинотлар воситасида исбот этилган;

иккинчиси «Ёсин» сурасининг қиркинчи оят қаримасида буюрилади: «Лашшамсу янбағйилаҳ ан тудри-кал комаро валаллаһуму собиқун наҳари. Ва қуллун фий фалақини ясбаҳун». Мазмун: «На офтобга сазовордиким оғиға етсин, на тун қундуздан ўзгувчиқорқидир. Ва ҳар бири ўз мадорида юзгай».

Тафсир: Офтобнинг нур сочиши қундузга ҳос бўлиб, ойнинг ёғду тараптиши тунга ҳосдир. Қуёш ойнинг нур таратишини мағлуб этмайди, яъни, қундуз эртарақ келиб, туннинг маълум қисмини эгаллаб ололмайди, ёҳуд тун сабақат этиб, қундуз хатм

бўлмай келолмас. Хар замон ва макондаким тун-кундан муайян андоза мукаррар бўлгандир, ўша мукаррар холида жараён этади. Ва бу курраларнинг ўша конуниятдан бир дақиқа бўлсин тақаддум ва таъхир этмакка мажолли йўқдир. Хар бир сайёра ўз мадорида гардиш этади ва бир кадам бўлсин на ул ёнга, на бу ёнга силжий олади. Ва шу қадар кескин ҳаракат жараёнида бу қадар улкан фазо майдонида улар бир-бирларига тўқнашиб кетмайдилар. Бу буюк низом ана шу азиймуш-шаън мошинлар бир буюк зотнинг иқтидори қўли билан бошқарилишини тушунишимизга кифоя қилмайдими. Шундай экан, тун ва кунни алмаштиргувчи, ой ва қуёшни навбат билан бошқаргувчи зот сизларни фано қилмокка, ундан сўнг яна қайта пайдо этмокка ожизми? (Ушбу шарҳда форс тилидаги тафсиллардан фойдаланилди. - тарж.).

Юқоридаги ояти карима ва тафсирда қўриб ўтганимиздек, ер шари, самовот жисмларининг ҳаракати ҳали авруполиклардан бир неча аср бурун азиймуш-шаън Қуръонда баён буюрилган экан.

Ўчтинчиси. Хар нечук феъл ва ҳаракат Раббоний ироданинг хоҳиш ва истагига қўра рўй берилиши ҳақиқат экани.

Тўртинчиси. Бутун инсониятга одам боласига бирдек меҳр ва оқибат кўрсатмок.

Бешинчиси. Мўъмин Худонинг хавфидан бошқа хар нечук қўрқув ва талошдан қалбини озод этмоғи, шу

восита билан ўзининг абадий саодатини таъмин этмоғи.

Олтинчиси. Хар нечук шубҳа-гумонлар қулоҳидан қутилиб, раббоний ваҳйи бўлган азиймуш-шаън Қуръоннинг жалил амрига бўйсинмок.

Шундай қилиб, бу асос ва буюк ҳақойиқни аңлаган, бу гўзал аъмол ижросига саъй этган «улулаллоб» исломий ҳикмат чашмасидан баҳраманд бўлажак. Бу муборак гуруҳ хусусида «Бақара» сурасининг икки юзи олтмиш тўққизинчи ояти каримасида буюрилади: «Юътил ҳикмата ман яшау ва ман юътал ҳикмата фақод увтия хойрон касийрон ва ма яззаккару илла удул албаби». Мазмуни: «Кимни хоҳласа, ўшанга ҳикматини беради. Кимга ҳикмат берилса, унга кўп яхшилик берилган бўлади. Фақат ақл эгаларигина эслайдилар. (Ояти карима таржимаси «Тафсири Хилол»дан олинди).

Эй солиқ! Азиймуш-шаън Қуръонда хайрли башорат бўлган ҳақиқий ҳикматга молик бўлмок эсанг, Раббоний амрга тобёе ва толиб ва ҳикматга молик бўлган бир марди Худога роғиб бўл! Токи сен ҳам мубин динимизнинг дақойиқларидан воқиф ва мардони Худонинг ҳикмати билан доно ва ориф бўларсан.

Хотамул анбиё (с.а.в.) буюрадилар: «Ҳикматнинг боши хавфи илоҳийдир». Бу ироданинг нақадар буюк ҳикмат экани таърифа муҳтож эмас!

МАСНАВИЙ

Манбаи ҳикмат шавад ҳикмат талаб,
Фориғ ояд ў зи таҳсили сабаб.

ТАРЖИМАСИ

Ҳикмат қони бўлди ҳикмат истаган,
Фориғ бўлди у сабаб таҳсилидан.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳикмат талаб қилган кимса ҳикмат таҳсилидан кейин ҳикмат манбаига айланади ва сабаб таҳсилидан фориғ бўлади.

ШАРҲ

Хар бир инсон шарияти мутаххаранинги (пок диний аҳкомлар, конунлар мажмуи) йўлида ҳаракат айланоғи фарз. Бир соҳиби ирфондан ҳикмат талаб қилган кимса Оллоҳ марҳамати билан асл саодат соҳиби бўлади. Ва у ҳақиқатан билурки, кофан асбобининг (барча сабаблар) холиқи Оллоҳ таъолодир.

Иймон келтирган банда шариятининг мана бу банди маъқул, бу банди эса номаъқулоқ демоғи мумкин эмас. Шарият шундай бир хавздирким, бу хавздан бир қатра сув беҳудага исроф қилинса, қурийди. Шул боисдан иймон руқнларидан фариштага инондим, лекин «хайру шар» Ҳақдан эканига ишонқирамайроқ турибман, деб бўлмайди.

Биродарлар, бу олам бутун борли-

нича Оллох назари ва эътибори остидадир. Биродарлар, кўзингизни катароқ очиб, самовот кенгликларига назар солинг, бир лаҳза ҳаёлан ер юзидан ақалли етти-саккиз терак бўйи кўтарилинг. Э биродар, ана шу етти-саккиз терак баландликдан ерга томон қарасангиз Фалончи бойнинг қасри катакдан ҳам кичкина эканини пайкайсиз. Худди шу арзимас баландликдан сизга бировнинг жаражарақ мол-дунёси, такаббуриги, манманлиги асло кўзга ташланмайди. Э биродар, энди хафа бўлманг, Сиз жамийи майда-чуйда, иқир-чиқирлардан фориғ бўлдингиз!

Дунёдаги ҳеч бир нарса Оллох назаридан қочиб қутилмас.

МАСНАВИЙ

*Лавҳи ҳофиз лавҳи Маҳфуз шавад,
Ақл аз ӯ рӯҳи маҳфуз шавад.*

ТАРИЖИМАСИ

*Лавҳи ҳофиз Лавҳи Маҳфуз ёлур,
Ақл ундан рӯҳи маҳфуз ёлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лавҳ ҳофиз экан, Лавҳи Маҳфуз бўлади. Хикмат талабида бўлган кимсаннинг ақли руҳ туфайли маҳфуз бўлади, яъни асралади.

ШАРҲ

Хикмат талабида бўлган ақл ва хикмат соҳиби Қуръони мажиднинг буюк ҳақиқатлари, бир марди Худонинг ҳукм ва асрорларини ҳифз этгучи бир лавҳ экан. Илоҳий файз уни нафс ва шайтоннинг вас-васасидан маҳфуз этади, яъни асрайди.

Уша толибининг ақли ибтидода хикмат талабида экан, сўнг унинг ўзи Рух ёхуд Рухул Қудс (малоика) томонидан маҳфуз бўлади. Демак унинг руҳи асрагучи, қўллагуви қудратга айланади.

Одамзот руҳнинг қудратини ҳақиқатан хис қилганича йўқ. Тақво соҳиблари, мужоҳид, сидик, ориф ва солиқлар руҳининг қудрати чек-чегарасиздир. Биз қундалик рўзгор машаққатлари, дунёнинг ялтир-юлтир алдоқлари, нафснинг тизгинсиз исёнлари, лаҳза-сайин манъий инқилоблар саҳнасида кечаётган ғўнгарилар комида қолиб, руҳониятдан жудо бўлаёздик. Оллоҳнинг ёлғиз Одам фарзандиганига берган инг танқис неъмат - Рухдан юз бурдик. Рух бизни тириклай тарк этди, тан ҳар нарсадан қолиб келди.

МАСНАВИЙ

*Чун муаллим буд ақлаш мардро,
Баъд аз ин шуд ақл шоғирди ёро.*

ТАРЖИМАСИ

*Ақли устоз эрди аввал эрини,
Сўнгра шоғирд бўлди у, не дердинг?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул зотнинг ақли ибтидода хожа эди. Сўнг эса ақл унга шоғирд тутинди.

ШАРҲ

Инсоннинг дунё ва охират ишларида тараққий этмоғи учун энг бирламчи восита - устоди унинг ақл ва истеъдоди бўлиб, ақли қомил соҳибини ибодати мақбула ва масоъий машруъа ижроси, ҳамда ҳикмат таҳсилоти даъват қилади. Бир марди Худонинг этагини туттириб, маърифат касб эттиради. Толиб оқил, тариқи ҳаққа мойил, руҳи ҳақойиққа восил бўлгандан сўнг, ақл унинг руҳоний хикматидан хайратда қолиб, даставвал устод эса, нияҳат шоғирд бўлади.

Инсон ёлғиз жимёв ва матассил эт еб, дунё маълумотиға қирон келтириш учун яралганида Парвардигор унга «имтиёз» бермаган бўларди. У «ақл» имтиёзи билан жамийи маълумотдан баланд бўлди. Инсон ақл билан бутун мавжудот устидан ҳокимлик ўрнатди. Ўзидан неча минг қарра қудратли бўлган маълукларни туҳуми билан қуритди. Аммо, минг афсуски, инсон нима сабабдан бу илоҳий «имтиёз» ёлғиз унгагина берилганини ҳаёлига ҳам келтирмади. У - ақлли. Унинг ақли шиддат билан таназзул сари учиб бораётганини сезиб, хис қилиб туради. Аммо, ақл унга ҳар лаҳза орқага йўл йўқ, деб уқтираверади. Аммо, у билмайдик Оллох салтанатида на «орқа» ва на «олдин» бор. На тарих бор, на ўтмиш ва на келажак бор. Оллох салтанатида бугун биз бормиз, эртага ҳам биз бўламиз. Аммо қаерда? Қандай ҳолатда? Қайси маконда? Буни ёлғиз ўзи билади. Тангри тоғ этагигада қандайдир қорхона ўрнида отхона, унинг ўрнига майхона қурилаверади; Қофарниҳон соҳилига қимдир оромгоҳ тиклайди, қимдир уни бузиб ташлади ва масжид тиклайди, қимдир масжидни ҳам бузиб ташлаб бутхона қуради...

Тангригоҳ Тангри мангулигини тимсоли бўлиб тураверади. Қофарниҳон эса Инсон Рухининг абадияти бўлиб шовиллайди... Шовиллайди...

Машҳаргача шовиллайверади. Унинг тўлқинлари қабр устихонларини қўчириб кетгандек, оромгоҳдаги антика ётоқхонани, ундаги хушбўй тўшақларни-да тўқинларни қифтига ташлаб оқаверади...

Мангулик ана шу. Вақт - бизмиз. Мана шу замон ҳам ўзимиз.

МАСНАВИЙ

*Ақл чун Жибрийл гўяд: «Аҳмадо!
Гар яке гоҳе нихам сўзанд маро».*

ТАРЖИМАСИ

*Ақл дер Жибрийл мисоли: «Аҳмадо,
Бир қадам қўйсам ёнарман ўт аро».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл Жаброил алайҳиссалом каби дейди: «Агар мен яна бир одим олга ташласам тажаллий нури мени қулқуқига айлантиради».

ШАРҲ

Шаби жалили Меържда Фахри олам алайҳиссалоту вассалом бир оз таваққуф қилган ҳазрат Жаброил алайҳиссаломга дейди: «Эй биродар, не учун меидаан таъхир этдинг?» Ҳазрат Жаброил алайҳиссалом жавоб беради: «Агар бир бармоқ боши қадар олга қадам ташласам ёнгайман».

Ақл ҳам ибтидода соҳибига раҳбар ва раҳнома экан, нияҳат тараққий этган руҳга ёхуд Рух соҳибига арз этади: «Мен ўз иқтидорим воситасида маълум бир нуқтага қадар бора оламан ва муайян ҳодисанинг фахмлайман. Агар сен қўра билгучи ҳукм ва асрорин ўз қувватим билан ҳифз этмакка касб айласам тажаллий нури мени қулга айлантиражак».

Бу байти шариф нечоғли олий, нақадар маънавийдир. Қомил ақл Жибрийл Амнига, тараққий этаётган Рух пайғамбарининг (с.а.в.) лайли жалилан Меърждага (Меърж тун) Қудсий аҳволларига қиёсланапти.

Ҳазрат Жаброил бир лаҳзада тексиз масофани босиб ўтardi. Қомил ақл ҳам бир сонияда зеҳнан афлоқни сайр ва ихота айлайди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) тексиз тажаллиёт нури, ва илоҳий хикматга мушарраф бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*«Ту маро бизгор э-чи пас неш рон,
Хадди ман ин буд, эй султон жон!».*

ТАРЖИМАСИ

«Сен мени қўйгин-да бул олга равон,
Шул эди ҳаддим, эй султони жон!».

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен мени қўй. Олдинга боравер.
Менинг ҳаддим шул ерга доғур эди,
эй жон султони!

ШАРХ

Бул байти шарифдаги фасохат ва бағоят, ирфон ва маърифатга боқини! Саодатга даъвогар ва ҳикматга қобилиятли инсон вола-ю хайрон бўлди. Юз офарин, эй ношири нури яқийн, Ҳазрат Мавлоно Жалолиддин! Эй, сўфия аҳлининг пешвоси ва эй, орифлар жон сувининг сарчамаси! Жибрийл Амин Фахри оламга (с.а.в.) арз қилгани каби ақл ҳам соҳибига дейди: «Менинг қувватим сенга зоҳирий улумлар ва турли амрларни етказмакка етарли эди. Аммо энди сенинг учун бошқа бир поёнсиз олам юз кўрсатдики, менинг у олам ичра қирмакка ҳад ва иктидорим йўқ! Энди, эй Рухи равон, сенинг олий навбатинг намоян бўлди. Ул олами лоҳутга тўғри шитоб эт. Ва файзинг туфайли мени ҳам ноили урфон ва комрон айла!».

МАСНАВИЙ

*Хар кӣ монд аз коҳили бешукру сабр,
У ҳамин донад, ки гирад жой жабр.*

ТАРЖИМАСИ

*Қайси коҳил бўлди бесабр, бешукру,
Жабр пойин тутганин билгай сўқир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хар кимки танпарварлик ва танбаллиги боисидан шукрсиз ва сабрсиз бўлди, ундай одам жабрнинг оёғини тутганини яхши билади.

ШАРХ

Инсон боласида мавжуд бўлган бу қадар Раббоний эҳсон - аъзолар, хис-туйғу, тафаккур ва руҳоният учун Оллоҳ таъолога шукроналар келтирмак жоиз.

Шу нуқтада Оллоҳ таъолонинг одам фарзандига эҳсон қилган анвойи неъматларини, одамзот ўз қўли, ақл-тафаккури билан яратган неъматларидан ажрим қилиб олайлик. Оллоҳ таъолонинг Одам боласига инъом қилган энг буюк неъматларининг мумтозроғини ҳам санаб адо этиб бўлмайди. Масалан, одамийлик не-

ъматини нима? Бу сиз билан бизнинг гўнғиз ё ит қавмида яралмаганимиз учун Оллоҳга шукрона келтирмагимиздир. Холбуки, аксарият ҳолларда биз бу неъмат кадрини тупроққа қориб, гўнғиз ё ит ҳам хазар қилувчи амалларни адо этгувчиларимиз. Ёинки ақл-тафаккур, меҳр-муҳаббат каби энг олий неъматларни олайлик... Одамзот кўп ҳолларда қафтларини ёзаркан, энг аввало, ақаси ёхуд уқаси, бир оддий химматли одам ҳам беришга қодир бўлган неъматни Одамлар, замину самоват, ундаги жамий-ки мавжудотнинг Холиқи - Оллоҳ таборак ва таъолодан сўрайди...

МАСНАВИЙ

*Хар кӣ жабр овард худ ранжур кард,
То ҳамон ранжуриши дар гӯр кард.*

ТАРЖИМАСИ

*Жабр қилган ўзин бошига етди,
Ўшал жабри ани мазора элтиди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимки одамлар бошига жабр келтирди, ўзини-ўзи хаста айлади, яъни ўз бошига ўзи етди. Ўша хасталик охир-оқибат уни гўрга тикди.

ШАРХ

Хар кимки ғайримустақим, яъни эгри йўлни тутди, Ҳақдан чекинди, йўл сўғида ўзини хаста ва тор-мор

айлади. Инсон маънан ва жисман мариш (қасал) ёхуд оғиз бўлмасликни истаса, ибодат ва хайрли амаллар ижросига сайё-ҳаракат қилсин.

Инсон фитрати яхшилик - факат яхши амаллар тупроғидан қорилган. Шу сабабли ёмонлик содир этгувчи зотлар, ёхуд ёмонликка мойил одамларни чиндан хасталар дейиш мумкин. Рухан, ақлан, жисман соғлом одам ёмонликни билмайди. Кимки ёмонликни ақалли ҳаёлидан ўтказса, демак, албатта, иллатлидир. Бу иллат унга ҳаёти дунёда ҳам катта мусибатлар келтиради, уқбо ҳаётида ҳам.

Мутаржим - Асқар Маҳкам.
Мушориҳ - Обиддин Пошшо.

(Давоми бор.)

Суратлар Муаллифи Р. Эрматов.

Жалолиддин Румий ушбу асарининг ўзак концепцияси дея нарс ва ҳодисаларнинг аломатларидан ўтиб моҳиятига яқинлашиш деб тушуниши мумкин. Улуғ валийнинг фикрича, бундай ёндошув кишини Оллоҳга яқинлаштиради, зеро, илм ҳам аслида яратганини билиш учундир.

Мавлоно қарашларидаги демократик руҳ ҳаракатининг иски улкан - Шарқу Фарб маданияти, дини, дунёқарashi, урф-одати... кесмиган, бири иккинчисига тавсир қилган юрт ҳавосидан нафас олганидан ҳам дарак беради. Қатор асарларда Европа мутафаккирларининг кўпчилиги айнан Румий асарларига мувожаат этиши, ундан ўрганиши ҳам шу билан изоҳланса ажаб эмас. Ёхуд бу фикрни бошқача айтиши мумкин - Фарб файласуф психологлари, хусусан Гегель, Фрейд, Фромм, Юнг каби олимларнинг асарларини ўқиган, улкан маъзани мавлоу маънода ўзига сингдирган ўқувчи Мавлоно (Румий) асарлари руҳига оsonoққ қиради, уларни тeрaнpoққ тушунади. Чунки улуғ валии ва мутафаккирларни бир бирига яқинлаштирган ҳамжиҳат инсон ва унинг МОҲИЯТИни тушуниш йўлида чиқарилган хулосалар муштараклигидир. (Уларнинг ахлоқ масалалари - бошқа мавзу). Чунончи, Румий ҳазратлари таҳаммулидан ортиқ Эҳтирос берилгани учун ҳам Қайс Мажнунга айланди, дейдики, бу фикр инсоннинг хатти ҳаракатлари, ўй фикрлари замирида жинсий майл ётади (бир ёқламалигидан қатъи назар), дея психологияда янги оқимга асос солган Зигмунд Фрейд назариясининг анча илгари ниш урган куртакларидир, дейиш мумкин. Ёхуд Карл Густав Юнгнинг «коллективная бессознательность» назарияси қайсидир нуқталарида Румийнинг олам яратилмасдан олдин руҳлар, валийлару набиийлар мавжуд бўлиб, дунё ўшаларнинг истиғиға мувофиқ яратилди, деган қарашини ёда туширади.

Асар раови тилу содда ифодаларда турк тилига ўзгирилган. Фикрни бериш, уни мисол (ташбеҳ)ла исботлаш, изчил манتيқийлик зейда, юксакдир. Асарнинг бутун руҳидан унинг соғлом ақли, тетик руҳи, буюк тажрибаси, ҳарактеридаги андак кескинлик, шиддат сезилиб туради. У қисқа ва лўнда сўзлайди, лекин шу мухтасарликка олам-олам маънони, ҳамма замонлар кишисига бир умр дахлдор мазмунни жойлайдики, бу хил ШАХСлар ёдию фаолиятининг абадиятини эҳтимомки шу билан улканар.

Асарни Туркия туркчасидан
ўзбек туркчасига ўзгирган
Улуғбек АБДУВАҲОБ.

«ИШҚНИ ИШҚДАН БОШҚА НАРСА СЎНДИРОЛМАС...»

Жалолиддин Румийнинг «Фийҳи ма фийҳи», яъни
«Ичиндаги ичиндадур» асаридан парча

Фасл: Сурат (юз) ишқ нуридир. Чунки ишқсиз у ҳам қийматдан маҳрум. Нур - аслсиз номавжуд нарс ва Бинобарин, Оллоҳга сурат дейилмаганидек, нур ҳам дейилмайди. Чунки сурат - нур.

Битгаси «Ишқ суратсиз бўлгани ва рўёбга чиқмаганига кўра суратнинг нури бўлиши керак», - деди. Биз, ишқ суратсиз нечун тасаввур этилмасин? - деймиз. Хатто суратни ишқ майдонига келтириди ва ундан юз минглаб сурат ҳосил бўлади. Айни замонда булар рўёбга чиққан, шаклу шамойил олган суратлардир. Рассомсиз расм бўлмаганидек, расмсиз ҳам рассом бўлмайди. Фақат расм - нур, рассом эса аслдир.

Агар юракда ўй қуриш иши бўлса, меъмор иморат тархнини чизмайди. Бўдой бир йил олтин, бошқа йил эса тулрок баҳосида сотилиши мумкин. Хар иккала йилда ҳам унинг сурати ўшалар - буюдойдир. Бирок қадру қиймати унга бўлган ишқ (эҳтиёж-тарж.) туфайли ўзгармоқда. Худди шундай, сенинг санъ-

атинг ҳам фақат ўзинг учун азиз. Унга рағбат кўрсатиб, уни севиб урганувчи (ишқ) топилмагунча, санъатинг ана шу ҳолда қолаверади.

«Ишқ - нимагадур мухтожлик. Демак, эҳтиёж - асл, мухтож эса нур», - деган гап бор. Биз деймизки, эҳтиёжнинг бўлгани учун шундай деяясан. Қўринадик, эҳтиёж олдин майдонига келиб, сўз ундан тўкилади. У ҳолда сўзсиз ҳам эҳтиёж мавжуд. Шунга кўра ишқ ва эҳтиёж (сўзинг - тарж.) нури бўлолмайди. У: «Эҳтиёждан максал сўз эмасмиди? Шундай бўлғач, максал қандай қилиб нур бўлолади?» - деди. Биз, максал хар доим нуридир. Чунки дарахтнинг илди-зидан максал - унинг нури, яъни гавдаси, шохлари ва қоказоларидир, - деди.

Фасл: инсоннинг ичи (ботини - тарж.) - дахлиз, дунё - уй. Одатда, аввал дахлизга, сўнгра уйга қирилади. Дахлизда қўринган ҳамма нарс ва уйнинг ичкарисиди ҳам мулақо зохиридир. Масалан, шу ўтирган уйимизнинг режа-

си, аввало, меъмор миясида аниқланиб, кейин унинг ўзи майдонга келган. Дунёни уй, дедим. Тушунча (уй) ва фикрлар - шу уйнинг дахлизлари. Дахлиздаги борлик уйнинг ичида ҳам мавжуд эканлиги ҳақиқатини билишнинг керак. Дунёда пайдо бўлган жамики хайрли ва хайрсиз ишлар, аввало, дахлизда юзага келади. Чунончи Улуғ Тангри орзу ва истигани инсоният ботинига жойлаштиради. Булардан эса кўриб турганингиз олам барпо бўлади. Худди шундай, бу дунёда қўринган барча нарсалар у дунёда ҳам борлигини бил. Чунончи бир ерда мавжуд бўлган намлик денгизда ҳам бор. Чунончи намлик денгиздандир.

Ер, Кўк, Арш ва Курси ҳамма бошқа ажойиб нарсаларнинг яратилиш истигани Улуғ Тангри дастлаб руҳга берганди. Ҳеч шубҳа йўқки, дунё шунинг учун яратилгандир.

Халқ «Олам қадимдир» дейди. Буни қабул қилиб бўладими? Баъзилар борки, «Ходисдир» дейишади. Булар олам-

да янада қадим бўлган валийлар ва набийлардир. Улуғ Тангри оламнинг яратилиш иродасини уларнинг руҳларида ҳосил қилганидан кейин олам майдонга келган. Улар оламнинг ҳодис бўлишини ҳақиқатдан билиб, ўз макомларидан ҳабар беришадилар. Масалан, умримиз олтинчи, етмиш йил эканлигини ва яна яшаётган уйимиз жуда илгари қурилган бўлмай, руҳ неча йил аввал бино бўлганини билимиз. Худди шундай, валий ва набийлар ҳам дунёда мингларча йил олдин мавжуд эдилар. Йил не демас, ҳисоб не демас? Чунки, умрнинг на йили, на ҳисоби бор эди. Улар дунёнинг кейин майдонга келганини кўрганлар. Худди сен бу уйнинг яқинда қурилганини кўргангидек.

...Биринчи дедиким, «Бизни ҳиммат билан эсла! Асл бўлган нарсани ҳимматдир. У сўзсиз ҳам мавжуд, чунки ҳиммат - нур». Мавлоно буюрдики, ҳиммат жисмлар оламидан аввал, яъни руҳлар оламида ҳам бор эди. Демак, бизни жисмлар оламига қуруқ келтирмадилар. Бунга имкон йўқ. Шундай экан, сўзинг ҳам муайян рўли бўлиши керак. Ахир данакнинг фақат мағзини ажратиб эксанг, қўқармайдилар. Ҳолбуки, қобили билан ерга ташласанг, ўсиб чиқадилар. Шунгача назардан қаралганда, суратнинг ҳам аҳамияти борлиги аён бўлмоқда.

«Қалб ҳузурсиз қилинган намоз бўлмайди» (ҳадис) дея буюрилгандек, намоз ҳам ичадур. Бирок сен уни шаклларга ўрайсан. Қўринишда руку (эгилмоқ) ва сажда қилмоқ билан намозга сурат бериш лозим. Буларни бажариб, бундан ўз насибангни олурсан, муродингга етурсан.

«Улар намозларида доим барқарор бўлувчи зотлардир» - деган оятдаги намоз руҳлар намозидир. Суратан, шаклдан қилинган намоз муваққатдир, доимий эмас. Чунки руҳ денгиз оламиндир, сўзсиздир. Жисм эса денгиз соҳилидир, чеки ўлчовлидир. Шунга қўра ҳаммашақил намоз руҳиндир. Руҳ эса руку ва саждалардан ҳоли эмас. Бирок буларни очик шакллар билан кўрсатмоқ керак. Чунки маънонинг сурат билан боғлиқлиги бор. Иккалти бирлашмагунча фойда ҳам бўлмайди. Сурат маъно нуридир. Сурат - фуқаро, кўнгли - подшоҳ деганиндир, бу исмлар изофадир. «Бу унинг нуридир» дегинг. Нури бўлмаса, у қандай қилиб асл қўриниши мумкин? Модомики, «Аёл» дер экансан, иложсиз «Эрак» ҳам дейишинг керак ёки «Олло» дегандан кейин «Қул»ни ҳам эсдан чиқармаслиқ зарур.

Фасл: Ҳусумидилар Эринжоний дарвешлар мажлисида кирмасдан аввал жуда мунозарачи эди. Каерга борса, ўша ерда мунокашаю мунозарани бошлаб юборар, ўзи ҳам интиқ бўлганидан узоқ ва гўзал гапирарди. Фақат дарвешларга яқин юриши билан баҳс-мунозара қилиш одатини тарк этди.

Мисра: Ишқни ишқдан бошқа нарса сўндиролмас.

Бу билимлар фақирлар (дарвешлар) ҳузурда қўлга қўрилганлигидан фойдаланган нисбатан «Албатта бу ҳаётий дунё фақат (бир нафаслик) уйин-қулгидир» дея буюрилганидек, уйин уйнамоқ ва умрни беҳуда ўтказмоқдан иборатдир. Инсон воляга етиб, ақл фаросатли бўл-

ган, вақтини уйинга сарфламайди ёки баъзан уйнас ҳам бунни яширишга тиришади. Зоҳирий илмлар ва дунё хавасларининг ҳаммаси ел, инсон эса тупроқдир. Шамолга аралашиб учган тупроқ кўзларни очирмайди, уларга азоб беради. Фақат улар Пайғамбарга юборилган Қуръонни эшитишлари билан «Қани тангнанлари учун кўзлари ёшга тўлиб-тошади» (Қуръон) дея амр этилганидек, тупроқ бўлишларига қарамай йиғлайдилар. Энди шамолнинг ўрнига тупроқдан сув қўшилиши учун унда гулу гулзорлар ўсади.

Бу - фақир йўли шундай бир йўлдики, унда барча оғзуларингга эришсан. Душманинг энгмоқ, қўшинларни тор-мор этиб, мамлакатлар олмоқ, одамларни асир қилмоқ, ўз тенгдошларингдан устун бўлмоқ ва яна қандай истакларинг бўлса, агар сен фақир йўлини танлаган бўлсанг, уларни барчаси амалга ошмай. Бошқа йўллар йўловчисидан фарқи ўлароқ, бу йўлни тутган зот ҳеч қачон шикоят қилмайди. Ўзга йўлларда қўз минглаб одамларнинг акалли биттасининг истаги рўбга чиқкан ва бу ҳам унинг юрагини қувонтирадиган даражада эмас. Чунки максалдинг ҳосил бўлиши учун ҳар бир йўлнинг бир қанча усул ва воситалари мавжуд. Оғзулар йўллар воситасида амалга ошадилар. Бу йўл ўзин ҳолда офату тўсиқлар билан тўла. Унинг воситалари ҳам эҳтимолики, исталган нарсасига мувофиқ келмас. Агар сен чинакамгина фақир олами билан мушкул бўлсанг, Улуғ Оллоҳ сенинг ҳаёлингга ҳам келмаган тушлар, оламлар бағишлар. Ва сен: «Ох, бундай нарсалар ҳам бор экан! Авваллари аҳамиятсиз ва арзимас нарсаларни истаб юрган эканман. Нега?» - дея ўз-ўзингдан уяласан. Улуғ Тангри: «Гарчи сен булардан бездинг, энди уларни истамайсан ҳам. Бирок илгари талабгор бўлардинг ва нҳоят, Биз учун улардан воз кечдинг. Қарамимиз кенг. Сенга, албатта, уни ҳам мўъясар айлаимиз» - дея буюради. Чунки Мустафо ҳам ҳақиқатга восил бўлмасдан ва шўхрат қозонмасдан олдин Арабнинг фасоҳат ва балоғатини кўриб: «Қоши мен ҳам шундай фасоҳат ва балоғат соҳибни бўлсам» - дерди. Лекин қачонки, унга ғайб олами кашф бўлиб, Тангри учун ўзидан кечкандан кейин ичидаги ана шу орзу совиди ва ҳеч бўлди. Улуғ Тангри дедиким, «Тилагинг - фасоҳат балоғатини сенга бердим». Мухаммад: «Эй Тангри, бу менинг нима ишмига ярайди? Истамайман, воз кечдим» - деди. Улуғ Оллоҳ: «Хафа бўлма, бу ҳам бўлсин. Фароғатинг ўрнида қолсин. Зийни йўқ» деди ва Мухаммадга шундай сўз бердики, бутун олам ўшандан бутунгача унинг шарҳида жилд-жилд китоблар эзилар, ёзмақдалар ва хануз у сўзни тушуномқдан, қамрамоқдан ожиздирлар. Улуғ Оллоҳ тағин буюрдики: «Асҳоб заиф бўлгани учун ҳамда жонларини яб ва қизқончларнинг ёмонлигидан қўрқиб, сенинг исимингни ҳалқнинг қўлоғига шивирлаб айтдилар. Мен сенинг улуғлигингни шундай юксакларга қўтараманки, дунёдаги жамини иқлим ўлкаларида ва ҳар тарафда баланд минораларда қунда беш маҳал номинг гўзал ва баралла овозда

зикр этилажак. Шу тарика сен машрик ва мағрибда машхур бўлажак».

Ким шу йўлда ўзини фидо қилса, дин ва дунё билан боғлиқ барча оғзуларни рўбга чиқар. Бизнинг сўзимиз - нақд, бошқаларники эса нақл. Нақл нақд - бир нуридир. Нақд инсоннинг ҳақиқий оғри бўлса, нақд ёғоч оёққа ўхшайди. Чунки ёғоч оёқ ҳақиқий оёққа тақлидан, ундан илҳом олиниб ясалади. Агар дунёда оёқ бўлмаса, қандай қилиб унга тақлидан ясамоқ тейларидилар. Шунинг учун ҳам баъзи сўзлар нақд ва баъзиси нақлдир. Бирок улар бир-бирига жуда ўхшайдилар. Уларни фарқлаш учун таъмили киши лозим. Таъмиз - иймон. Қуфр эса таъмиздан махрумликдир.

«Очлик - бир савол. Вужуд уйда емирлиш бошланиши билан: «Гишт бер, лой бер» дейди. Овқат емаслик эса «Бунга ҳали эҳтиёж йўқ!» дейилган бир жавобдир. Табиғнинг қўлни ушлаши савол бўлса, томирнинг уриши жавобдир. Одамнинг юзига боқиб савол, унинг ранг-рўйи сўзсиз жавоб. Уруғ сочмоқ - савол, дарахт битиши - тилсиз айтилган жавоб. Жавоблар сассиз бўлгани учун саволлар ҳам сассиз бўлиши керак. Уруғ чириб, ҳеч нараса ўсиб қикмаслик ҳам жавобдир. Чунки жавоб бермасликда ўзига ҳос жавобдир. Бир подшоҳ бир одамдан ўрта мактуб олди, бирок жавоб бермади. Одам яна: «Уч дафъадир хат ёзаман, ё қабул қилинг, ё қилмайман, деб айт!» - деб ёзди. Шоҳхатнинг орасига: «Жавоб бермаслик ҳам жавобдир, фақат аҳмоққа берилажак жавоб - индамаслик» деб ёзди-да чиқартирди.

Инсоннинг қар қилган ҳаракати савол. Сенинг ва қайғуси эса жавобдир. Гўзал жавоб учун Оллоҳга шўхрона келтириш, ёмон жавоб учун эса Оллоҳга тавба қилиш лозим. Шўхр ва тавба саволларнинг ҳилидан бўлиши ҳамда тавбадан кейин унинг (ўша саволининг) ҳилидан бошқа савол бермаслик зарур. «Бизнинг байоғимиз етганда ҳам таъарру қилмадиларми!» (Албатта, тавба-таъарру қилишлари лозим эди). Лекин уларнинг диллари қотиб қолган» дея буюрилганидек, улар жавобини саволга мувофиқ эканлигини тушунамдилар. «Ва шаъни қилиб юрган ишларини ўзларига чиройли кўрсатиб қўйгандир». Яъни улар ўз саволларига берилган жавобларга қараб: «Бу ҳунук жавоб саволга лойиқ эмасдир» - дедилар. Улар бутун оловдан эмас, балки ўтиндан эканини билмадилар. Ўтин қанча қуруқ бўлса, бутун ҳам шўнча оқ бўлади. Гўл боғидан ёмон ил қелса, айб бўлмиди? Йўқ, асло. Бу ерда айбдор - боғбондир.

Дедиким: «Онанинг нечук ўлдирдинг?» Деди: «Ўйга ярашмаган бир ишни кўрдим». Дедиким: «Яхши, онанинг эмас, етти ёт бегонани ўлдирсанг бўлмасми?» Деди: «Ҳар қуни биттадан ўлдирайинми?»

Худди шундай сенинг бошингга қелган бутун балолар нафсингдан. Сен уни тузат ва тарбия қилгин. Ҳар қим билан қалтаклашишга ўрин қолмасин!

Улуғбек АБДУВАХОБ
таржимаси, 1993 йил,
киши.

ОҚ ИЛОН, ОППОҚ ИЛОН...

Ўн уч ешли келинни Сижжақдан кош қорайганда отга мингаштириб Хумсонга олиб жўнашди. Беш-олтитта аёллар чанг йўлда от кетидан боришарди.

Отлик, пиедалар Қайнарсойга етиб келгунча қаро терга ботишди. Йўл фақат ўрлаган, отга етиб юришининг ўзи бўладими? Отга мингашган мусичадай Асал ўқтин-ўқтин орқасига қараб қўяр, узоклашиб қолётган кишлоғидан эшитиладиган итларнинг товуши ҳам пасайиб борар, куз ҳавосининг этни жунжитирувчи нафаси тобора кучаярди. Узок-ўзқларда бошига оқ доқа ташлаган Чимен тоғлари, Бурчимулла ёлкасидаги Чотқол тизмалари худди қовғини уюб тўнд қолатда Асал билан хайрлашаётгандай. У эртага тонг еришганда яна Сижжака қайтиб келаман, онамининг бағрига отилсам, деб ҳаёл қилса-да она кишлоғидан оёғи батамом узалганини билмас эди.

Асал пайгамбар ёшига яқинлашган хумсонлик Умурзоқ полвонга иккинчи хотин бўлиб узатилган эди.

Умурзоқ полвон Мирзазахмадбойнинг тўнғичи. Тўрт оғанини бир ҳовлида туришарди. Умурзоқ полвоннинг саксондан ошган отаси, муқиллаб қолган онаси тирик. Умурзоқ полвоннинг хотинини зотиллаш олиб кетгандан сўнг ўрни совуб қолди. Хумсонлик шунча қиз-жувон, бева-бечоралар турганда Умурзоқ полвоннинг юлдузи сижжақлик Асалнинг юлдузига тўғри келди.

Асал онаси ўпмаган қиз эди. Бунақа қиз Хумсонда ҳам, Сижжақда ҳам йўқ эди. Уни қўриб қолган одамнинг ақли-қуши учиб кетарди.

Асал Умурзоқ полвон остонасидан ўтиши ҳамоно катта овсиннинг эти жимирлашиб кетди. «Увол-а, увол, бечора» — деди ичиди. У ўша захоти қайнонасининг ёнига бориб нималарнидир пичирлашди. Кампир эрини ишга солди. Домла никоҳ ўқиб кетгач, меҳмонхонада ҳамма тўпланди. Асал бурчакда болишдай букчайиб янгасининг бикинига кириб ўтирарди. Умурзоқ полвон узокдан Асалга бир-икки ўғринча қараб қўйди. Отасининг гапида жон бор шекилли, у анча ушқоқ экан, шошмаган маъқул, ҳали унчалик қариб қолганча йўқ-куй!

Асални Умурзоқ полвоннинг ёнига бир йил киритишмади. Асал ўн тўрт ёшга ўтганда ойдаи тўлишди, ҳовлида ҳаммадан кўп ёлиб-юғулар, ишлаб қарнамас, Умурзоқ полвонга рўбарў бўлиб қолишдан қўйиб, кўпроқ қайнонасининг ётиш-туришдан хабардор бўлиб кун ўтказарди. Асалга оғир иш буюришмас, сигир соғиш, молларга қараш, хамир қориш, мол суғорилардан озод этилган эди...

Асал росмана келин бўлиб, Умурзоқ полвон соқолларини силаб ҳазиллашиб ўйнашадиган пайтлар етиб келганда бир куни у ҳаммани қўрқитиб юборди.

Ховлининг қиблагга қараган томонидан

ги болахона ичиди қичкина булоққўлмақ бўлиб, унинг суви тошиб ҳам кетмасди, қамайиб ҳам қолмасди. Моллар шу қўлмақдан сув олиб суғорилар, келинлар ҳовлига сув селишса ҳам ундан сув ташлашар эди. Келинлар қўриқиб-неғиб юрмасин деган ниятда қайнота доим уларни бир нарсадан огоҳлантириб қўярди. Булоқ-қўлмақда қўл ўроқдай оппоқ йилтираган илон бўлиб, қим булоққа яқинлашса, у қўлмақдан секин четга чиқиб турар, одам шарпаси тингач, яна сувга тушиб оларди. «Қўрқманглар, унга тегманглар ҳам, ўзи безарар» деб қўярди қайнота.

Хамма бу гапни билади, деб ўйлади-ми, ё Асални огоҳлантиришни унутди-ми, унга ҳеч нарсаси айтмаган эди. Бир куни Асал болахона ичидан югуриб чиқиб, ранги-руйи оқарганича ўзини қўярга жой топпмай, шайтонлаб қолган эди.

Орадан анча кун ўтди. Асал қўлдаги челақни ўйнатиб болахона ичига қадам қўйдию таққа тўхтади. Челақни бағрига босганича булоқ-қўлмаққа қаради. Қўлмақнинг тиник суви жимир-жимир селкинди, оппоқ илон хамирдан қил суғургандай сувдан чиқа бошлади. У булоқ бошидаги япаси қора тош устига ўтиб, тилини бир-икки ўйнатиб, аста қўлча бўлиб олди-да бўйинни қўзиб бошини қўқ белининг ўртасига қўйганча унга термулиб қолди.

Асал орқасига қайтишни ҳам, бир қадам олдинга юришни ҳам билмай эсанкираб турди. Охири юрак ютиб энгашди-да челақни қўлмақ-ҳовузчага ботириб ўрнидан тураман деган эди, этагининг

чеккасини босиб олган экан, бирдан чайқалиб кетди. У то ўзини ўнглаб олгунча қўлидаги челақ сув-пуви билан илон етган тош устига тушди. Асал ҳушини йиғиб қараса челақ босиб қолган илоннинг қипқизил оғзи очилиб, ингичка тили ҳавога тез-тез найза сангандай қимирлаб турарди. Асал қачон, қандай қилиб болахона ичидан чиқиб кетганини билмади. У ҳеч қимга ҳеч нима айтмади. Фақат қайнотаси кечқурун келинларини йиғиб, қовғини солганча «Яхши иш бўлмапти, беҳосият ишларни қилманглар», — деди ер тагидан унга қўз қирини ташлаб.

Асал кун сайин ўзгариб борди. Кимдир унинг юриш-туришини бўйида бўлганидан, кимдир онаси, кишлоғини соғинганидан қўрди.

Асал ойдин кечадан қўчидиган, ёлғиз қолса ваҳимага тушадиган бўлиб қолди. Кечқурунлари пастда шовуллаб оқадиган Уғам дарёсига узок термулиб ўтирадиган одат-чикарди. Тун ярмидан оғганда Умурзоқ полвон ёнида ётган Асалнинг йўқлигини сезиб қолди. Қоронғуда ёстик, қўрпаларни пайпаслаб қўрди. «Ташқарига чиққандир» деб бироз кутди. Асалдан дарак йўқ. У чопонини ёлкасига ташлаб ҳовлига чиқди, ундан дарёга туташ боғга ўтди. Секин қўлоқ солса олма тағида дарёга қараб ўтирган Асалнинг гингиллаган товуши келарди:

«Оқ илон, оппоқ илон, ойдаинга
ётганинг қани,
Мен ёмондин айрилиб, яхшини
топганинг қани...»

**Афросиёб (VI-VII аср)дан
топилган ҳайкалча.**

Аждодларимизнинг тасвирий санъат соҳасидаги меросини ўрганишда ҳайкалтарошлик алоҳида қимматга эга. Қадимшуносларнинг машаққатли меҳнатлари туфайли республикамиз ҳудудидан ҳайкалтарошликнинг сон-саноқсиз намуналари топилган. Ана шу намуналарни таҳлил қилиш орқали уларнинг мазмуни, бадиий қиймати, ишланиш услублари ва материали ҳақида маълумотларга эга бўламиз.

Умуман, ҳайкалтарошлик санъати намуналари аждодларимизнинг турмуш тарзини, диний эътиқодлари, анъаналарини, шунингдек, тарихимизни ҳар жиҳатдан тасаввур қилишимизда ишончли далиллар ҳисобланади. Аввало шунини айтиш керакки, республикамиз ҳудудидан топилган ҳайкаллар тош, темир, суяк, ёғоч, ганч, лой, мис ҳатто кумуш, олтин ва шу каби материаллардан ишланган.

Азалдан инсонларнинг онага, аёлга ҳурмат ва эътиқоди юқори бўлган. Дарҳақиқат, энг қадимги санъаткорлар ҳам мамонт суягидан, тошдан аёллар, оналар қиёфаларини тасвирлашган. Шунини эътироф этиш керакки, бу каби асарлар оддий тасвирлар эмас, уларда одамларнинг дунёқарашлари, турли-туман эътиқодлари ўз ифодасини топган. Эрамыздан аввалги тахминан 2000 йилларга тегишли қора тошдан ишланган тумордаги илоннинг тасвири нафақат маҳорат билан ишланган, балки асар мазмуни маълум бир дунёқарашни рамзий ифодалаш орқали томошабин эътиборини ўзига тортади.

Қадим санъат турлари ичида ҳар хил ҳайвонларга хос рамзий образлар ҳам талайгина бўлиб, уларда одамларнинг табиат сирларини, ҳайвонот оламига хос асарларни ўрганишга интилишлари ўз ифодасини топган. Бу хусусиятни эрамыздан аввалги VI-IV асрларга тегишли, Катта Фарғона каналини қазिश чоғида топилган, сақлар қозони четида ишланган ҳайкалчаларда кўриш мумкин. Амударё газнасидан чиққан олтиндан ишланган от ара-

вадагилар ҳайкал тасвири эса ишланиш усуби, воқеа характери-нинг таъсирчан ифодаланиши билан ўзига ҳосдир.

Ҳайкалтарошлик санъатидаги барча талаб ва қонунларга жавоб бера оладиган, метёрига етказиб ишланган асарларнинг катта бир қисми Халчаёндан (Сурхондарё вилояти) топилган. Милоддан аввалги I асрга мансуб ҳарбийнинг бош қиёфаси тасвирланган ҳайкалда бундай жиҳатлар тўлиқ тасдиғини топганини кўрамиз. Маълумки, инсоннинг бош қисмини тасвирлай олиш энг мураккаб ижодий жараёндир. 2000 йил олдин ишланган бу ҳайкалда инсон бош суягининг тузилиши аниқ бажарилгани, юз қиёфасидаги пешона, бурун, кўз, лаб шакллари такомилли етказилиб ишлангани ҳайкалтарошликнинг маҳорати, билим ва тажрибасидан далолат беради.

Атоқли олима Г.А.Пугаченкова томонидан ҳар жиҳатдан ўрганилган Сурхондарёнинг Денов туманидаги Халчаён маданий ёдгорликлари Ўзбекистон тасвирий санъати тарихига бебаҳо намуналар бўлиб қўшилди. Умуман, топилган ва топилаётган ҳайкалларнинг аксарият қисми Будда дини анъаналарини оқс эттиради. Бу ўринда Буддага оид ҳайкаллар ва унга эътиқод қилиш қандай пайдо бўлган, деган савол туғилиши табиий. Ўлкамизда Будда динига оид иншоотларнинг топилишига қараб бу эътиқод Ўрта Осиёга, жумладан, Ўзбекистон ҳудудига Афғонистон орқали кириб келган дейиш мумкин. Илк бор Буддага оид ҳайкал намуналари 1932 йили собиқ совет даврида чегарачилар томонидан Айритомдан тасодифан топиб олинган. Бу ҳайкалларда мусиқа асбоблари ушлаган уч одам тасвирланган.

Аждодларимиз дунёқараши Далварзинтепадан топилган ҳайкалларда ранг-баранг ифодасини топганини кўрамиз. Айни пайтда Ҳамза номидаги Санъатшунослик институти музейида сақланаётган Далварзинтепа намуналаридан бири - милоддан аввалги I асрга мансуб Девато (Будда персонажи)

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ЦЕНТР
АФГАНИСТИНА

Норсаид ОЙДИНОВ

Сўфи Оллоҳхёр адабий ва илмий меросининг салмоқли қисминини унинг фалсафий-ахлоқий ва адабий-дидактик асарлари ташкил этади. Шоир ўзининг ана шундай асарлари адади (санови) ва уларнинг қайси бири қайси бирдан олдин ё кейин ёзилганлиги ҳақида ўзининг «Мурод ул-ори-фиён» китобининг кириш қисмида қуйи-дагича маълумот беради.

«...Аммо баъд мугъядир ин фақирин ҳақир ул-мавсуф бо алтасқир хоки мардон таваккул Оллоҳхёр ибн Оллоҳқули (афудлоҳ исёнаҳ ва тажаввуз нуқсанаҳ) бо вуҷуди дунй ва забон ба машоравати дўстон китоб «Маслак ул-муттақийн», онгоҳ бо «Сабот ул-ожизийн» онгоҳ «Махзан ул-мутейин» савод қарда шуд. Ва муҳиббонин дини низ истидё қарданл, қи арбоби тасавуф ва ришоди сувофиқ эътиқоди нуҳсан савод қар шуд...Номи ин нуҳсаро «Мурод ул-орифин» ниҳондаанд...».

Мазмунин: «Айтилганлардан сўнгра бу фақирро ҳақир, Оллоҳға таваккал қилувчи гуноҳкор бандларнинг тўпироғи Оллоҳхёр Оллоҳқули (Оллоҳ исён ва нуқсонларини афуд этсин) ўзели дўстларининг маслаҳати билан «Маслак ул-муттақийн», «Сабот ул-ожизийн», «Махзан ул-мутейин» китобларидан кейин ҳаммазҳаб биродарларнинг илтимоси билан ушбу нуҳсани қораштага азм қилдим. Агарчи, бу банда тасавуф тариқати ва унинг таснифидин ғофил бўлсам-да, Тангри таъолодан умид қилманки, зеро, умид гавҳари қўлимга кирса...Мазкур нуҳсаннинг номи «Мурод ул-орифиён» деб атадим».

Келтирилган парчадан аниқ маълум бўладики, муаллифнинг катта ҳажмли биринчи асари «Маслак ул-муттақийн»дир. «Тақводорлар маслагини» мазмунидиги бу асарнинг ҳажми, ғоявий мундарижаси ҳусусида муаллифнинг ўзи қуйидагича маълумот беради:

*Битибман форсий тилда бир китоби,
Тамом анда масойилнинг жавоби,
Ҳама ғатовев тақвоининг баёни,
Ўн икки миңдан ортуқ байти они.*

Муаллиф ўзининг иккинчи йирик ҳажмли китобининг ёзилиш тарихи ҳақида эса «Сабаби назии китоби Сабот ул-ожизийн» бўлимида қуйидагиларни ёзади:

*Анея қўйиём «Сабот ул-ожизийн» от,
Ўзүмдек ҳасталар бўлғаймү деб шод.*

Аллома шоир шароит талаби ва ўша давр мадрасалари аъёнларига кўра «Маслак ул-муттақийн»ни форс тилида ёзгач, у китобнинг назарий ва амалий аҳамияти зиёдагилар томонидан юксак баҳоланди, китоб шухрат қозонди. Табиийки, бундай китобга юзминглаб туркнйзабон меҳнатқашлар ҳам муҳтож эдилар. Ана шу эҳтиёжни ҳисобга олган олим-шоир «Маслак ул-муттақийн» асосида, бироқ унда кўтарилган масала-

ларни бир оз «ижмол» қилиб, яъни қисқартириб доирасини чеklang. «Сабот ул-ожизийн»ни туркий тилда ёзди.

Сўфи Оллоҳхёрнинг «Сабот ул-ожизийн» асари ўзининг таълим-тарбиявий моҳияти билан алоҳида қимматга эга. Китобда шундай ўринлар борки, унда бировга тарбия берувчи кишининг ўзи, аввало қандай бўлиши керак деган масаланинг қўйилиши билан ҳозирги даврда ҳам моҳиятини йўқотмаган. «Сабот ул-ожизийн» мутафаккир шоир Сўфи Оллоҳхёр ижодидида қанчалик муҳим ўринда турган бўлса, ўзбек мумтоз адабиёти хазинасида ҳам нодир фалсафий-ахлоқий асар сифатида шунчалик аҳамиятга моликдир. Агар шоирни «Маслак ул-муттақийн» асари форсий-забон кишилар орасида машҳур қилган бўлса, «Сабот ул-ожизийн» унинг шухратини Қашқардан Сурия-гача, Шимолий Эдил (Волга) қирғоқларидан Покистон ва Хиндистон ҳудудларигача ёйди. Чунки унда: «...инсонларга хос бўлган ҳақиқий

нарсаси англашиладики, олимнинг мазкур китоби сўфийлик сулқи ҳақида махсус тадқиқот, муҳим қўлланмадир. Бу нарсаси унинг бизнинг давримиз учун ҳам бекисё аҳамиятини белгилайди.

«Мурод ул-орифиён»нинг аҳамияти ғоятда буюқдир. Бироқ биз ушбу мўъжаз мақолада мазкур китоб ҳақида батафсил сўз юрита олмаيمиз. Жуда кўп фасллардан таркиб тошган китоб адабий-танқидий тадқиқотни эмас, балки фалсафий тадқиқотни талаб қилади. Иккинчидан, китобга илова қилинган баъзи адабий парчалар, ҳикоялар ҳам сўфийлик назаридан таҳлил этиб, изоҳ беришни талаб этади.

Шундай қилиб, «Мурод ул-ори-фиён», бир томондан Сўфи Оллоҳхёрнинг сўфия тариқати фалсафасининг етук билимдони бўлганлигини тавсифлашга хизмат қилса, иккинчи томондан унинг ғоявий қарашлари ҳусусида илмий ҳусласар чиқаришга катта таянч ҳисобланади. Қолаверса, бу асар сўфия тариқати фалсафасини ўрганишда Сўфи

Маънавият сарчашмалари

ОЛЛОҲ ЁР ЎЛАТЎ ЗОМ...

ва ёқимли хислатлар афоризмга айланган. Ҳикматлар тарзида ҳамда ибратли ҳикоялар орқали тараннум этилади. Бунинг устига, у ғоятда раво ва содда тил билан ёзилгани, кишини ўйлантирадиган ва ҳайратлантирадиган сўз ўйинлари мавжудлиги билан ёдлаб олишга ҳамда севиб ўқишга сабаб бўлади».

Сўфи Оллоҳхёрнинг ўзи томонидан «Мурод ул-орифиён»да берилган маълумотларга кўра, унинг асари «Махзин ул-мутейин»дир. Аммо унинг мазкур асари илмий меҳанларда кўзга ташланмайдиган. Мутафаккир шоирнинг ўзи хабар берган тўртинчи асари, олдинги саҳифаларда айтиб ўтилганидек, «Мурод ул-орифиён» номи билан аталади. Наср ва назм билан форс тилида битилган бу асар, адабиётдан кўра илмга, тўғривоғи сўфия тариқатига оиддир.

«Мурод ул-орифиён»нинг мундарижасини муаллиф шундай белгиллаган: «Чун ун китоб дар баён аҳамияти сўфия ва қисми сўфия ва улуми ишон ва русуми эшон аст». Яъни, бу китоб сўфийликнинг аҳамияти, сўфийларнинг қисматлари, сўфийлик илмлари ва уларнинг одатлари ҳақидадир. Бундан шу

Оллоҳхёр ижодидида ҳам, умуман, ўзбек мумтоз фалсафий илми тарихини ўрганишда ҳам ғоят катта аҳамиятга моликдир.

Юқоридагилардан шу нарсаси маълум бўладики, XVII-XVIII асрларда қомил инсонни тарбиялаб етиштириш масаласига боғлаб одоб-ахлоқ масалаларини туркий тилда кенг ёритган, уни энг зарур башарий фазилат даражасига кўтарган истеъдодли шоир-мусанниф Сўфи Оллоҳхёр экан. Уни Машраб, Турдийлар қаторида ўз давридаги туркий тилдаги адабиётни бойитиб, уни башариёт бадийи тафаккурининг юқори поғоналарига олиб чиққан мусаннифлар жумласига киритиш жоиздир. Сўфи Оллоҳхёр камдан-кам ижодкорларга насиб қиладиган ижодий мактаб яратиш шарафига эришган ижод соҳибидир. Унинг ижоди қўллаб-қувватлаш учун халқчиллик ва бадийи маҳорат мактаби бўлиб хизмат қилган.

Иноятулла СУВОНҚУЛОВ.

ИБН СИНО ҲАЛСАҲАСИДА ҒЎЗАЛЛИК ТАЛҚИНИ

Ибн Сино тасаввуф таълимоти асосида оламнинг пайдо бўлиши - Илк Зотнинг (Аллоҳнинг) тажаллиёти, яъни, илоҳиётнинг олам ҳодисаларида намоён бўлиши, деб қарайди. Унинг муҳаббат ҳақидаги фикр-мулоҳазалари эманация ғоясига асосланган. Аллома фикрича ишқ-юқори илоҳиёт олами билан куйи даражали табиат оламини бири-бири билан боғловчи ҳалқа (восита)дир. Ибн Сино нарсалар ва ҳодисаларга хос ғўзаллиқни Камоли Мутлақ ғўзаллигига нисбатан куйи босқичдадир, деб ҳисоблайди. Нрсаларга хос ташқи (жисмоний) ғўзаллиқнинг манбаи шаклдадир. Мутлақ ғўзаллик Сабаби Аввалнинг ўзига хосдир. Ғўзаллиқнинг бу тури (жисмоний ғўзаллик) жисмсиз нарсаларга ҳам хосдир. Уйғунлик ва ҳамкорликка интилиш, муҳаббат (ҳиссиёти) нафсининг ҳайвоний ва инсоний (ақлий) қисмларида ҳам мавжуддир. Аммо ҳайвоний нафсада бу муҳаббатнинг манбаи табиий иштиёқлардан туғилса (келиб чиқса), инсоний нафсада муҳаббат Камоли Мутлақ ғоясини мушоҳада қилишга мойилликдан пайдо бўлади. Шунга кўра инсоний нафсадаги муҳаббат азалдан Ҳусни Мутлаққа мойил ва шу нарсани биладики, «муҳаббатнинг Биринчи манбаъига яқин нарсалар ғўзал ва бир-бирига уйғундир. Биринчи Манбаъ изидан бевосита келган нарса юқори даражада бирликка эришади...Шу тариқа Инсон нафси Илк манбадан, Худодан қанча узоқлашса, у кўпликка яқинлашади (Бирлик Худонинг зот сифати, кўплик эса Унинг тажаллиётига хос дунёвийлиқнинг ифода-

сидир - М.Ж.). Кўпликка хос хусусиятлар дисгармония (хаос, уйғунсизлик, номуаносиблик) ва ихтилоф (ноинтифоқлик)дан иборатдир. «Уйғунлик ва ҳамоҳанглик фақат Бирликка (Худого) хос сифатлардир», деб ёзади Ибн Сино.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан шундай хулоса чиқадики, онгли мавжудотга хос хусусиятлардан бири - одамларда ташқи ғўзалликка бўлган муҳаббатдир. Аммо бу муҳаббат фақат ҳайвоний нафсада бўлиб, унда инсоний (ақлий) нафс қуввати иштирок этмаса, муҳаббат ўзининг назокатини ва олижаноблигини йўқотати. Чунки нафсининг ақлий қуввати фақат ҳиссий сезгилар орқали идрок этиладиган ўткинчи нарсаларни эмас, балки ақл кучи билан англаш мумкин бўлган абадий нарсаларни билишга интилади. Агар одам ғўзал нарсани ҳайвоний лаззат олиш учун севса, бу айбли иш ҳисобланади. Агар одам ғўзал образни ҳаёлан фикрида мушоҳада қилса ва ундан мамнун бўлса, бундай муҳаббат маънавий юксалиш ва инсонни Ҳусни Мутлаққа яқинлаштириш воситаси ҳисобланади. Соф мушоҳада туйғусини уйғотадиган муҳаббат орқали одам Сабаби Аввал (Камоли Мутлақ)нинг таъсирини яқиндан ҳис қилади, деб шарҳлайди Ибн Сино инсоний муҳаббатнинг моҳиятини.

Кўринадики, Ибн Синонинг инсоний муҳаббатга талқин қилиши моҳиятан платоник муҳаббат концепциясига монанддир.

Мана шундай ғоявий йўналишга асосан аллома муҳаббатни инсонни маънавий камолот сари элтувчи муҳим восита сифатида қарай-

ди. Инсоннинг ички ғўзаллиги - ғўзал хулқлари, юксак маънавийликка мойиллиги кўп жиҳатдан унинг ташқи кўринишидаги ҳуснидан афзалроқдир, дейди Ибн Сино. Ташқи қиёфаси чиройли одамнинг ички олами майиб, ташқи қиёфаси хунук одам ғўзал ахлоқий сифатлар соҳиби бўлиши мумкин. Ибн Сино инсонга хос ички ғўзаллик ва майибликни тақдир азалдан, тузатиб бўлмайдиган хусусият, деб қарамайди. Бундай сифатларнинг сабабларини топишга интилади: яхши ва ёмон хулқларнинг инсонда пайдо бўлишига ташқаридан қандайдир нарсаларнинг таъсири сабаб бўлади. Буттаъсир салбий ёки ижобий бўлиши мумкин. Салбий таъсир етказувчи нарсаларнинг сабаблари барталарқ этилса, инсонда яхши, ғўзал хулқларни шакллантириш мумкин.

Муҳаббатнинг интилиш объекти ғўзалликдан иборатдир. Ғўзаллик инсон руҳини кўкка ва олижанобликка даъват этувчи муҳим маънавий воситадир (омилдир). Мавжуд нарсга хос ғўзаллик шу нарсанинг Илк Манба тажаллиёти жараёнида тутган ўрни билан белгиланади: Камоли Мутлаққа яқин нарсаларнинг ғўзаллик даражаси юқори бўлади, ундан қанча узоқлашса - нарсанинг ғўзаллик даражаси пасаяди. Олий ғўзаллик Камоли Мутлақнинг ўзидир. Инсоннинг бу оламдаги ҳақиқий бурчи - Ҳусни Мутлаққа интилиш, Унга яқинлашишдан иборатдир. Инсонларнинг нафслари камолотга мойил ҳолатда бўлиб, доим ғўзал нарсаларни ҳаёлан англашга интилади. Улар нафсининг бошқа ҳайвоний нафслардан мукаммал-

лиги ҳам худди шундадир.

Демак, Ибн Синонинг фикрига кўра, ҳаёлан фикрда гўзал нарсаларни мушоҳада қилиш - айни вақтда олам ҳодисаларини фаол ўрганиш, кузатиш ва билиш демакдир. Мана шундай мушоҳада орқали инсон маънавий камолот сари юксалади. Бу жараёнда нафсининг ҳар уч қисми иштирок этади: нафсининг қуйи қисмлари ақлий (инсоний) нафе билан ҳамкорликда бўлади. Улар ҳам, яъни нафсининг қуйи қисмлари ақлий фаолият билан узвий равишда боғланган ҳолда камолотга эришиш қобилиятига эгадир.

Барча нарсаларнинг бирор мақсадга интилиши, аломанинг фикрича, табиий ҳолатдир. Аммо инсон фақат дунёвий неъматларни танлаши ва дунёвий лаззатларга интилиши унинг маънавий жиҳатдан юксалишини чеклаган бўлади. Гарчи ҳар бир одамда ҳузур-ҳаловатга интилиш табиий хоҳиш бўлса-да, мутафаккир аллома одамларга турмушда узлуксиз майишиятлар ва бетартиб лаззатлардан ўзларини тийишни тавсия қилади. Ҳайвоний нафсга хос бундай салбий хусусиятлар онгсиз ҳайвонлар учун разолат ҳисобланмайди, балки уларнинг ҳаётий фаолиятини белгилайди. Бу сифатлар ҳайвонларнинг жисмоний соғломлиги ва табиий кўпайиш қобилиятининг исботидир. Инсонда бу сифатлар иллатнинг ифодасидир, чунки улар нафсининг ақлий (инсоний) қувватини жиловлаб олиб, инсоннинг камол топишига тўсқин ҳисобланади. Шунинг учун, - деб ёзади Ибн Сино, - бундай разиликлардан юз ўгириб қочиш керак.

Ақлий фаолиятдан мамнуният ҳосил қилиш инсон учун энг олий даражали лаззатдир. Ҳиссий лаззатлар (майишият, шахвонийлик) ташқи кучларнинг таъсири билан пайдо бўлади. Маънавий лаззатланиш, мамнун бўлиш нафсининг ақлий (инсоний) куч қувватидан пайдо бўлади ва инсонни маънавий юксалиш сари элтади.

Онгсиз одамларда ёки ирода-сиз, очкўз ва худбин одамларда дунёвий неъматлардан лаззат олиш

ҳис-туйғуси маънавий эҳтиёжлардан устун туради, уларда нафсининг шахвонийлик кучи унинг ақлий қувватини жиловлаган бўлади. Бундай одамларнинг камол топиш даражаси болаларнинг ёки ҳайвонларнинг савиясига тўғри келади.

Разил табиатли одамнинг хатти-ҳаракатларини ҳайвоний нафси бошқаради, унинг нафсидagi инсоний қувват кучлари бутунлай ҳаракатсиз ҳолда бўлиб қолган. Бундай одам, худди ўзини англаш даражасига етмаган болалар каби, ўзида мавжуд камчиликларнинг фаҳмига ҳам етмайди.

Шундай қилиб, Ибн Синонинг ахлоқий қарашларида, Илк Уйғониш даврида бошқа Шарқ мутафаккирларида ҳам, маънавий қадриятларнинг бошқа турмуш қадриятлари (неъматлари)дан устиворлик ғоясининг равшан ифодасини кўриш мумкин: аллома инсон қалбини бузувчи бойликка ва олтин-кумушга ҳирс қўйишни, турли шахвоний лаззатларга иштиёқликни инсоннинг маънавий камол топишидаги тўсқинлар (хижоблар) деб ҳисоблайди.

Сўфийлар бу оламни нодон учун жаннатдир, оқил учун қафасдир, дейдилар. Демак, тасаввуфий оҳангларнинг Ибн Сино, Форобий, Беруний каби мутафаккирларнинг ахлоқий қарашларига таъсири шубҳасиздир. Бу хусусда буюк аллома Абу Хомид ал Ғаззолийнинг «Мунқиз мин ал залол» асарида Шарқ файласуфлари (Форобий, Ибн Сино, Беруний) ахлоқий қарашларида тасаввуфга мойил эдилар, деган сўзлари бежиз эмас.

Зоҳидликнинг диний мазмуни (деярли барча динларда) тоат-ибодат орқали нафс иштиёқларини жиловлаш, «ҳайвоний нафсни ўлдириш» ва шу тариқа Камоли Мутлаққа яқинлашиш идеалини асос қилади. Аммо зоҳидлик ҳаракати, хусусан, Мусулмон Шарқда, ижтимоий норозиликдан бошланган эди. Илк зоҳидлар, масалан, пайгамбаримизнинг энг яқин саҳобаларидан бири Абу Зарр, халифалар ва улар атрофидаги ноибларнинг бойликка ва мол-мулк тўплашга ҳирс қўйишларини айб-

лаб, қонунсиз йўл билан тўпланган бойликлар ҳаром, деб қараганлар. Илк зоҳидлар, кейинчалик сўфийлар, ҳалол ва ҳаром, уларнинг мезони хусусида узоқ йиллар давомида мунозаралар, изланишлар олиб борганлар. Демак, аскетизмнинг ижтимоий илдиэлари илк мусулмон жамоасининг икки қутбга ажралиши, улардан бирида бойлик, иккинчисида қашшоқликнинг пайдо бўлиши билан болиқ ижтимоий тенгсизликнинг ифодасидир. Зоҳидлик ҳаракатини қуйи табақаларнинг ижтимоий норозилигидан келиб чиққан, деб қараш нотўғридир. Зоҳидлик мотивларининг Ўрта асрлар давридаги диний, фалсафий, ахлоқий ва бадий алабиётлар (масалан, авлиёлар ҳақидаги қиссалар)да мавжудлигини ва уларнинг жамоатчиликка таъсир кучини ҳисобга олган ҳолда, шу нарсани қайд қилиш керакки, зоҳидлик мотивлари ўша даврдаги муаллифлар ва мутафаккирларнинг таркидунёчиликка мойиллигидан ёки уларнинг бу олам неъматларини инкор этишларидан келиб чиқмаган (аксинча, уларнинг кўпчилиги, масалан, Ибн Сино, Форобий, Беруний, Навоий каби шахслар, дунёвий ишлар билан фаол шугулланганлар). Шу боисдан ўтмиш мутафаккирлари ҳукмрон доираларнинг очкўзлиги, худбинлиги, шон-шухратга берилганликларини танқид қилиш ва бу хил ҳайвон табиатли кимсаларга ижобий таъсир кўрсатиш мақсадида зоҳидлик мотивларидан фойдаланганлар, одамларни инсофга ва инсонпарварликка чақирганлар.

ҚЎЗИЛАГАН КҮЧҚОР

Ҳажвия

Аввалига бу гапга ҳеч ким ишонмади. Ишонганлар: «Бригадир-да, кўчқори ҳам туғади», - дея ҳасад қилишди.

Қизиқ, бирор жойда икки бошли бузоқ ёки уч оёқли товук туғилса мухбирлар турнақтор бўлиб келишарди-да, шўрпешона бузоқними, жўжаними суратини олиб, сўнг дунёга жар солишарди. Қарабисизки, бу воқеа бир ҳафта-ўн кун сақичдаги чайналарди... Нимагадир, Ҳаким бригадирнинг уйига мухбирлар келишмади. Бизнингча, ҳозир бунақа шов-шувлар билан одамларни қойил қолдириб бўлмаса керак-да. Қўзилаган кўчқорни кўргани келган кўни-кўшнилари эса қўрадаги ўн иккита қўзичоқдан бошқа жонзотни кўришмади. «Она кўчқор кўринмайди?» - деб сўраганларга Ҳаким бригадир девордаги калла суяги ва офтобруйда тузга шимдилрилган териға ишора қилди.

- Кўчқормисан, кўчқор эди, - деди Ҳаким бригадир бош чайқаб. - Туғдию жон берди. Ўзимиз ҳам гафлатда қолдик. Етим қўзиларга одамнинг ичи ачийди. Ҳализамон раисимизнинг ўзлари ҳам бу етимчаларни кўргани келиб қолсалар керак...

- Олиб қоча-а! - дейишди кишлоқдошлар. - Ҳеч замонда эркак, тўес, кўчқор ҳам туғадими?

- Худонинг иродаси, бераман деса, жинсига ҳам қараб ўтирмайдил...

- Энди, бу ҳам одамнинг пешонасига боғлиқ.

Биров у деди, биров бу деди, лекин бу гапга ҳеч ким ишонмади. Охири Ҳаким бригадирнинг ўзи ҳаммасини бир бошдан айтиб берди.

- Улфати чор, анда маза бор, - дея ҳикоясини бошлади у. - Ўзларингизга маълум, ҳўжаликда битта раис бор - Шоди Камол. Ўн учта бригадирнинг жўрабошиси. Шу жўрабоши раҳбарлигида унда-бунда йиғилишиб, ошхўрлик қилиб турамиз. Шу баҳонада бироз кўнглиб ёзамиз, бир-биримизнинг тажриба

ва ютуқларимизни ўртоқлашамиз. Бу ошхўрлик албатта бирор йиғилиш бўлиб қолган кунга мўлжалланиб, навбатма-навбат ҳар бири-мизнинг уйимизда ёки дала шийпонимизда, закритий формада ташкил қилинади. Билиб қолганларга «комиссия келиб қолди» деб қўя қоламиз. Меҳмон кутиш ота-боболаримиздан мерос. Боримизни дастурхон қиламиз... Гапнинг қисқаси, уч кун бурун эргалаб, раис идорага чақириб:

- Ҳакимбой, - деди бурнини жийриб, - бугун соат ўн бирда илғор бригадирларнинг туман миқёсидаги анжумани бўларкан. Шу йиғинга сизни раво кўрмоқчимиз. Шу ердан чиқиб, тўғри ўша ёққа борасиз энди. - Раис ўрнидан турди: - Йиғиндан чиқиб, «Селхозтехника»га ҳам биров бош суқиб, бизга ажратилган запчастлар ҳақида билиб келин!

- Раис ака, мендан бошқа санжавироқ одам йўқми, - дедим норози оҳангда. - Ишлар тикилиб ётибди... Кўйинг энди...

Эътирозимга кулоқ солгиси ҳам келмади.

- Борасан! Гапни кўпайтирма! - сансирашга ўтди у. - Мен сени

катталарнинг назарига тушсин деса, сени нозингни қара! Мен бир нарсани биламанки, сени юборяпман...

Уялиб кетдим. Бўйнимни қисиб хоналаридан чиқдим ва тўғри туман марказига қараб йўл олдим.

Йиғилиш анча чўзилди. Ундан сўнг «Селхозтехника»га кириб-чиққунимча кун кеч бўлди. Йўловчи машина билан бир бало қилиб уйга етиб келдим. Дарвозани очган хотиним:

- Меҳмонни чақириб, ўзингиз қайларда юрибсиз? - деди аразлаган бўлиб. - Бир ўзим нима қилишимни билмай қолдим!..

- Ким келди? - дедим паршонхотирлик билан.

- Раис бошчилигидаги ўзингизнинг улфатларингиз. Зиёфат бериш сизнинг навбатингиз экан, нимага менга бир нима демadingиз?

Кўнглим дарров бу шумлиқни сезди. Сирни бой бермагандай:

- Кейин нима бўлди? - дедим.

- Кейин нима бўларди! - деди хотин. - Меҳмонни кўкрагидан итармайманку! Бунинг устига раис бошчилигида. Уйга таклиф қилдим. Ҳаммалари уйга киришди. Олдиларига дастурхон ёзиб, чой қўйсам, раис: «Бу Ҳакимбой меҳмон чақириб, ўзи қочиб кетибди-да. Майли, келин, сиз овора бўлманг, ўзимиз ҳаммасини тўғрилаймиз», дедилар. Қозон-товок, майда-чуйда нарсаларни тўғрилаб бердим. Қолганини ўзлари пишириб-қуйдиришди. Қўрадан ўзингиз қараб

Рисми Ҳ. Садиқов чизган.

юрган қора кўчқорни олиб чиқиб сўйишди ва қозонга осиб димлама қилишди. «Ертўламда бир яшиқ ароғим бор» деган экансиз, уни чиқариб ичишди. Сизни келади деб хуфтонгача кутишди, сиздан бўлса дарак йўқ...

Индамидим. Аламинни ичимга ютдим. Бошқа иложим ҳам йўқ эди. Орадан бир кун ўтгач, тонг саҳарда звеновой Бойбўсинни чақиртириб:

- Бойбўсин, велоспедингни минасан-да бригадаларни бир айланиб келасан, - дедим.

- Нимага, Ҳаким ака? - деди сарсаҳча ажабланиб.

- Нимагалигини сўрама. Ҳар бир бригада бошлиғига алоҳида-алоҳида «Ҳаким акамни уйларига бутундан қолдирмасдан битта кўзичоқ юбораркансиз. Эртага йиғилишдан сўнг, у кишиникида зиёфат бўларкан, раис шундай деган эканлар», дейсан. Лекин бирига айтганингни иккинчиси билмасин.

Шундай қилиб, тушгача Бойбўсин ҳамма бригадаларни айланиб чиқди. Кўзичоқлар ҳам кечгача етиб келди.

Бугунги йиғилишгача раиснинг кўзига кўринмай юрган эдим. Унинг устига йиғилишдан сўнг ҳеч қандай зиёфат ҳақида гап бўлган эмас эди. Мени бир кун олдин қилган ишимдан раиснинг хабари йўқ. Шунда раис икки кун олдин мени чув туширганларини юзимга солиб, ҳамманинг олдида устимдан кулмокчи бўлиб:

- Ҳакимбой, кўчқор қалай? Семириб қолдим? - деди.

Мен ҳам ўз навбатига ҳеч нарсадан хабари йўқ кишидай:

- Раҳмат, раис ака, - дедим қўлимни кўксимга қўйиб. - Хабарингиз бўлдимни, йўқми, сиз кўрган ўша кўчқор кеча биратўласи ўн иккита қўзилади.

Раиснинг гапидан кейин кулишга чоғланиб турган бригадирларнинг нафаси ичига тушди...

Ҳалигача раиснинг ҳеч нарсадан хабари йўқ. Ҳализамон кўзичоқларни кўргани келиб қолса керак...

Ҳаким бригадир ҳикоясини тутатар-тутатмас дераздан раиснинг қораси ҳам кўринди.

Билмадик, бу кўзичоқларни ўша кўчқор тугганига раис ишонадими, йўқми?.. Ишонса-ку, яхши-я, ишонмаса-чи?..

Илҳом ЗОЙИР

КЕЛИНГ, ЯЛАНГОЁК ЮРАМИЗ!

Ўйлай-ўйлай, шу қарорга келдим. Рост-да, қачонгача оёқларимизни калиш, кавуш, потинка, тўпли, этикларга қамаб юрамиз? Нима гуноҳлари учун? Сизни истаган ерингизга олиб бориб, истаган ерингиздан келтириб қўйса. Ҳа, оёқларимиз чарчасаям чурқ этмайди. Яна биз ношукурлик қилиб шундай чиройли оёқларимизни резина-чармлар орасида бижғитамиз, саситамиз, энг ачинарлиси - униб-ўсгани кўймаймиз. Менимча, навбатдаги мустақиллик оёқларга берилиши керак. Тўғри, тўғри, табиб бўлсангиз даров: «Ҳай, ҳай, ёзда оёқяланг юринглар, деган маслаҳатни аввал биз берганимиз», деб оғзимга уришга чоғланишингиз аниқ. Йўқ, фақат ёзда эмас, йил - ўн икки ой давомида ялангоёк юришни таклиф қилаяпман. Нега дейсизми? Аввало оёқларимиз ҳар қандай иссиқ-совуққа кўникиб, обдон соғломлашарди. Томирларимизда қон айланиши равлонлашиб, муолажа текинга тушарди. Ўзингиз ўйланг, ерда оёқяланг юриш лавзатини қўлда ош егандаги роҳатдан қаери кам?

Ҳаммадан ҳам ҳар кимнинг оёғини ўлчаб юрадиган пойафзал фабрикасидагиларга кун чиқиб, кўкракларига шамол тегарди. Рост-да, тирикчиликларини қилишининг, ҳаммага ўхшаб. Нима кераги бор дўконларни ўтмас матоҳларга тўлдириб? Турган гапки, сотувчилар ҳам байрам қилиб юборишади. Бу - аниқ! Харидорларнинг аччиқ-чучук таъналарини дашномлари шундоғам уларнинг суякларини зирқиратиб юборган-

дир?! Бунинг устига пойафзалчилар ҳам, уларни халққа етказувчи сотувчилар ҳам бир корхона, бир дўконда шунча ишлаб, бирор марта ҳам раҳмат эшитмаган. (Тўғри-да, бировларнинг оёғини ўлчаб юргандан кўра, қадамини ўлчаган дуруст эмасми?!). Эҳ, агар оёқ кийимлардан қутулса, мазз бўларди-да, ўзиям. Юрган йўлинг равлон, боз устига чиннидай тоза. Сигарета қолдигани ёки бирор шишани ерга уриб синдиришни хаёлингизга ҳам келтирмайсиз. Негаки уни аввал ўзингиз босиб олишингиз мумкин, ёки жазо сифатида кўча фаррошлари аввал ўзингизга бостиришади-да. Бунинг устига тозаликка эътибор кучайиб, автобус, троллейбусларнинг тозалигини айтмайсизми? Истаганлар чалқанчасига ётиб кетишлари ҳам мумкин, оёқларини узатиб. Бировдан: «Ҳой, оёғингизни артиб кйринг!» деган дашном эшитмайсиз ҳам. Балки оёғингизни ҳар куни ювиш шарт бўлмай қолар (агар расмиятчилик юзасидан кўчи турмасангиз). Ахир ҳаммаёқ озода бўлса, қаердан ҳам гард юкиши мумкин. Ялангоёк юрганда жун чиқиб кетиши мумкин, дейсизми? Хўш, нима бўпти? Пайпоқнинг пули ҳам ёнга қоларди. Бунинг нимаси ёмон?!

Ахир, ўзингиз ўйланг, оёқ кийимни фалон сўмга сотиб олсангиз, яроқсиз ҳолга келганидан кейин барибир ташлаб юборасиз. Увол эмасми бу? Ундан кўра резина-чармларни бошқа эҳтиёжнингизга ишлатган дуруст. Бу масалани олимлар ҳал қилиб беришлари мумкин. Одамга - тирик жонга

қорин қайғусидан ҳам ортиқ ташвиш борми? Қоринни эплаб турсак, басда! Яна ким билади, дейсиз?! Балки бора-бора кийим-бошларимиздан ҳам халос бўлишимиз керакдир. Ахир қишининг қирчиллама кунда ялангоёқ ҳолимизда пўстин ярашмас. Бунинг устига минг хил кўйлак-шим киямиз. Улар ҳам яроқсизга айлангач, у ҳам увол. Шамоллаб қоламиз, касалга чалинамиз дейсизми? Ҳай, ҳай, нималар деяяпсиз, муҳтарам суҳбатдошим. Яна бир қарра афсусланишга тўғри келади. Афсуски, об-ҳаво шароитдан ҳеч қандай касалликка учрамайдиган жониворларимизнинг тиллари мум тилшанга - забонсиз. Тилга кирганларида борми, ўх-хў, шу хуусда китобга қарамай, бирор илмий иш ёқлаб ташлаган бўлурмидилар. Уяласизми?! Ҳе, ўргулдим уятчанлигиниздан! Ҳозир шундай либосларга бурқаниб кетдикки, аввал шуларга уялсак бўларди. Нечанча жониворларимиз бизларга мўйна бўламан деб, оламдан бевақт кўз юмишган. Ахир уларда нима айб? Бизга ҳеч қандай оғирликлари тушаётгани йўқ эди-ку! Етар ҳайвонот дунёсидиғи қиргинбарот! Уларни ҳам ўз ҳолига қўяйлик-да, ўйнаб-қулиб яшашсин, қўпайишсин, бизга беминнат ёрдамчи бўлишсин. Совун керак деб, бизга беминнат хизмат қилаётган итимиизнинг шўримизни курит-сак... Ҳам хизмат, ҳам...

Етар ўзимизни устимиздан шунча қулиб юрганимиз. Бас, одамимизи, одам бўлиб яшайлик! Бир қарашда одамлигимиз кўринсин, токи айиқ терисидан тикилган чопонларимизни кўриб - айиқ, йўлбарс терисидан тикилган либосларимизни кўриб - йўлбарс дейишмасин. Ошқораликдан унумли фойдаланиш керак. Демак, ўзимизнинг бутун танамизни ҳам ошкор қилишимиз керак. Одамимизи ё ҳайвонимизми? Шу кийим-кечакни айтмай қўяқолай, бошга битган бало бўлди. Ахир яшашнинг мазмунини латта-путтада эмас-ку, биродарлар! Ҳозир шунчаликка бориб қолдикки, одамнинг одоби, ибоси, ҳаёси, ҳаётда тутган ўрни, афт-ангори, шажара-

си билан ҳам эмас, унинг кийиб олган кийим-бошига қараб баҳо берамиз. Башанг кийинган бўлсанозик одам, олдий кийинган бўлсаночор! Аммо қорин учун эса бундай оворагарчиликларнинг ҳечам кераги йўқ-да, қорнинг тўйса басда, қолганини сандикқа босиб чиритмайсан-ку, тўғрими? Агар кийим-кечакдан қутулсак, менимча, жуда катта бойликка эришардик. Пахтадан фақат кўрпа-тўшак учун, ёғ учун, қолаверса, мол-ҳолларимизга ем-хашак ўрнида фойдаланардик-да, пахтасини қоғоз ўрнида ишлатардик, холос. Пиллани ҳам ҳисобдан ўчирсак, қанчадан-қанча тутзорларимизни сақлаб қолардик. Бунинг ҳисоби-га салкин, хушманзара оромгоҳлар кўпаярди. Ҳай, ҳай, нима? Бизни ҳайвон билан тенглаштирмамоқчимисиз, деяяпсизми? Қўйсангизчи, совуқ гапларни. Мен ундоқ демоқчи эмасман. Уларни боя айтганимдек, онгдан, ақлдан қисилган махлуқлар деб хўрлайвериш яхшимас-да. Уларга ҳам эркинлик керак! Биз эса кўпроқ ва мўлроқ вақтларимизни уй-жой қуришга сарфлаган бўлардик. Тикув-тўкув, пойафзал фабрикалари ҳисоби-га-чи? Вой-бў, ўзимизга шохона кошоналар қуриб олсак бўлади. Энг асосийси, табиатнинг бизга берган инъом-эҳсонларидан баҳраманд бўламиз. Бизга ҳаёт бахш этган табиат касалликка даво ҳам яратган. Биз яхшиси, шулар ҳақида қайғурайлик. Табиат бағрига янада ичкарироқ кираверайлик, унинг сир-синаоти билан танишайлик. Дарвоқе, биз шу нарсани ҳеч ўйлаб кўрмаган эканмиз, мабодо биз менсимаётган, уларни эрмак қилаётган, гўштини еб ваҳшийлик қилаётган ҳайвонлар бирдан тилга кириб, мияларига онг битиб қолса, нима қиламиз?

*Ўзбекдан чиққан биринчи
Робинзон КРУЗО-3.3.
манзилгоҳ: тоғу-тош.
Ушбу битикларни
Латиф ЗАМОН
қоғозга туширди.*

Тўғрилик

**1
1998**

Учредитель:
**Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан.**

На узбекском языке

**Навбатчи муҳаррир
Сайёра ШОДИЕВА**

**Мусахҳиҳ
М.АБДУЛЛАЁРОВА**

**Компьютерчи ва
саҳифаловчи
Нодира СОАТОВА**

Мухарририят турар жойи:
700029, Тошкент. - ГСП,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

Телефонлар:

Бош муҳаррир - 136-78-90

Бош муҳаррир ўринбосари - 133-07-94

Масъул котиб - 133-07-94

Рассам ва мусахҳиҳ - 136-56-02

Босишга рухсат этилди
13.01.1998 йил.

Қоғоз ҳажми 60х84 1/16
Офсет босма.

Шартли босма тобоғи 7,64.

Наширёт ҳисоб тобоғи 9,88.

Шартли бўёқли нусха 18,5.

Буюртма N1884

5739 нусхада чоп этилди.

Сотувда эркин нарх.

«Шарк» нашриёт-матбаа
кооперативининг босмахонаси.
700029, Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кўчаси, 41.

© «ГУЛИСТОН» 1, 1998.

С. АБДУЛЛАЕВ. «АМИР ТЕМУР БИБИХОНИМ ЖОМЕЪ
МАСЖИДИ ҚУРИЛИШИДА».
1996 йил, маго, мойбўёқ.

56-00
X/0
Ўзбекистон

ИНДЕКС 820.

Баҳоси: чакана савдода —
эркин нархда.

Ўзбекистонда хизмат курсатган артист, «Ўзбекнаво» гастрол-концерт бирлашмаси
«Лазги» ашула ва рақс ансамбли бадий раҳбари Раҳматжон ҚУРБОНОВ.

